สิบสองนักษัตรความเชื่อที่แสดงออกในงานศิลปกรรมล้านนา : กรณีศึกษาวัดในเชียงใหม่

โดย

เรือตรี เหมันต สุนทร

การค้นคว้าอิสระนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา ๒๕๕๒

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

LANNA'S 12 ZODIAC ANIMALS, BELIEFS EXPRESSED IN ART WORKS : A CASE STUDY OF THE TEMPLES IN CHIANG MAI

By

Heymanta Sundara

An Independent Study Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree

MASTER OF ARTS

Department of Art History

Graduate School

SILPAKORN UNIVERSITY

2009

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุมัติให้การค้นคว้าอิสระเรื่อง " สิบสองนักษัตรความเชื่อที่แสดงออกในงานศิลปกรรมล้านนา : กรณีศึกษาวัดในเชียงใหม่ " เสนอโดย เรือตรี เหมันต สุนทร เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

.....

(รองศาสตราจารย์ ดร.ศิริชัย ชินะตังกูร)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่.....เดือน..... พ.ศ.....

อาจารย์ที่ปรึกษาการค้นคว้าอิสระ

รองศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์

..... ประธานกรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เชษฐ์ ติงสัญชลี)

...../...../.....

..... กรรมการ

(รองศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์)

...../...../.....

๕๐๑๐๗๓๑๙ : สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ
คำสำคัญ : สิบสองนักษัตร/นักษัตร/ความเชื่อเรื่องนักษัตร/ศิลปกรรมล้านนา

เหมันต สุนทร : สิบสองนักษัตรความเชื่อที่แสดงออกในงานศิลปกรรมล้านนา : กรณีศึกษาวัดในเชียงใหม่. อาจารย์ที่ปรึกษาการค้นคว้าอิสระ : รศ.ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์. ๙๒ หน้า.

สิบสองนักษัตร หรือระบบสัตว์ประจำปี เป็นพัฒนาการองค์ความรู้จากจีนที่พัฒนามาจากการจัดระบบสิบสองของดวงดาวในจักรราศีทางฝ่ายตะวันตก ถ่ายทอดเป็นระบบการนับรอบหกสิบซึ่งมีบทบาทสำคัญยิ่งในวัฒนธรรมเอเชียอาคเนย์ โดยเฉพาะในวัฒนธรรมไท – ล้านนา สู่ความเชื่อเรื่องนักษัตรที่ทำให้เกิดระเบียบและวิธีคิดของสังคมและวัฒนธรรมล้านนา โดยการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโลกทัศน์ของการเกิดกับโหราศาสตร์ ผูกโยงความเชื่อสู่บริบทวัฒนธรรมพระพุทธศาสนาคือแนวคิดเรื่องการชุธาตุ หรือคติการบูชาพระธาตุปีเกิด และการกำหนดตัวนักษัตรเป็นสัตว์สัญลักษณ์ประจำตัวของคนล้านนา จนกลายเป็นกรอบปฏิบัติของพิธีกรรมความเชื่อในท้องถิ่นตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๕ เป็นต้นมา

จากการศึกษาถึง *“คติความเชื่อเรื่องนักษัตรสู่งานศิลปกรรมล้านนา”* ได้ชี้ให้เห็นว่าคตินักษัตรนอกจากมีบทบาทความเชื่อตามประเพณีในฐานะส่วนหนึ่งของพิธีกรรมทางศาสนาแล้ว ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งศิลปกรรมงานประดับองค์ประกอบสถาปัตยกรรมทางศาสนาในล้านนา โดยมีความนิยมใช้นักษัตรเป็นสัญลักษณ์แทนบุคคลเพื่อประสงค์บุญกิริยาตั้งแต่ช่วงแรกของการเป็นมณฑลเทศาภิบาล คือตั้งแต่ พ.ศ.๒๔๒๗ เป็นต้นมา ทั้งนี้ตัวอย่างเฉพาะกรณีศึกษามีอายุการสร้างตั้งแต่ พ.ศ.๒๔๖๙ เรื่อยมาจนถึงสมัยปัจจุบัน

ประเด็นวิเคราะห์ที่ได้จากการศึกษาถึงการประดับตัวนักษัตรที่องค์ประกอบสถาปัตยกรรมทางศาสนา โดยเฉพาะกรณีศึกษา ๑๙ ตัวอย่างในเขตเมืองเชียงใหม่ พบว่ามีการประดับร่วมกับลวดลายบนหน้าบรรพ์มากที่สุดตั้งแต่ระยะเริ่มแรก โดยเป็นหน้าบรรพ์ที่ปิดทับโครงสร้างเป็นส่วนใหญ่ สลับกับหน้าบรรพ์ที่แสดงโครงสร้างม้าต่างไหมแสดงถึงการประดับลวดลายที่ได้รับความนิยมแบบใหม่ลงบนโครงสร้างโบราณ คือการนำกลับไปใช้อย่างลงตัว ต่อมาได้กระจายมาสู่การประดับร่วมกับลวดลายที่บานประตู บานหน้าต่าง และนาคทันต์ (คันทวย) ตามลำดับ การประดับนักษัตรบนองค์ประกอบสถาปัตยกรรมอื่นนอกเหนือจากหน้าบรรพ์ ทำให้เกิดวิวัฒนาการสำคัญของการประดับนักษัตร ที่มีการประดับเพิ่มมากขึ้นจนครบจำนวนสิบสองเป็นครั้งแรก เป็นการแสดงออกถึงวิถีทางสังคมที่มีผู้ร่วมกระบวนการอย่างหลากหลาย นอกจากนี้การประดับนักษัตรดังกล่าวพบว่า จะประดับสถาปัตยกรรมทางศาสนาที่จัดอยู่ในระเบียบแบบแผนประเพณีเป็นหลัก แต่ก็มีการประดับสถาปัตยกรรมทางศาสนานอกแบบแผนประเพณีอยู่เพียง ๓ ตัวอย่างโดยที่ไม่มีการประดับร่วมกับลวดลายอื่น ๆ แต่อย่างใด ซึ่งไม่ได้เกี่ยวเนื่องกับความนิยมใหม่หากแต่อยู่ที่บริบทแวดล้อมที่เอื้อต่อการสร้างสรรค์เฉพาะแห่ง

ในการประดับนักษัตรที่สถาปัตยกรรมทางศาสนาในกรณีศึกษานี้ มิได้ปรากฏเพียงเพื่อความงามเท่านั้น แต่พบว่าเป็นการสร้างสัญลักษณ์แทนบุคคลเพื่อประกาศอนุโมทนาแทนการจารึกนามของผู้สร้าง โดยมีการจัดวางร่วมกับลวดลายที่เป็นหลักอย่างลงตัว ทั้งนี้ความนิยมในการประดับดังกล่าวเกิดขึ้นท่ามกลางอิทธิพลทางการเมืองจากกรุงเทพฯ และการนำพาของครูบาศรีวิชัยเป็นจุดเริ่มต้นและแรงผลักดันในการสร้างสรรค์ ที่เป็นส่วนสำคัญทำให้สิบสองนักษัตรเป็นส่วนหนึ่งของงานประดับสถาปัตยกรรมทางศาสนาในล้านนา จากความเชื่อเรื่องดวงดาว การเกิด สู่พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา และมีบทบาทเป็นส่วนหนึ่งของงานศิลปกรรมทางพระพุทธศาสนาในที่สุด

ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีการศึกษา ๒๕๕๒

ลายมือชื่อนักศึกษา.....

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาการค้นคว้าอิสระ.....

50107319 : MAJOR : (ART HISTORY)
KEY WORD : 12 ZODIAC ANIMALS, ZODIAC ANIMALS, ZODIAC BELIEF, LANNA ART WORKS
HEYMANTA SUNDARA : LANNA'S 12 ZODIAC ANIMALS, BELIEFS EXPRESSED IN ART WORKS : A CASE STUDY OF THE TEMPLES IN CHIANG MAI. INDEPENDENT STUDY ADVISOR : ASST.PROF.SAKCHAI SAISINGHA.,Ph.D. 92 pp.

The twelve zodiac animals, or the cyclic system of animals representing years, is an idea developed in China from the organization of the western zodiac into groups of twelve. It has been systematically handed down for generations and has had an important role in the culture of Southeast Asia. This was especially true in Tai culture of the Lanna kingdom, where beliefs regarding the twelve zodiac animals became formalized in Lanna society and culture as a connection was forged between the vision of one's birth and astrology. It was welcomed into a Buddhist cultural context through the principle of *chuthat* [the custom of paying respects to the chedi representing one's birth year] and the setting of the twelve zodiac animals as representative animals of Lanna people. This became a customary practice in the ceremonial beliefs of the region starting in the early 25th century BE.

This study of the twelve zodiac animals expressed in Lanna art works points out that the twelve zodiac animals, besides being one of the traditional beliefs that are part of the foundation for religious ceremonies, became a part of ornamental design of religious architecture in Lanna. It became popular to use the twelve zodiac animals as symbols to represent individuals who had performed meritorious deeds, starting around the onset of the *monthon* administration system in 2427 BE. All of the specific examples in this case study come from buildings constructed from 2469 BE until the present time.

An analysis of the zodiac animal ornamentation as an element of religious architecture - specifically this case study of 19 temples in the city of Chiang Mai - notes that most ornamentation combined with designs on the *wihan* pediment. Most of the pediments simply cover the structure while others are in the construction called *Mah Tang Mai* style, in which a new ornamentation design is applied to an ancient structure be the lead gets back to divisibly use. From there it spread to the ornamentation and design work on door panels, window panels and eave brackets. Zodiac animal ornamentation on the factor of the architectural aside from pediments lead to the development of zodiac animal ornamentation. There was an increase in the amount of ornamentation until all twelve animals were represented, reflecting a diverse participation in the society. Aside from the aforementioned analysis of zodiac animal ornamentation, this study also found that ornamentation of religious architecture would generally adhere to traditionally accepted regulations. However, there are three examples of ornamentation of religious architecture that do not follow the traditional norms as the ornamentation is not mixed with other designs. These examples do not indicate a new trend, but came out of unique creative contexts.

The examples in this case study of zodiac animal ornamentation in religious architecture were not just found to have aesthetic value, but the ornamentations, which are usually placed among other design work, also function as personal symbols that announce a person's piety without the need to inscribe one's name. This convention in ornamentation came forth under the influence of Bangkok politics. The advice of Khruba Sriwichai provided the impetus and pressure necessary for its creation, and helped make the twelve zodiac animals an ornamental part of Lanna religious architecture. The twelve zodiac animals had moved from beliefs regarding astrology and one's birth to Buddhist ceremonial, and then finally gained a role as a part of Buddhist architecture.

Department of Art History Graduate School, Silpakorn University Academic Year 2010
Student's signature .....
Independent Study Advisor's signature .....

กิตติกรรมประกาศ

วนฺทามิ พุทฺธํ สพฺพ เมว โทสํ ขมถ เม ภนฺเต
วนฺทามิ ธมฺมํ สพฺพ เมว โทสํ ขมถ เม ภนฺเต
วนฺทามิ สงฺฆ์ สพฺพ เมว โทสํ ขมถ เม ภนฺเต
วนฺทามิ ครุอุปชฺฌาอาจาริเย สพฺพ เมว โทสํ ขมถ เม ภนฺเต
วนฺทามิ กมฺมฏฺฐานํ สพฺพ เมว โทสํ ขมถ เม ภนฺเต
วนฺทามิ อาราเม พทฺธสีมๆ สพฺพ เมว โทสํ ขมถ เม ภนฺเต
วนฺทามิ เจติยัง สัพพฏฺฐาเนสุ ปติฏฺฐิตา สรีรธาตุโย มหาโพธิ
สกาลๆ สทา นาคโลเก เทวโลเก พฺรหฺมโลเก ชมฺพูทีเป
ลงฺกาทีเป สรีรธาตุโย เกสธาตุโย อรหนฺตธาตุโย เจติยๆ คนฺธกุฏิง
จตุราสีติ สหสฺเส ธมฺมกฺขนฺเธ สพฺเพสๆ ปาทเจติยๆ จ อหๆ วนฺทามิ สพฺพโส.
(คำวันทาหลวงแบบล้านนา)

การค้นคว้าอิสระ เรื่อง สิบสองนักษัตรคติความเชื่อที่แสดงออกในงานศิลปกรรมล้านนา : กรณีศึกษาวัดในเมืองเชียงใหม่ ฉบับนี้ได้เขียนเสร็จบัวรมวลเมื่อบุญ เดือน ๘ เหนือ ออก ๓ ค่ำ พร่ำว่าได้เม็ง วัน ๖ คือว่าวันศุกร์ วันไท รวายสัน ตรงกับวันที่ ๑๖ เมษายน ปีกดยี ฤาว่า ปีขาล โทศก ล้านนาถือว่าเป็นวัน พระญาวัน จุฬ์สกราช ๑๓๗๒ ตัวปี สาสนาพระเจ้าล่วงได้ ๒๕๕๓ พระวัสสา แล.

การค้นคว้าอิสระนี้ สำเร็จลงได้ด้วยความกรุณาจากคณาจารย์หลายท่านประกอบด้วย ศาสตราจารย์เกียรติคุณ คุณหญิงไขศรี ศรีอรุณ, ศาสตราจารย์ ดร.สันติ เล็กสุขุม, รองศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เชษฐ์ ติงสัญชลี ที่กรุณาให้ความรู้ในวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ ให้คำแนะนำ ตลอดจนให้คำปรึกษาตลอดหลักสูตรการศึกษา โดยเฉพาะการค้นคว้าอิสระ ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณไว้เป็นอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้

ขอกราบขอบพระคุณ อาจารย์วิถี พานิชพันธ์ อดีตรองคณบดีคณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ครูผู้จุดประกาย ปลูกฝังความรู้ต่างๆ ให้ได้สัมผัสกับคุณค่าของศิลปวัฒนธรรมล้านนา เป็นผู้ชี้นำและให้ประสบการณ์ทางปัญญาทุกอย่าง ตลอดจนความกรุณาต่าง ๆ มากล้นเกินพรรณา

ขอกราบขอบพระคุณ ศาสตราจารย์ ดร.อุดม รุ่งเรืองศรี และอาจารย์เกริก อัครชิโนเรศ หัวหน้าโครงการสารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ แห่งอาคารไม้เรือนเดิม คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ที่กรุณาให้ข้อมูลอ้างอิง และกรุณาชี้แนะข้อคิดเห็นต่อศิษย์ให้ความกระจ่างในหลายประเด็นอันเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาในครั้งนี้เป็นอย่างมาก

ขอกราบนมัสการขอบพระคุณ เจ้าอาวาสทุกวัด ในขอบเขตการศึกษา ที่กรุณาให้ข้าพเจ้าได้เก็บข้อมูลโดยสะดวกและกรุณาให้คำสัมภาษณ์ชี้แนะและบอกแนวและเสนอแนะแนวทางได้เป็นอย่างดี

ขอขอบพระคุณ พลตรี ขจรพล ทองอารีย์ รอง ผบ.วสท.สปท.อดีต ผอ.กปพ.บก.สปท., พันเอก (พิเศษ) ก้องเกียรติ พลขันธ์ ผอ.กปพ.บก.สปท. ที่กรุณาให้โอกาสได้ศึกษาในระหว่างรับราชการ

ขอขอบพระคุณ พันเอก (พิเศษ) สรวัฒน ปัทมาคม ผอ.กผค.ศสภ.ยก.ทหาร, พันตรีหญิง หทัยภัทร ปัทมาคม ประจำแผนกประวัติศาสตร์ทหาร กปพ.บก.สปท., และคุณJOEL N. AKINS เพื่อนชาวอเมริกัน ที่กรุณาอนุเคราะห์แปลบทคัดย่อเป็นภาษาต่างประเทศ พร้อมทั้งตรวจทานและช่วยเหลือที่เกี่ยวข้องกับภาษาต่างประเทศทั้งหมด รวมถึงคุณศิริพัฒน์ กันทะวงค์ ครู คศ.๑ กลุ่มสาระการเรียนรู้วิทยาศาสตร์ โรงเรียนบ้านหนองเงือก สพท.ลำพูน เขต ๑ ทั้งช่วยเหลือด้านภาษาต่างประเทศ เป็นกำลังใจในการศึกษาค้นคว้าที่คอยถามไถ่ความก้าวหน้าและประคับประคองจนเสร็จ

ขอขอบคุณ นางสาวสิริรัญญา สุนทร และคุณเบญญาภา ทิพปภาสิริ ที่ช่วยพิสูจน์อักษร ตลอดจนให้กำลังใจขณะทำการศึกษาค้นคว้า

ขอขอบพระคุณเพื่อนร่วมชั้นเรียนหลักสูตรประวัติศาสตร์ศิลปะทุกท่าน ที่รักใคร่นับถือเนื่องกันด้วยความเคารพ ที่คอยเป็นกำลังใจด้วยความห่วงใย คอยถามไถ่ความก้าวหน้าของการศึกษาอยู่ตลอดมิได้ขาด

ขอขอบขอบพระคุณ เจ้าหน้าที่สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศิลปากร (วังท่าพระ) ห้องสมุดคณะวิจิตรศิลป์ ห้องไมโครฟิล์มภาคเหนือ สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ที่กรุณาสืบค้นหาข้อมูลให้บริการยืม – คืนหนังสือและช่วยเหลือต่างๆในข้อมูลสารสนเทศด้วยความกรุณายิ่ง

ท้ายที่สุดนี้ขอกราบขอบพระคุณครูบาอาจารย์ทุกท่านที่ได้ปลูกฝังวิชาความรู้ แนวคิด จิตวิญญาณความเป็นผู้ฝักใฝ่ในศิลปกรรมและวัฒนธรรมล้านนา ของไทย และอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงให้ได้รู้ตาม

ด้วยอานุภาพแห่งความสำเร็จและความดีงามใด ๆ อันที่จะเป็นคุณประโยชน์แก่การศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการค้นคว้าอิสระฉบับนี้ ข้าพเจ้าขออุทิศถวายแด่ครูบาเจ้าพระครูถาวรศีลคุณ (หลวงปู่ครูบาอินตา ธนกฺขนฺโธ) ผู้เข้าสู่เวียงแก้วมหาเนรพานไปแล้ว ขอมอบไว้แด่ บิดา-มารดา ; นายทรงศักดิ์ นางธัญณิชา สุนทร พระอุปัชฌาย์อุปสมบท ; พระครูวิสิฐปัญญากร (พยุงศักดิ์ ปญฺญาภรโณ), พระอุปัชฌาย์บรรพชา ; พระครูจิรวัฒนโสภณ (ชวลิต จิรวฑฺฒโน ป.ธ.๔), พระครูสิริปุญญากร (คำปัน อนาลโย ป.ธ.๔), พระกรรมวาจาจารย์ ; พระราชปัญญาโมลี (จำรัส ทตฺตสิริ ป.ธ.๗), พระอนุสาวนาจารย์ ; พระศรีธรรมโสภณ (บุญโชติ ปุญฺญโชติ ป.ธ.๙) และพระผู้อุปการะของข้าพเจ้าคือ พระครูวีรศาสน์ประภัศร์ (วีระพันธ์ ปภสฺสโร), พระครูสังฆรักษ์ สุเทพ เขมเทโว ข้าพเจ้าขอตั้งกัลยาณจิตอุทิศผลแห่งคุณงามความดีนี้ แก่ผู้มีอุปการะข้างต้นดังกล่าวมาที่คอยช่วยเหลือข้าพเจ้ามาโดยตลอดมิขาด ตลอดจน *“สล่าเลาเลือง”* ที่ได้สร้างสรรค์งานสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมอาคารทางศาสนาของล้านนาในกรณีศึกษา รวมถึง *“บุพพอาจาริยะ”* ทุกท่านที่ยังดำรงอยู่และที่ล่วงลับไปแล้ว อันได้ประสิทธิ์ประสาทความรู้อันเป็นผลให้ผู้ทำการศึกษาปรากฏผลการศึกษาในครั้งนี้ ด้วยความดีงามแห่งความสำเร็จของการศึกษาฉบับนี้ ขอให้ทุกท่านจงมีความสุขด้วยปัญจพิธพรชัย ๕ ประการ คือ อายุ วรรณะ สุขะ พละ โภคะ ทุกท่าน หากความผิดพลาดอันเกิดมีในงานศึกษาครั้งนี้ ผู้ทำการศึกษาขอน้อมรับผิดชอบและขออภัยเป็นอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย ..... ง

บทคัดย่อภาษาอังกฤษ..... จ

กิตติกรรมประกาศ..... ฉ

สารบัญตาราง..... ญ

สารบัญภาพ..... ฏ

บทที่

๑ บทนำ..... ๑

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา ๑

ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา..... ..... ๒

สมมติฐานของการศึกษา..... ..... ๓

ขอบเขตของการศึกษา..... ๓

ขั้นตอนการศึกษา..... ๔

เวลาที่ใช้ในการศึกษา..... ๔

วิธีการศึกษา..... ..... ๔

แหล่งข้อมูล..... ๔

อุปกรณ์ที่ใช้ในการศึกษา..... ๔

ค่าใช้จ่ายทั้งหมดในการศึกษา..... ๕

ผลที่คาดว่าจะได้รับ..... ..... ๔

๒ คติความเชื่อเรื่องสิบสองนักษัตร..... ๖

นักษัตร : ความเป็นมา ความเชื่อ และความสัมพันธ์กับโหราศาสตร์ ๖

ที่มาของความเชื่อเรื่องสิบสองนักษัตรและสัตว์สัญลักษณ์..... ..... ๑๐

ความเชื่อเรื่องสิบสองนักษัตรสู่ระบบปฏิทินและโหราศาสตร์ใน

เอเชียอาคเนย์..... ๑๕

สิบสองนักษัตรกับชุธาตุและความเชื่อเรื่องการเกิดในล้านนา..... ๒๒

๓ สิบสองนักษัตรในวัฒนธรรมล้านนา..... ๓๑

ที่มาของแนวคิดในการนำนักษัตรมาใช้ในสถาปัตยกรรมของวัดในเขต

เมืองเก่าเชียงใหม่..... ๓๗

หน้า
พื้นฐานความเชื่อดั้งเดิม..... ..... ๓๗
อิทธิพลทางศิลปะจากภายนอกและกระบวนการนำ
ของครูบาศรีวิชัย..... ..... ๓๘
การปรารถนาบรรลุธรรมครูบาศรีวิชัยจุดเริ่มต้นของการ
ประดับนักษัตร ๔๑
พัฒนาการของการประดับนักษัตรในองค์ประกอบสถาปัตยกรรม..... ๔๖
นักษัตรที่องค์ประกอบสถาปัตยกรรมทางศาสนาในแบบแผน
ประเพณี..... ๔๖
นักษัตรที่สถาปัตยกรรมทางศาสนานอกแบบแผนประเพณี..... ๔๙
การประดับนักษัตรในองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมอื่น..... ๕๑
๔ สรุปผลการศึกษา..... ๕๓

บรรณานุกรม..... ๘๘

ประวัติผู้วิจัย..... ๙๒

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
๑	แสดงการนับระบบสิบสำหรับใช้คู่กับระบบสิบสองในเอเชียอาคเนย์.....	๑๖
๒	ตารางประกอบที่ ๒ แสดงการนับระบบสิบสองของกลุ่มวัฒนธรรมไท ในเอเชียอาคเนย์.....	๑๗
๓	ปฏิทินระบบแม่กาบไจ้ (รอบ ๖๐ ปีในล้านนา).....	๒๑
๔	ธัมม์ชาดกประจำปีนักษัตรและสิ่งที่สร้างถวายพระพุทธศาสนาของแต่ละ ปีนักษัตรในล้านนา.....	๒๘
๕	แสดงอายุการสร้างอาคารและตำแหน่งที่พบตัวนักษัตร.....	๓๕

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
๑	หน้าบรรพ์พระวิหารหลวง วัดพระสิงห์ วรมหาวิหาร	๕๖
๒	หน้าบรรพ์พระวิหารหลวง วัดพระสิงห์ วรมหาวิหาร	๕๖
๓	หน้าบรรพ์วิหาร วัดดับภัย	๕๗
๔	หน้าบรรพ์วิหาร วัดดับภัย	๕๗
๕	หน้าบรรพ์วิหาร วัดทรายมูลเมือง	๕๘
๖	หน้าบรรพ์วิหาร วัดทรายมูลเมือง	๕๘
๗	วิหาร วัดอุโมงค์ (มหาเถรจันทร์)	๕๙
๘	หน้าบรรพ์วิหาร วัดอุโมงค์ (มหาเถรจันทร์)	๕๙
๙	หน้าบรรพ์วิหาร วัดควรค่าม้า	๖๐
๑๐	หน้าบรรพ์วิหาร วัดควรค่าม้า	๖๐
๑๑	หน้าบรรพ์อุโบสถ วัดหม้อคำตวง	๖๑
๑๒	หน้าบรรพ์อุโบสถ วัดหม้อคำตวง	๖๑
๑๓	หน้าบรรพ์วิหาร วัดผาบ่อง	๖๒
๑๔	หน้าบรรพ์วิหาร วัดผาบ่อง	๖๒
๑๕	หน้าบรรพ์อุโบสถ วัดหมื่นเงินกอง	๖๓
๑๖	หน้าบรรพ์อุโบสถ วัดหมื่นเงินกอง	๖๓
๑๗	หน้าบรรพ์วิหาร วัดผ้าขาว	๖๔
๑๘	หน้าบรรพ์วิหาร วัดผ้าขาว	๖๔
๑๙	หน้าบรรพ์กุฏิสงฆ์ วัดผ้าขาว	๖๕
๒๐	หน้าบรรพ์กุฏิสงฆ์ วัดผ้าขาว	๖๕
๒๑	หน้าบรรพ์หอธัมม์ วัดฟ่อนสร้อย	๖๖
๒๒	อาคารประชุมคณะสงฆ์จังหวัดเชียงใหม่ วัดทุงยู	๖๗
๒๓	หน้าบรรพ์อาคารประชุมคณะสงฆ์จังหวัดเชียงใหม่ วัดทุงยู	๖๗
๒๔	ตัวอย่างบานหน้าต่างวิหารวัดพวกแต้ม	๖๘
๒๕	นาคทันต์อุโบสถวัดทุงยู	๖๙

หน้า

๒๖ นาคทันต์อุโบสถวัดทุงยู..... ๖๙
๒๗ นาคทันต์อุโบสถวัดทุงยู..... ๗๐
๒๘ นาคทันต์อุโบสถวัดทุงยู..... ๗๐
๒๙ นาคทันต์อุโบสถวัดทุงยู..... ๗๑
๓๐ นาคทันต์อุโบสถวัดทุงยู..... ๗๑
๓๑ นาคทันต์อุโบสถวัดทุงยู..... ๗๒
๓๒ นาคทันต์อุโบสถวัดทุงยู..... ๗๒
๓๓ นาคทันต์อุโบสถวัดทุงยู..... ๗๓
๓๔ บานหน้าต่างอุโบสถวัดปราสาท..... ๗๓
๓๕ บานหน้าต่างอุโบสถวัดปราสาท..... ๗๔
๓๖ บานหน้าต่างอุโบสถวัดปราสาท..... ๗๔
๓๗ บานหน้าต่างอุโบสถวัดปราสาท..... ๗๕
๓๘ บานหน้าต่างอุโบสถวัดปราสาท..... ๗๕
๓๙ บานหน้าต่างอุโบสถวัดปราสาท..... ๗๖
๔๐ หน้าบรรพ์อุโบสถวัดดอกเอื้อง..... ๗๖
๔๑ หน้าบรรพ์อุโบสถวัดดอกเอื้อง..... ๗๗
๔๒ หน้าบรรพ์กุฏิสงฆ์วัดช่างแต้ม..... ๗๗
๔๓ บานประตูวิหารวัดฟ่อนสร้อย..... ๗๘
๔๔ หน้าบรรพ์วิหารวัดดอกคำ..... ๗๙
๔๕ นักษัตรหนู นักษัตรวัว หน้าบรรพ์วิหารวัดดอกคำ..... ๗๙
๔๖ นักษัตรเสือ นักษัตรกระต่าย หน้าบรรพ์วิหารวัดดอกคำ..... ๘๐
๔๗ นักษัตรงูใหญ่ นักษัตรงูเล็ก หน้าบรรพ์วิหารวัดดอกคำ..... ๘๐
๔๘ นักษัตรม้า นักษัตรแพะ หน้าบรรพ์วิหารวัดดอกคำ..... ๘๑
๔๙ นักษัตรลิง นักษัตรไก่ หน้าบรรพ์วิหารวัดดอกคำ..... ๘๑
๕๐ นักษัตรสุนัข นักษัตรช้าง หน้าบรรพ์วิหารวัดดอกคำ..... ๘๒
๕๑ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม..... ๘๒
๕๒ หน้าบรรพ์พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท..... ๘๓
๕๓ หน้าบรรพ์วิหาร วัดสำเภา..... ๘๓

หน้า

๕๔ ปราสาทพระเทพบิดร..... ๘๔

๕๕ กระหนกก้านขดแตกลายเป็นรูปเทพพนมหน้าบรรพ์
พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท..... ๘๔

๕๖ เจดีย์ทรายที่ปักตุง ๑๒ นักษัตร ในประเพณีสงกรานต์ล้านนา..... ๘๕

๕๗ ตุง ๑๒ นักษัตร..... ๘๕

๕๘ จารึกนักษัตรบนทองจังโกองค์พระธาตุหริภุญไชย..... ๘๖

๕๙ ตาลปัตรพัดรองที่ระลึกพระราชพิธีฉลองพระชนมพรรษา ๔๐ พรรษา
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕..... ๘๖

๖๐ พัดรอง *“กุญนักษัตร”* สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ
พระบรมราชชนนีพันปีหลวงฯ..... ๘๗

๖๑ หน้าบรรพ์วิหารวัดปราสาท..... ๘๗

บทที่ ๑
บทนำ

๑. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระพุทธศาสนาในอาณาจักรล้านนา ได้มีการประดิษฐานและเจริญรุ่งเรืองมาอย่างยาวนาน ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๙ เป็นต้นมาภายใต้การอุปถัมภ์ค้ำชูจากเจ้ากษัตริย์ราชวงศ์มังรายเกิดการสร้างสรรค์ผลงานอันสืบเนื่องจากคติความเชื่อ และการนับถือพระพุทธศาสนาให้ปรากฏมากมาย ทั้งในส่วนของด้านวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญ เช่น ตำนานมูลศาสนา ชินกาลมาลีปกรณ์ จักรวาลทีปนี และสิ่งสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงความเจริญรุ่งเรืองคือหลักฐานทางศิลปกรรม ได้แก่ สถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม รวมถึงงานพุทธศิลป์แขนงอื่นๆ ที่มีลักษณะเป็นเฉพาะตามแบบแผนประเพณีของล้านนา

สิบสองนักษัตร หรือ ตัวเพิ่ง **(ตฮวาเป้ง)**หมายถึงสัตว์สัญลักษณ์แทนกลุ่มจักรราศีในรอบสิบสองปีที่เรียกว่า *"ปีนักษัตร"* เป็นคติความเชื่อที่สอดแทรกอยู่ในวิถีชีวิตของชาวล้านนามาตลอด โดยการใช้สัตว์สัญลักษณ์ในรูปของสิบสองนักษัตรผูกโยงกับโลกทัศน์ในด้านต่างๆ ซึ่งคติดังกล่าวนั้นมีที่มาซับซ้อนจากองค์ความรู้เรื่องโหราศาสตร์และดาราศาสตร์ทั้งฝ่ายตะวันตกผ่านอินเดีย และฝ่ายตะวันออกจากจีน[๑] แล้วมีพัฒนาการมาอย่างยาวนานจนกลายเป็นองค์ความรู้ที่หยั่งรากในล้านนาและในท้องถิ่นภูมิภาคเอเชียอาคเนย์อย่างลึกซึ้ง ที่สะท้อนถึงรูปแบบและแนวคิดอันเกี่ยวเนื่องกับนักษัตรและพระพุทธศาสนาตั้งแต่การเกิด การเจ็บป่วย และการตายของคนล้านนา ตลอดจนความเชื่อการนำเอาชีวิตของคนไปผูกโยงสัมพันธ์กับพระธาตุเจดีย์องค์สำคัญ ในลักษณะของการพึ่งพิงพุทธานุภาพที่จะดลบันดาลให้ชีวิตมีความอยู่เย็นเป็นสุขตลอดอายุขัย รวมถึงชีวิตหลังการดับขันธ์ไปแล้ว โดยมีรูปแบบของการปฏิบัติคือการ *"ชุธาตุ"* ของพุทธศาสนิกชนในล้านนาอย่างกว้างขวางราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๔ – ๒๕[๒] ในคติการชุธาตุได้เกิดพัฒนาการทางแนวความคิดโดยการกำหนดเอา ๑๒ นักษัตรเข้ารวมกับพระธาตุเจดีย์องค์สำคัญในดินแดนล้านนา ๘ องค์ ดินแดนลุ่มน้ำโขง ๑

---

[๑] เธียรชาย อักษรดิษฐ์, "ชุธาตุ : บทบาทและความหมายของพระธาตุในอนุภูมิภาคอุษาคเนย์ กรณีศึกษาความเชื่อเรื่องพระธาตุปีเกิดในล้านนา" (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาภูมิภาคศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๕), ๑๙๑.

[๒] มณี พยอมยงค์, ประเพณีสิบสองเดือนล้านนาไทย (เชียงใหม่ ; ส.ทรัพย์การพิมพ์, ๒๕๒๙), ๑๑๒.

องค์ ดินแดนพม่า ๑ องค์ ดินแดนพุทธภูมิอินเดีย ๑ องค์ และสรวงสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ๑ องค์ คือคติการบูชาพระธาตุปีเกิดหรือพระธาตุปีเบิ้ง **(พระธาตุปีเบิ้ง)**

นอกจากนี้ ชาวล้านนายังใช้สัตว์สัญลักษณ์ประจำนักษัตรเป็นตัวแทนบุคคลที่เกิดในแต่ละปี นักษัตรเป็นสัญลักษณ์ในการสร้างบุญกิริยาวัตถุแด่พระพุทธศาสนา เพื่อปรารถนาความอยู่เย็นเป็นสุขของบุคคลทั้งในปัจจุบันกาล และอนาคตกาล เช่น การเขียนรูปนักษัตรลงบน *“ตุง”* ถวายในประเพณีถวายพระเจดีย์ทราย การจารึกรูปนักษัตรพร้อมชื่อบุคคลและคำปวารณาไว้บนส่วนสำคัญของเจติยสถานและศาสนสถาน เช่น การจดจารบนทองจังโกพระธาตุเจดีย์องค์สำคัญ ตลอดจนส่วนต่างๆ ของวิหาร อุโบสถ และอาคารทางศาสนาอื่นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัดในเขตเขตกำแพงเมืองเก่าเชียงใหม่ก็พบเป็นจำนวนมาก ซึ่งอาคารส่วนใหญ่มีการจารึกปีการสร้างไว้ชัดเจนซึ่งมีอายุระหว่างปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๕ เป็นต้นมาถึงปัจจุบัน ขณะเดียวกันในศิลปะรัตนโกสินทร์ในช่วงนั้นก็พบว่ามีการใช้รูปนักษัตรแทนบุคคล เพื่อบุญกุศลในพระพุทธศาสนาเช่นกัน ดังพบตาลปัตรรูปนักษัตรงูใหญ่สร้างถวายพระสงฆ์ในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ และตาลปัตรรูปนักษัตรหมูสร้างถวายพระสงฆ์ในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษา สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวงในรัชกาลที่ ๖ หากแต่แสดงออกในงานศิลปกรรมที่เคลื่อนย้ายได้แต่มีวัตถุประสงค์เดียวกัน และเป็นโอกาสเดียวกันที่พบงานศิลปกรรมอันเนื่องมาจากคติสิบสองนักษัตรในช่วงเวลาดังกล่าว ซึ่งเป็นห้วงเวลาที่อิทธิพลทางสังคม วัฒนธรรม การเมืองจากรัตนโกสินทร์แผ่ขยายปกคลุมและมีบทบาทยิ่งในล้านนา อิทธิพลดังกล่าวอาจเป็นส่วนหนึ่งของความนิยมตามคติความเชื่อที่ปรากฏบนอาคารทางศาสนาของล้านนา ที่นิยมนำคติความเชื่อนี้ให้เป็นส่วนหนึ่งของงานศิลปกรรมในช่วงนั้น การศึกษาในครั้งนี้จะได้ทราบถึงที่มาแห่งคติความเชื่อเรื่องนักษัตรในล้านนา คติการบูชาพระธาตุประจำปีเกิด ตลอดจนโลกทัศน์ด้านต่างๆ อันเกี่ยวเนื่องด้วยคตินักษัตรจนเป็นที่มาแห่งงานศิลปกรรม และความนิยมการใช้รูปนักษัตรประดับในงานศิลปกรรมในล้านนา

๒. ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา

๒.๑ เพื่อศึกษาถึงที่มาของปีนักษัตร

๒.๒ เพื่อศึกษาแนวคิดและปัจจัยที่ก่อให้เกิดคติความเชื่อเรื่องนักษัตรตามคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาของล้านนา

๒.๒ เพื่อวิเคราะห์ถึงการใช้รูปนักษัตรในล้านนาและต้นเหตุแห่งการประดับรูปนักษัตรในงานศิลปกรรมล้านนา ว่านอกจากจะมีที่มาจากคติความเชื่อของท้องถิ่นแล้วยังรับความนิยมจากแหล่งอิทธิพลใด ซึ่งจะทำให้ทราบว่าเป็นความนิยมดั้งเดิมหรือเป็นความนิยมที่เกิดขึ้นใหม่

๒.๓ เพื่อวิเคราะห์ถึงวิวัฒนาการในการประดับบนสถาปัตยกรรมทางศาสนาของเมืองเชียงใหม่

๓. สมมติฐานของการศึกษา

การศึกษาเรื่อง *สิบสองนักษัตรความเชื่อที่แสดงออกในงานศิลปกรรมล้านนา ; กรณีศึกษาวัดในเชียงใหม่* มีจุดมุ่งหมายที่จะศึกษาถึงบทบาทและความหมายของคติความเชื่อเรื่องนักษัตรอันเป็นพื้นฐานวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาในสังคมล้านนา ซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่ก่อให้เกิดความเชื่อในด้านต่างๆ ทั้งดาราศาสตร์และโหราศาสตร์ในล้านนานำมาซึ่งธรรมเนียมประเพณีที่ได้ยึดถือปฏิบัติด้วยลักษณะการบูชาพระธาตุตามระบบปีเกิด ที่เรียกว่า *"พระธาตุปีเกิด"* และเป็นส่วนที่ก่อให้เกิดแรงศรัทธาในการถวายเพื่อบุญกิริยาวัตถุในพระพุทธศาสนา อันก่อให้เกิดงานศิลปกรรมทางพระพุทธศาสนา โดยในการศึกษาครั้งนี้ได้ตั้งสมมติฐานไว้ดังนี้

แนวความคิดเรื่องปีนักษัตรในล้านนา เป็นแนวความคิดที่เชื่อถือร่วมกันในวัฒนธรรมอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงโดยได้รับการปูพื้นฐานทั้งจากตะวันตกและตะวันออก จนเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของชาวล้านนาก่อให้เกิดงานศิลปกรรมอันเนื่องด้วยพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตเมืองเชียงใหม่ อาคารทางศาสนาที่พบการประดับรูปนักษัตรนั้นจะมีอายุระหว่างปี พ.ศ.๒๔๖๙ เป็นต้นมา โดยเชื่อว่าก่อนหน้านี้ไม่รูปนักษัตรในอาคารทางศาสนา เพราะรูปนักษัตรมักถูกนำไปใช้ในส่วนของพิธีกรรมอันเกี่ยวข้องกับประเพณีและวิถีชีวิต และเชื่อว่าการปรากฏรูปนักษัตรในอาคารทางศาสนานั้นเกิดขึ้นโดยกระบวนการการสร้างสรรค์ของครูบาศรีวิชัย ซึ่งมีอิทธิพลทางสังคม วัฒนธรรม จารีต และพระพุทธศาสนาในขณะนั้น เพื่อเป็นการประกาศอนุโมทนาแก่ผู้สร้างอันเป็นรูปแบบการสร้างสรรค์แบบใหม่ในช่วงนั้น ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทั้งรูปแบบสถาปัตยกรรมและศิลปกรรม อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรมของล้านนาที่ได้รับอิทธิพลจากสังคมภายนอก

๔. ขอบเขตการศึกษา

๔.๑ คติความเชื่อเรื่องสิบสองนักษัตรในเอเชียอาคเนย์

๔.๒ คติความเชื่อเรื่องสิบสองนักษัตรในล้านนา

๔.๓ ความเชื่อเรื่องโลกทัศน์การเกิดตามคัมภีร์ท้องถิ่นและคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

๔.๔ การชุธาตุความเชื่อเรื่องพระธาตุประจำปีนักษัตร

๔.๕ วิวัฒนาการประดับลวดลายนักษัตรบนสถาปัตยกรรมทางศาสนาของวัดในเขตเมืองเชียงใหม่

๕. ขั้นตอนการศึกษา

๕.๑ ทำการศึกษาจากเอกสารต่างๆ ทั้งเอกสารชั้นต้น สมุดข่อย ใบลาน จารึก ไมโครฟิล์ม หนังสือ งานวิจัย และวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเพื่อเป็นข้อมูลในส่วนแนวคิดพื้นฐาน ที่มาและการตั้งอยู่ของคติความเชื่อเรื่องนักษัตร

๕.๒ ทำการสสำรวจข้อมูลภาคสนามในเมืองเชียงใหม่โดยเฉพาะในเขตกำแพงเก่าเมืองเชียงใหม่ และอื่นๆ เพื่อประกอบการใช้ข้อมูลในส่วนของการแสดงออกในงานศิลปกรรมให้สมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

๕.๓ ขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูลจะได้ประมวลข้อมูลทั้งในส่วนเอกสารและงานศิลปกรรมมาวิเคราะห์ให้ชัดเจนและสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

๕.๔ สรุปผลการศึกษา

๖.เวลาที่ใช้ในการศึกษา

ใช้ระยะเวลาในการศึกษา ๑๒ เดือน ตั้งแต่เดือนเมษายน ๒๕๕๒ และเสนอข้อมูลในการศึกษาภายในเดือนมีนาคม ๒๕๕๓

๗.วิธีการศึกษา

๗.๑ ศึกษาจากเอกสารชั้นต้น เช่น ใบลาน สมุดข่อย ไมโครฟิล์ม หนังสือ และงานวิจัยต่างๆ

๗.๒ เก็บข้อมูลจากแหล่งที่เป็นกรณีศึกษาและแหล่งใกล้เคียง

๗.๓ วิเคราะห์ข้อมูลร่วม

๗.๔ สรุปผลการศึกษา

๘.แหล่งข้อมูล

๘.๑ ห้องสมุดคณะวิจิตรศิลป์ สถาบันวิจัยสังคม สำนักหอสมุด โครงการสารานุกรมภาคเหนือ อาคารเรือนเดิม คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศิลปากร, สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร

๘.๒ วัดในเขตกำแพงเก่าเมืองเชียงใหม่ทั้งหมด และวัดที่สร้างขึ้นโดยครูบาศรีวิชัย

๙.อุปกรณ์ที่ใช้ในการศึกษา

๙.๑ อุปกรณ์บันทึกภาพ

๙.๒ คอมพิวเตอร์

๑๐.ค่าใช้จ่ายทั้งหมดในการศึกษา (โดยประมาณ)

๑๐.๑ ค่าใช้จ่ายในการถ่ายเอกสาร อัดรูปและจัดทำรูปเล่ม ๘,๐๐๐ บาท

๑๐.๒ ค่าใช้จ่ายในการเดินทางและการสำรวจภาคสนามในพื้นที่เมืองเชียงใหม่ ๒๐,๐๐๐ บาท

๑๑.ผลที่คาดว่าจะได้รับ

๑๑.๑ ได้ทราบถึงที่มาแห่งความคติความเชื่อเรื่องสิบสองนักษัตรในล้านนา

๑๑.๒ ได้ทราบถึงการเชื่อโยงคติความเชื่อเรื่องสิบสองนักษัตรในวัฒนธรรมล้านนา

๑๑.๓ ได้ทราบถึงความนิยมในการนำรูปนักษัตรตามความเชื่อมาประดับในงานสถาปัตยกรรมและงานศิลปกรรมของล้านนา โดยเฉพาะวัดในเขตกำแพงเมืองเชียงใหม่

บทที่ ๒
คติความเชื่อเรื่องสิบสองนักษัตร

นกฺขตฺต หรือ **นักษัตร** ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒ ได้ให้ความหมายไว้เป็น ๒ ประการ คือ หมายถึงชื่อรอบเวลาที่กำหนด ๑๒ ปี เป็น ๑ รอบ โดยกำหนดให้สัตว์ต่างๆ เป็นสัตว์สัญลักษณ์ของแต่ละปี เรียกว่า รอบ ๑๒ นักษัตร อีกประการหมายถึงดาวฤกษ์ ๒๗ หมู่ ได้แก่ อัศวินี ภรณี กฤติกา โรหิณี มฤคศิระ อารทะ ปุนพสุ ปุษยะ อสิเลสะ มาฆะ ปุพพผลคุนี อุตรผลคุนี หัสตะ จิตรา สวาติ วิสาขะ อนุราธะ เชฏฐะ สัตตพิสมูละ ปุพพาสาฒะ อุตราสาฒะ สราวณะ ธนิฏฐะ ศตภิษะ ปุพพภัทระ อุตรภัทระ และ เรวตี[๓]

นักษัตร เป็นส่วนสำคัญหนึ่งของวิถีชีวิตมนุษย์ในหลายวัฒนธรรม ในเนื้อหาที่ว่าด้วยเรื่องสิบสองนักษัตรในบทนี้จะได้มีการนำเสนอความหมายและความเป็นมาของความเชื่อเรื่องสิบสองนักษัตรก่อนที่จะเป็นความเชื่อที่ฝังแน่นในวัฒนธรรมล้านนา

นักษัตร เป็นชื่อเรียกรอบเวลา ๑๒ ปี เป็นคติของชนชาติต่างๆ ในแหลมอินโดจีน ได้แก่ชนชาติจีน ไท สยาม ญวน เขมร ทิเบต เกาหลี ญี่ปุ่น และมองโกล ไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจนว่าคติความเชื่อนี้มีที่มาอย่างไร นักวิชาการหลายท่านได้ศึกษาและตั้งข้อสันนิษฐานไว้หลายประการ โดยจะได้กล่าวต่อไป

๑ นักษัตร : ความเป็นมา ความเชื่อ และความสัมพันธ์กับโหราศาสตร์

คติความเชื่อเรื่องนักษัตร เป็นส่วนหนึ่งของความเชื่อ *“กระบวนการการเกิด”* ที่เป็นส่วนหนึ่งของวงจรชีวิตมนุษย์ตามธรรมชาติ โดยได้ถูกเชื่อมโยงภายใต้กรอบแนวคิดทางศาสนาและปรัชญา โดยมีความหมายสำคัญตั้งแต่การอุบัติขึ้นของชีวิตมนุษย์ คือการถือกำเนิด ที่สังคมไทยเรียกว่า *“เวลาตกฟาก”* โดยจะมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องระหว่างบุคคลและดวงดาว โดยถือว่าเป็นครั้งแรกที่มีการนำเอาชีวิตมนุษย์มาเกี่ยวพันธ์กับระบบสากลจักรวาล อันนำไปสู่การคำนวณพยากรณ์ถึงที่มาและอนาคตภายภาคหน้าหรือที่เรียกว่า *“โหราศาสตร์”* (Austrology) ภายใต้คติความเชื่อทางศาสนาและขนบธรรมเนียมปฏิบัติทางสังคมของแต่ละท้องถิ่น โดยมีกฎเกณฑ์ สัญลักษณ์และการตีความทั้งที่มี

---

[๓] ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒ (กรุงเทพฯ : นามมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖), ๕๖๙ – ๕๗๐, อุดม รุ่งเรืองศรี, สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ ๑ (๒๕๔๒) : ๒๑๘๘ – ๒๑๙๙.

ลักษณะเหมือนและแตกต่างกันออกไป โหราศาสตร์เช่นว่านี้จึงแสดงเนื้อหาความสัมพันธ์ระหว่าง *"เบื้องบน"* หมายถึงจักรวาลที่มีอาณาเขตกว้างไกลครอบคลุมทุกสรรพสิ่งและเป็นที่สถิตของเทหวัตถุ ซึ่งเรียกว่า *"มาโครคอสม์"* (Macrocosm) กับ "เบื้องล่าง" อันหมายถึง โลก มนุษย์ ชีวิตและสังคมซึ่งเรียกว่า *"ไมโครคอสม์"* (Microcosm)[๔]

โหราศาสตร์ จึงมีหลักพยากรณ์ที่สำคัญจาก *"ดวงชะตา"* หรือ *"ลัคนา"* (Ascendant or Rising Sign) ซึ่งเป็นแผนที่การสถิตของดวงดาวบนท้องฟ้าในขณะที่บุคคล หรือเหตุการณ์ ตลอดจนกิจกรรมใด ๆ ได้ถืออุบัติขึ้น ณ เวลานั้น ภายใต้แผนที่ตำแหน่งของดาวเคราะห์ตามหลักคำนวณทางดาราศาสตร์ โดยที่บุคคลหรือเหตุการณ์ใดๆ มีความเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางใด เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่าส่วนหนึ่งย่อมตกอยู่ภายใต้อิทธิพลวิถีโคจรของดวงดาว เรียกว่า *"ดาวจร"* ที่สัมพันธ์กับพื้นดวง หรือการสถิตของดวงดาว ณ เวลาตกฟาก เกิดอิทธิพลในการให้คุณและให้โทษจากดวงดาวด้วยกันเอง ตามหลักสังคมพระพุทธศาสนาเชื่อมั่นว่าเกิดจากอิทธิพลเรื่อง *"บุญกรรม"* เป็นตัวขับเคลื่อนในการเกิด และการเผชิญเหตุการณ์ของแต่ละบุคคลด้วย

ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของโหราศาสตร์ ได้ปรากฏหลักฐานเป็นองค์ความรู้จากสังคมชาวบาบิโลเนียน และอัสซีเรียนในอารยธรรมเมโสโปเตเมีย ลุ่มแม่น้ำไทกริส – โสเครติส เมื่อ ๔๐๐๐ – ๑๗๐๐ ปีก่อนคริสตศักราช[๕] ซึ่งได้มีการพัฒนาการจากการเฝ้าสังเกตปรากฏการณ์สิ่งที่เป็นไปทางธรรมชาติ ผ่านกระบวนการจดจำและบันทึกอย่างต่อเนื่องทั้งจากเหตุการณ์บนภาคพื้นโลก และบนฟากฟ้าที่สัมพันธ์กับกาลเวลาโดยตลอด ดังเช่น การสังเกตกลางวัน กลางคืน ฤดูกาล และน้ำขึ้น – น้ำลง รวมถึงการสังเกตการณ์โคจรของดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ และกลุ่มดวงดาว สิ่งเหล่านี้นำไปสู่การคิดค้นองค์ความรู้เรื่อง *"ปักขทิน"* หรือ *"ปฏิทิน"* (Calendar) โดยเฉพาะการศึกษาสังเกตตำแหน่งของดวงดาวในระบบสุริยคติ (Solar System) มีการจัดกลุ่มดวงดาว (Constellation) ลักษณะเป็นรูปร่างต่างๆ ตามจินตนาการของสังคมบรรพกาล ทำให้เกิดกลุ่มดาว ๑๒ กลุ่ม หรือกลุ่มดาว ๑๒ ราศี อาจกล่าวได้ว่า พัฒนาการของการจัดกลุ่มดวงดาวเริ่มก่อตัวเป็นระบบเพื่อวัตถุประสงค์บางประการของสังคม สะท้อนถึงความพยายามในการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างปรากฏการณ์หรือเทหวัตถุบนฟากฟ้า กับสรรพสิ่งบนพื้นโลกของสังคมบรรพกาล และได้มีพัฒนาการอย่างต่อเนื่องเป็นพื้นฐานของวิชาโหราศาสตร์ในปัจจุบัน

---

[๔] สุนทร ทัศนจันทร์, โหราศาสตร์ของวันพรุ่งนี้ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๓๙), ๓๖.

[๕] Gertrude and James Jobs. "Outer Space : Mythe Name Neanings Calendars". The Scarecrow Press. Inc. New Yourk & London, 1964 : 11 – 18.

จากการศึกษาของ Stuart W. Smilthers (1988) ได้เสนอถึงพัฒนาการดวงดาวว่าในช่วง ๑๗๐๐ – ๑๒๕๐ ปีก่อนคริสตศักราช ความรู้เรื่องดวงดาวได้ดำเนินไปในแหล่งอารยธรรมสำคัญต่างๆ ของโลกทั้งฝ่ายตะวันตก เช่น กรีก โรมัน บาลิโลน สุเมเรียน และฝ่ายตะวันออก คือจีนและอินเดีย โดยเฉพาะอินเดียที่ได้มีพื้นฐานความรู้การคำนวณปฏิทินและการค้นคว้าทางด้านโหราศาสตร์ด้วยตนเองแล้ว ได้รับเอาวัฒนธรรมจากชาวอารยันเมื่อ ๑๐๐๐ ปีก่อนคริสตศักราช[๖] ยังผลให้พัฒนาการทางปฏิทินและโหราศาสตร์ของอินเดียมีความใกล้ชิด และสอดคล้องกับอารยธรรมตะวันออกกลางและตะวันตก โดยได้ปรากฏมีการใช้ระบบสุริยคติผสมกับระบบจันทรคติ คือได้มีการนับรอบ ๑ ปีมี ๓๖๕ – ๓๖๖ วัน และในรอบ ๑ ปีประกอบด้วยเดือน ๑๒ เดือน นอกจากนี้ในระบบ ๑ เดือนได้มีการแบ่งครึ่งที่เรียกว่า *"ปักษ์"* (Paksa) ตามปรากฏการณ์ข้างขึ้นข้างแรมของดวงจันทร์

สำหรับการค้นคว้าเรื่องดวงดาวในอารยธรรมจีนช่วง ๑๒๐๐ ปีก่อนคริสตศักราช ลงมาหลัง ๑๒๐๐ ปีก่อนคริสตศักราชลงมา ในสมัยราชวงศ์โจว ได้สร้างองค์ความรู้ต่างๆ รวมถึงกระบวนการค้นคว้าทางดาราศาสตร์และโหราศาสตร์ที่ทำหน้าที่รับใช้ราชวงศ์ จักรพรรดิ และรัฐ จึงมีการสร้างความหมายอันเกี่ยวเนื่องกับดวงดาวอย่างซับซ้อนยิ่งขึ้น ลักษณะดังกล่าวนี้ย่อมแสดงถึงความสัมพันธ์ทางสังคมบรรพกาลทั้งตะวันตกและตะวันออก ภายใต้การยอมรับระบบปฏิทินจากต่างวัฒนธรรมมาใช้ ดังจะพบว่าในช่วง ๑๗๐๐ – ๑๒๕๐ ปีก่อนคริสตศักราช ได้มีการค้นคว้าและตั้งชื่อกลุ่มดาวฤกษ์จากสองซีกโลกทั้งสิ้น ๓๑ กลุ่ม ในวัฒนธรรมสุเมโร – อัคคาเดียน ซึ่งเรียกว่า "Sumeo – Acadian Lunar Zodiac"[๗] อันแสดงถึงว่านอกจากมีการนับเวลาในระบบสุริยคติแล้ว ยังมีการนับเวลาด้วยระบบ *"จันทรคติ"* (Lunar System) จากการสังเกตศึกษาวิถีโคจรของดวงจันทร์ที่สัมพันธ์กับดาวเคราะห์ต่างๆ โดยที่ดวงดาวแต่ละกลุ่มได้ถูกกำหนดให้มีบทบาทและความหมายเชิงสัญลักษณ์ เพื่อใช้ในการทำนายและพยากรณ์ถึงปรากฏการณ์ที่เป็นไปของสังคมในวัฒนธรรมต่างๆ

อย่างไรก็ตาม กลุ่มดาวระบบจันทรคติของชาวสุเมเรียน – อัคคาเดียนในเวลาต่อมาได้ถูกปรับปรุงระบบอีกครั้งโดยชาวอาหรับ - เปอร์เซีย ราว ๑๐๐๐ ปีก่อนคริสตศักราช ซึ่งเรียกว่า *"ระบบจันทรคติ อาราบิค – เปอร์เซียน"* (Arabic – Persian Lunar System) โดยความแตกต่างจากระบบกลุ่มดังกล่าว คือการลดจำนวนกลุ่มดาวฤกษ์จากเดิมมี ๓๑ กลุ่ม เหลือ ๒๘ กลุ่ม ภายหลังได้ยึดถือเป็นปฏิทินทางจันทรคติที่ได้แพร่หลายเข้าสู่กรีก – โรมัน อินเดีย และจีน[๘] โดยเฉพาะสังคมตะวันออก

---

[๖] Stuart W. Smilthers. "Calendars and Eras : Indian Calendars and Eras". Encychopydia of Asian History Vol. 1 New Yourk : Charles Soribner's Son, 1988.

[๗] Gertrude and James Jobs. "Outer Space : Mythe Name Neanings Calendars". 1964 : 19 – 25.

[๘] Gertrude and James Jobs. 1964 : 29 – 41.

กลางได้มีการเขียนตำราโหราศาสตร์ เมื่อ ๑๒๐๐ – ๑๐๐๐ ปีก่อนคริสตศักราช จากการคำนวณระบบสุริยคติและจันทรคติ ชื่อ *"อีนูมา อะนู เอนลิส"* (Enuma Anu Enlil)[๙] หลังจากนั้นจึงค่อยแพร่ขยายเข้าสู่กรีก – โรมัน ดังนั้นจึงได้ชื่อว่า *"จักรราศี"* (The Zodiac) เป็นองค์ความรู้ที่เกิดจากผลของการเฝ้าสังเกตตำแหน่งและวิถีโคจรของดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ผ่านกลุ่มดวงดาว (Constellation) บนท้องฟ้าจากแนวความคิดของนักปราชญ์ในสังคมบรรพกาลที่เชื่อว่า โลกเป็นศูนย์กลางของจักรวาล (Geocentric) สถิตอยู่กับที่โดยมีดวงอาทิตย์กับดวงดาวอื่น ๆ โคจรรอบๆ โลก

จะพบว่าในแหล่งอารยธรรมสำคัญต่าง ๆ ได้ให้ความสำคัญของดาราศาสตร์กับการจัดระบบกลุ่มดวงดาวทั้งที่มีความแตกต่างกัน แต่อย่างไรก็ตามก็ยังจะพบว่าได้มีลักษณะร่วมขององค์ความรู้ในการจัดระบบดวงดาว ที่แสดงให้ทราบถึงการถ่ายรับอิทธิพลของโหราศาสตร์ต่อกันตลอดมา โดยเฉพาะความรู้เรื่องการใช้ปฏิทินและกำหนดระบบดวงดาวกลุ่มต่าง ๆ ซึ่งได้แก่ระบบเจ็ด ระบบแปด ระบบเก้า และระบบสิบสอง เป็นต้น ซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไป

เมื่อกลับไปพิจารณาถึงพัฒนาการทางด้านโหราศาสตร์ และการพยากรณ์ในวัฒนาธรรมจีน ช่วง ๖๐๐ ปี ก่อนคริสตศักราช สมัยราชวงศ์ฮั่น ปรากฏว่าได้นำเอาแนวความคิดของการจัดระบบดวงดาว ๑๒ จักรราศีจากเปอร์เซีย ซึ่งน่าจะเกิดจากการติดต่อค้าขายทางไกลระหว่างอาหรับกับจีนในสมัยราชวงศ์ฮั่น จึงได้มีการคิดค้นพัฒนาผสมผสานกับคติความเชื่อมาจากรากฐานทางสังคมวัฒนธรรมเกิดเป็นระบบ ๑๒ นักษัตร สำหรับเป็นสัญลักษณ์แทนความหมายของแต่ละปีในรอบ ๑๒ ปี ด้วยสัตว์ต่างๆ ทั้ง ๑๒ ชนิด ได้แก่ หนู วัว เสือ กระต่าย งูใหญ่ งูเล็ก ม้า แพะ ลิง ไก่ สุนัข และหมู (ช้าง) ในปฏิทินทางสุริยคติของจีน (The Chinese Kung or Tsieki)[๑๐] ซึ่งจะส่งอิทธิพลแก่ดินแดนที่รับอิทธิพลวัฒนธรรมจีน ทั้งในแถบเอเชียใต้ที่นับถือพระพุทธศาสนามหายาน ประกอบด้วย ทิเบต เนปาล ภูฏาน และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หรือเอเชียอาคเนย์ ได้แก่ ไทย ลาว เขมร และเวียดนาม โดยจะได้กล่าวต่อไป

อาจกล่าวได้ว่า พัฒนาการทางแนวความคิดเรื่องการใช้ปฏิทิน และการคำนวณทางดาราศาสตร์ ตลอดจนการพยากรณ์ทางโหราศาสตร์ ได้มีการถ่ายทอดและสอดรับกันระหว่างตะวันตก ได้แก่ กรีก โรมัน กับตะวันออก ได้แก่ เปอร์เซีย อินเดีย และจีน ตั้งแต่ตั้งแต่ ๑๗๐๐ ปีก่อนคริสตศักราชลงมา อีกทั้งได้มีการปรับปรุงพัฒนาแตกแขนงให้เกิดความซับซ้อนของระบบปฏิทินในสังคมและวัฒนธรรมต่าง ๆ มากมาย อันได้สะท้อนถึงความพยายามที่จะเชื่อมโยงระหว่างโลก และจักรวาลของผู้คนในสังคมบรรพกาล โดยจะเห็นได้จากการเผยแพร่ระบบ ๑๒ จักรราศีจากเปอร์เซียเข้าสู่กรีก โรมัน

---

[๙] สุนทร ทัศนจันทร์, โหราศาสตร์ของวันพรุ่งนี้, ๔๓.

[๑๐] Gertrudend James Jobs. . "Outer Space : Mythe Name Neanings Calendars". 1964 : 47 – 49.

จึงได้เกิดการค้นคว้าศึกษาเพิ่มเติมอย่างต่อเนื่อง กระทั่งในราว ๔๐๐ ปีก่อนคริสตศักราช ในรัสมัยจักรพรรดิอ๊อกตาเวียน แห่งกรุงโรม นักโหราศาสตร์ชื่อ *"มานิลิอุส"* (Manilius) ได้เขียนหนังสือชื่อ *"แอสโทรโมนิกา"* (Astromonic)[๑๑] ถือได้ว่าเป็นแบบแผนของตำราโหราศาสตร์ที่สังคมโรมันต่างยอมรับอย่างแพร่หลาย โดยเฉพาะการอธิบายปรากฏการณ์โลกและสังคมที่มีผลกระทบต่อบุคคล โดยกำหนดใช้ *"เรือน"* (Houses) ที่หมุนรอบจักรราศีซึ่งเรื่อมระบุไว้ว่าเป็น *"ส่วนโชค"* (Part of Fortune) ในเรือนที่ ๑ จากนั้นก็จะเวียนซ้ายไปจนครบเรือนที่ ๑๒ แบบทวนเข็มนาฬิกาเรียกว่า *"ดวงอัธลา"* (The Twelve Athla) เพื่อใช้พยากรณ์แก่ปัจเจกชนและสภาวการณ์ทางสังคมโรมันขณะนั้น

จึงพออนุมานได้ว่า จากรากฐานทางแนวความคิดเรื่องการกำหนดระบบจักรราศี ได้มาจากดินแดนเมโสโปเตเมีย ภายหลังได้มีพัฒนาการโดยปราชญ์ชาวอาหรับเปอร์เซียแล้วแพร่ขยายเข้าสู่กรีกโรมัน จึงเกิดพัฒนาการวิธีคิดคำนวณแต่ละราศีที่สถิตอยู่แต่ละเรือน ๆ ละ ๓๐ องศา ทั้งหมดจะมี ๑๒ เรือนราศี นอกจากนี้ยังได้แพร่ขยายเข้าสู่อินเดียอีกทางหนึ่งดังมีชื่อว่า *"Dwadusmas"* หรือ *"Dradasshamsa"*[๑๒](ทวาทศมาศ) อันหมายถึง ๑๒ เดือนในรอบ ๑ ปี ซึ่งในระบบสากลได้เรียกว่า *"ระบบ ๑๒ จักรราศี"* (Zodiacal guardians)[๑๓]

๒. ที่มาของความเชื่อเรื่องสิบสองนักษัตรและสัตว์สัญลักษณ์

การเรียกชื่อปีรอบเวลา ๑๒ ปี ๑ รอบนักษัตร โดยแต่ละปีจะมีสัตว์สัญลักษณ์ประจำปีเรียก *"นักษัตร"* ซึ่งสันนิษฐานว่ากำหนดจากการโคจรของดาวพฤหัสบดี ๑ รอบจักรราศี[๑๔] ส.พลายน้อย ได้กล่าวถึงเรื่อง ๑๒ นักษัตรเป็นเรื่องที่มีมานาน โดยอ้างเอาตำนานการตั้งจุลศักราช ว่า *"...เริ่มใช้จุลศักราช ๑ เมื่อรุ่งเช้าวันอาทิตย์ ขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๕ ปีกุนเอกศก ซึ่งตรงกับพุทธศักราช ๑๑๘๒..."* ซึ่งมีการกล่าวถึง *"ปีกุน"* ในการเริ่มจุลศักราชแสดงว่ามีการใช้ปีนักษัตรมาก่อนจุลศักราช[๑๕]

ในบันทึกเรื่อง ๑๒ นักษัตร ของเสถียรโกเศศ ได้อ้างถึงหนังสือ Hasting, Encyclopeadia of Religion and Ethic ปรากฏคำว่า Calendar มีอยู่ในอียิปต์ โดยมีการเรียกเป็นชื่อสัตว์ และมีอยู่ในจารึกภาษาโบราณของตุรกี โดยเสถียรโกเศศ ได้สันนิษฐานว่าน่าจะมีกำเนิดมาจากตุรกี ซึ่งเป็นตาด

---

[๑๑] สุนทร ทัศนจันทร์, โหราศาสตร์ของวันพรุ่งนี้, ๗๗.

[๑๒] เรื่องเดียวกัน, ๘๑.

[๑๓] Gertrudend James Jobs. . "Outer Space : Mythe Name Neanings Calendars". 1964 : 62 – 64.

[๑๔] อลิสา รามโกมุท, *"นักษัตร"*, นามานุกรมขนบประเพณีไทย หมวดประเพณีราษฎร์ เล่ม ๓ (คติความเชื่อ) (กรุงเทพฯ : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๕๒), ๑๕๙.

[๑๕] ส.พลายน้อย [นามแฝง], ตำนานสิบสองนักษัตร (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๓๐), ๑๗.

(มองโกล) สาขาหนึ่ง และถ่ายทอดให้กับจีน ทั้งนี้มีนักวิชาการหลายท่านได้ศึกษาและได้มีข้อสันนิษฐานไว้หลายประการ ดังนี้

ส.พลายน้อย ได้กล่าวถึงเกร็ดพงศาวดารจีน เรื่องไภเค็ก กล่าวถึงมูลเหตุของ ๑๒ นักษัตร เกิดขึ้นเมื่อเริ่มมีมนุษย์ ในเรื่องไคเก็กได้กล่าวไว้ว่า

"...เทียนอ่องสีเมื่อจะมาเกิดนั้นอายฟ้าอายดินทั้งสองกระทบกันแล้วเกิดเป็นศิลากลมก้อนใหญ่ก้อนหนึ่ง แล้วแปรแตกไปเป็นก้อนเล็กๆ อีกสิบสองก้อน เกิดเป็นคนขึ้นสิบสามคน และก้อนใหญ่นั้นคือเทียนอ่องสี และเทียนอ่องสีนั้นแปลว่าเป็นเจ้าแผ่นดินมีสีอันขาวบริสุทธิ์ทั้งตัว ตัวสูงสามตื่งห้าเชีย คือสูงสิบสองศอกคืบ หน้านั้นมีสีนวลขาว สีปากนั้นแดงเหมือนชาด แต่คนสิบสองคนก็นับถือว่าเป็นพี่น้องกัน จึงได้คำนับเทียนอ่องสีเป็นเจ้าฮ่องเต้ มนุษย์ก็เกิดขึ้นด้วยธรรมดานิยม อุตุนิยม อุปาติกะกำเนิดเปรียบเหมือนเขาว่าคนเกิดขึ้นในดอกไม้ดอกบัว และเกิดขึ้นด้วยอายดินอายฟ้า อากาศเป็นรูปหญิงรูปชายขึ้น จึงเป็นพืชพันธุ์ต่อๆ กันมาทั้งมนุษย์และสัตว์เดรัจฉาน

ครั้งนั้นยังไม่มีเดือนมีตะวัน มนุษย์ได้พึ่งแสงสว่างด้วย รัศมีพระและเทวดามาช่วยอุปถัมภ์อยู่ ขณะนั้นก็ยังไม่มีแซ่และชื่อแล้วก็ต่างแยกย้ายกันไปอาศัยอยู่ทุกทิศ ครั้นกาลนานมาเทียนอ่องสีฮ่องเต้เรียกน้องชายทั้งสิบสองคนเข้ามาชุมนุมแล้วจึงว่า เราจะตั้งใหม่มีสิบสองปีบรรจบรอบหนึ่ง จะให้ท่านทั้งสิบสองคนเป็นชื่อปีกำกับกันทั้งสิบสองปี น้องสิบสองคนได้ฟังพี่ชายคิดกระทำขึ้นดังนั้นก็มีความยินดียอมรับว่าควรแล้ว ต่างคนต่างไปที่อยู่ของตัวดังเก่า..."[๑๖]

นอกจากนี้ในพงศาวดารบางฉบับก็ว่า ฮี่หัวขุนนางจีนครั้งพระเจ้าอึ้งเต้ เป็นผู้แรกที่คิดชื่อปีกับอักษรประกอบชื่อปีทำปูมขึ้นก่อน[๑๗] และสังข์ พัฒโนทัย ได้กล่าวไว้ในหนังสือ *"จีนสมัยพุทธกาล"* ว่าชื่อปีนักษัตรน่าจะมีการเรียกกันครั้งแรกในรัชกาลของพระเจ้าหวงตี้ ดังความตอนหนึ่งว่า *"...น่าเชื่อว่านักปราชญ์ของหวงตี้เป็นผู้ประดิษฐ์ชื่อปีนักษัตรขึ้นตามชื่อสัตว์ต่างๆ อย่างที่เราเรียกว่า ชวด ฉลู ขาล เถาะ มะโรง มะเส็ง มะเมีย มะแม วอก ระกา จอ และกุน การที่เอาปีชวดมาเป็นปีแรก ก็เพราะปีนั้นเป็นปีที่หวงตี้เสด็จขึ้นเสวยราชยสมบัติ..."*[๑๘]

พระเจนจีนอักษร อาจารย์ภาษาจีนแห่งราชบัณฑิตยสภา ได้ตั้งข้อสันนิษฐานไว้ในบันทึกสมาคมวรรณคดี ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๒ วันที่ ๒๕ มกราคม ๒๔๗๔ เรื่อง ๑๒ นักษัตร กล่าวว่ามีภาษาจีนระบุว่า *"...ครั้นถึงราชวงศ์ตั้งฮั่น (พ.ศ.๕๖๘ ถึง ๗๖๓) ว่าปราชญ์จีนชื่อ เฮ่งซง แต่งหนังสือชื่อ ลุ่นหวง*

---

[๑๖] ส.พลายน้อย [นามแฝง], ตำนานสิบสองนักษัตร, ๑๘ – ๑๙.

[๑๗] เรื่องเดียวกัน, ๑๙.

[๑๘] เรื่องเดียวกัน, สังข์ พัฒโนทัย, จีนสมัยก่อนพุทธกาล (กรุงเทพฯ : ม.ป.พ., ๒๕๒๐), ๖๙,

เรื่องหนึ่ง ในหนังสือนั้นตอนหนึ่งว่าด้วยสิบสองนักษัตร คือเหยียดเอาชื่อปีที่ ๑๒ ปี ว่าเป็นชาติสัตว์ ๑๒ ชาติ..."[๑๙] แต่ไม่ได้กล่าวถึงนักปราชญ์คนดังกล่าวได้เป็นผู้คิดค้นหรือไม่

พระเจนจีนอักษร ยังกล่าวถึงหนังสือ Mayer's The Chinese Reader' s Manual Numeral Calegories No. 302 ว่า *"...ปรากฏเรื่องกำหนดชื่อปีเป็นชื่อสัตว์เป็นครั้งแรกเมื่อสมัยราชวงศ์ถัง กล่าวว่ามีราชทูตเมืองกิคะเข้ามาในปีกระต่าย หรือปีม้า..."*[๒๐] มีข้อความเพียงเท่านี้

นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงมีเอกสารภาษาจีน ได้ระบุเรื่องสิบสองนักษัตรอีกประการหนึ่งว่า *"...ฮึหัว ขุนนางครั้งพระเจ้าอึ้งเต้ เป็นผู้แรกคิดชื่อปีกับอักษร ประกอบชื่อปีทำปูมขึ้นก่อนต่อนั้นไปถึงสมัยราชวงศ์ฮั่น จึงมีผู้เอาชื่อสัตว์ต่างๆ เข้าเทียบกับชื่อปี คือว่า ปีนั้นเป็นชาติของสัตว์ชาตินั้น ปีโน้นเป็นชาติของสัตว์ชาติโน้น ผู้คิดคงจะมีหวังเพื่อความสะดวกแก่สามัญชนผู้ที่ปราศจากการศึกษาเรียกง่ายจำง่าย...การนับปีรวมทั้งอักษรประกอบ นับเป็นลำดับวนเวียนไปจนครบ ๖๐ ปี เป็นรอบหนึ่ง..."*[๒๑]

จื้อซกชื้อ	*ชวด*
ทิ้วซกหงู	*ฉลู*
อิ๊กซกโฮ้ว	*ขาล*
เบ๊าซกโต่ว	*เถาะ*
สินซกเหล็ง	*มะโรง*
จี๋ซกจั๋ว	*มะเส็ง*
โหง็วซกเบ๊	*มะเมีย*
บี๊ซกเอี๋ย	*มะแม*
ซินซกเก๋า	*วอก*
อิ๊วซกเกย	*ระกา*
ซุดซกเก้า	*จอ*
หัยซกตือ	*กุน*

ที่กล่าวมาเป็นตำนานที่กล่าวว่าได้เริ่มมีการใช้สิบสองนักษัตรในเมืองจีน ตั้งแต่ราชวงศ์ฮั่น เมื่อเกือบสองพันปีมาแล้ว[๒๒] แต่มิได้กล่าวถึงต้นเรื่องว่าทำไมจึงได้เอาสัตว์เหล่านั้นมาใช้เป็น

---

[๑๙] ส.พลายน้อย [นามแฝง],ตำนานสิบสองนักษัตร, ๒๐., อ้างใน พระเจนจีนอักษร, สมาคมวรรณคดี ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๒ วันที่ ๒๕ มกราคม ๒๔๗๔.

[๒๐] เสถียรโกเศศ [นามแฝง], "บันทึกเรื่องสิบสองนักษัตร", ศิลปากร ๑, ๑ (พฤษภาคม ๒๕๐๐) :๒๕ – ๓๓.

[๒๑] อลิสา รามโกมุท, "นักษัตร", นามานุกรมขนบประเพณีไทย หมวดประเพณีราษฎร์ เล่ม ๓ (คติความเชื่อ), ๑๕๙., อ้างใน พระเจนจีนอักษร, สมาคมวรรณคดี ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๒ วันที่ ๒๕ มกราคม ๒๔๗๔.

[๒๒] ส.พลายน้อย [นามแฝง], ตำนานสิบสองนักษัตร, ๒๐.

สัญลักษณ์นามปีแต่อย่างใด สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงวินิจฉัยถึงเหตุที่เอาชื่อสัตว์มาใช้เรียกนามปีไว้ปรากฏความตอนหนึ่งว่า

"...ข้าพเจ้าเห็นว่า การที่เอารูปสัตว์ใช้เป็นเครื่องหมายแทนสิ่งอื่น มีประโยชน์ให้จำสิ่งนั้นได้ง่าย ถ้าหากชื่อปีใช้เขียนตัวอักษรและอ่านเรียกตามภาที่เขียน เมื่อพ้นเขตประเทศที่ใช้ตัวอักษรและภาษานั้นออกไปถึงนานาประเทศ ซึ่งต่างประเทศใช้ตัวอักษรและภาษาอื่น ชื่อปีที่บัญญัติก็ไม่มีใครเข้าใจ ไม่เป็นประโยชน์อันใด ถ้าเอารูปสัตว์ขึ้นตั้งเป็นเครื่องหมายแทนปี เช่น เอารูปหนูเป็นเครื่องหมายปีที่ ๑ เอารูปวัวเป็นเครื่องหมายปีที่ ๒ ประเทศอื่นๆ จะเรียกหนูเรียกวัวตามภาษาของตนว่ากระไรก็ตาม คงได้วิธีปฏิทินสิบสองนักษัตรไปใช้ได้ตรงกันกับประเทศเดิมไม่ขัดข้อง อันวิธีที่เอารูปสัตว์เป็นเครื่องหมาย ยังมีที่ใช้ในเรื่องอื่นๆ อีกหลายอย่าง จะยกพอเป็นอุทาหรณ์ ดังเช่น เทวดานพเคราะห์ ถ้าเอารูปสัตว์พาหนะออกเสีย เหลือแต่เทวรูปก็ไม่รู้ว่าองค์ไหนเป็นองค์ไหน แม้ที่สุดจนพระพุทธรูป เมื่อเขียนไว้องค์เดียวก็พึงรู้ว่าพระศากยมุนี ถ้าเขียนพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์ ก็ต้องเขียนรูปสัตว์เพิ่มเข้าเป็นเครื่องหมายให้รู้ว่าต่างพระองค์กัน ที่เอารูปสัตว์ไปใช้ในตำราดาวก็คงเป็นด้วยเหตุอันเดียวกัน อาศัยความดังบรรยายมา ข้าพเจ้าจึงเห็นว่าที่เอารูปสัตว์มาใช้หมายชื่อปีนั้น เพื่อจะให้จำได้สะดวก..."[๒๓]

อย่างไรก็ตาม ได้เกิดประเด็นคำถามว่าทำไมถึงเรียก *"สิบสองนักษัตร"* แทนที่จะเรียก *"สิบสองสัตว์"* เพราะมีสัตว์อยู่สิบสองชนิด ตามที่ได้แปลความไว้ข้างต้นว่า *"นักษัตร"* มีความหมายไว้สองประการ โดยหมายถึงชื่อสิบสองปีด้วยประการหนึ่ง และหมายถึงดาว ดาวฤกษ์อีกประการหนึ่ง ทั้งนี้มีความเห็นของนักวิชาการบางท่านกล่าวว่า ที่เรียก *"สิบสองนักษัตร"* ก็เพราะเกี่ยวข้องกับดาว ดังเช่น สุพรหฺมณฺย ศาสตรี ได้มีบันทึกกราบทูลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ดังนี้

"...ชื่อปี ๑๒ ปี จะมีบัญญัติต่างกันแล้วแต่ชาติไหน จะใช้อย่างไร แต่รูปสัตว์เป็นเครื่องหมายที่จะให้ปีตรงกันทั่วไปก็จำต้องอาศัยหลักอันใดอันหนึ่งเป็นแน่ อันหลักที่เขาอาศัยกำหนดสัตว์ประจำปีนั้น สมจะเป็นตำราของประเทศอินเดียซึ่งกล่าวว่า ดาวพฤหัสบดีโคจรไปสู่ระยะรอบ ๑๒ ปีนั้น มีกำหนดเป็นสัตว์ต่างๆ กัน เพราะชื่อและลำดับสัตว์ในบัญชี ๑๒ นักษัตรและตำราของประเทศอินเดียพ้องกันอยู่หลายสัตว์ ประกอบกับที่ไทยโบราณเรียกหมวด ๑๒ ปีว่า ๑๒ นักษัตร ไม่ใช่ ๑๒ สัตว์อย่างจีน เห็นได้ว่าไทยโบราณรู้ดีกว่าจีน คือไทยรู้ว่ากำหนดสัตว์ประจำปีตามกำเนิดของดาว (นักษัตร) ที่พระพฤหัสบดีโคจรไปสู่หรือเข้าใกล้ในปีนั้นๆ สอบดูในตำรา สอบดูในตำราเห็นมีชื่อหนูระบุไว้ตรงชื่อดาว "มฆ" ข้อนี้เป็นข้อสำคัญอย่างยิ่ง เพราะตามคติของอินเดียใต้ ปีที่ดาวพฤหัสบดีโคจรไปสู่หรือเข้าใกล้ดาวมฆ (ไปสู่ราศีสิงห์) นับเป็นปีแรกในรอบปีพฤหัสบดีคติกาล พึงให้สังเกตว่านี่จะเป็นเหตุที่ปี

---

[๒๓] ส.พลายน้อย [นามแฝง], ตำนานสิบสองนักษัตร, ๒๐ – ๒๑.

๑๒ นักษัตรก็เริ่มด้วยปีชวดเหมือนกัน ในปีต่อมาพระพฤหัสบดีก็โคจรไปสู่ราศีกันย์ ตรงดาวอุตตรผลคุนีในราศีกันย์นั้น ระบุชื่อวัวตัวผู้ สมกับไทยเรียกปีที่ต่อจากปีชวดว่าฉลู ในปีต่อมาพระพฤหัสบดีโคจรไปสู่ราศีตุล แต่ตามโหราศาสตร์นับว่าอุทัยที่ดาวจิตรา ซึ่งมีชื่อเสือระบุไว้ข้างหน้า ไทยก็เรียกปี ๓ ว่าขาล ต่อจากนี้ตำราอินเดียกับตำราไทยไม่ตรงกัน คือตำราอินเดียไม่มีกระต่ายและไก่ หมูก็ไม่มี มีแต่ช้าง ยังมีสัตว์ที่ควรเอามากล่าวเหมือนกัน คือสอบ มะเมีย มะแม มะโรง มะเส็ง เทียบดูกับตำราของอินเดีย เห็นมีม้า (แต่เป็นตัวผู้) แพะ (ตัวเมีย) และงูสองอย่างมีอยู่เป็นลำดับอย่างที่จดมานี้ปรากฏตรงชื่อดาวอศวินี กฤตติกา โรหินี และมฺฤคศิร และปีที่ ๙ ซึ่งพระพฤหัสบดีโคจรไปสู่ชื่อปีอษาฒ ก็มีลิงเป็นสัตว์ประจำ ดาวปูรวาษาฒ ตรงกดันกับปีวอกเหมือนกัน ..."[๒๔]

ที่กล่าวมานี้เป็นอีกความเห็นหนึ่งที่วิเคราะห์ตามความหมายของ *"นักษัตร"* ที่แปลว่า *"ดวงดาว"* หรือดาวฤกษ์ ๒๗ ดวง จึงควรเรียกว่า *"สิบสองนักษัตร"* แต่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ได้ทรงมีพระวินิจฉัยว่า *"...สิบสองนักษัตร เอาเป็นแน่ว่ามาทางจีน ทางอินเดียไม่มี..."* [๒๕]

ขณะที่ ส.พลายน้อย ได้แสดงความเห็นสนับสนุนพระมติดังกล่าวว่าได้ค้นคว้าเอกสารของอินเดียแล้วก็ไม่พบเรื่องสิบสองนักษัตรเช่นกัน มีแต่สิบสองราศี ซึ่งก็มีรูปสัตว์เป็นสัญลักษณ์แต่ไม่ตรงกับสิบสองนักษัตร

สิบสองนักษัตรปรากฏมีอยู่ในประเทศต่างๆ ในเอเชียอาคเนย์ คือ จีน ไท ขอม มอญ ญวน จาม ชวา ธิเบต ญี่ปุ่น ไทยใหญ่ และสยาม (ยกเว้นพม่า ไม่มีชื่อปี)[๒๖] และมีในจารึกภาษาโบราณของตุรกีดังที่ได้กล่าวมา

ส่วนไทยได้แบบอย่างของคติความเชื่อเรื่อง ๑๒ นักษัตรมาจากไหนนั้น นักวิชาการในอดีตหลายท่านได้สันนิษฐานไว้หลายกรณี โดยเฉพาะในหนังสือพงศาวดารไทยใหญ่ พระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ได้ทรงกล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า *"...ในนามสัตว์ ๑๒ นักษัตรข้างไทยสยามนั้น น่าจะเลียนนามสัตว์ประจำปีองค์สาขามาจากเขมรอีกต่อหนึ่ง จึงไม่ใช้นามปีตามภาษาไทยเหมือนไทยใหญ่ กลับไปใช้ตามภาษาเขมร ฝ่ายไทยใหญ่เล่าเมื่อคำนวณกาลจักรมณฑล ก็ไพล่ไปเลียนนามปีนามองคสังหรณ์อย่างไทยลาว หาใช้นามปีของตนเองไม่ และไทยลาว*

---

[๒๔] ส.พลายน้อย [นามแฝง], ตำนานสิบสองนักษัตร,๒๔ – ๒๕.

[๒๕] เรื่องเดียวกัน, ๒๕.

[๒๖] เรื่องเดียวกัน, ๒๑.,และ เสถียรโกเศศ [นามแฝง], "บันทึกเรื่องสิบสองนักษัตร", ศิลปากร ๑, ๑ (พฤษภาคม ๒๕๐๐) :๒๕ – ๓๓.

น่าจะถ่ายมาจากแบบจีนอันเป็นครูเดิมอีกต่อ แต่คำจะเลือนมาอย่างไรจึงหาตรงกันแท้ไม่ เป็นแต่เค้ารู้ได้ว่าเลียนจีน...”[๒๗]

๓ ความเชื่อเรื่องสิบสองนักษัตรสู่ระบบปฏิทินและโหราศาสตร์ในเอเชียอาคเนย์

คตินักษัตรที่ได้กล่าวถึงความเป็นมานั้น มีส่วนเกี่ยวข้องกับโหราศาสตร์เป็นอย่างมาก ซึ่งได้ปูพื้นฐานให้กับความรู้เรื่องโหราศาสตร์ของวัฒนธรรมจีน ราว ๑๑๔ ปี ก่อน ค.ศ. (พ.ศ.๔๒๙) ได้มีการค้นพบระบบสิบสองปี (นักษัตรนามปี) ควบคู่กับรอบสิบปี กลายมาเป็น *“ระบบรอบหกสิบปี”* หรือ *“ระบบเทียนกาน”* ซึ่งระบบรอบหกสิบปี หรือที่จีนเรียกว่า ระบบเทียนกาน (๑๒ ก้านฟ้า ๑๐ กิ่งดิน) ส่งอิทธิพลมาสู่สังคมและวัฒนธรรมไททางตอนเหนือของประเทศไทย เรียกว่า *“แม่ปี ลูกมื้อ”* อันได้มีการแพร่กระจายไปทั่วสังคมตะวันออก โดยเฉพาะเอเชียอาคเนย์ (ดูตารางประกอบที่ ๑ – ๒) ซึ่ง ยอร์ช เซเดส์ ได้เสนอว่าน่าจะเข้ามาสู่ดินแดนแถบนี้ ๒ ทาง คือ กลุ่มทางเหนือ ได้แก่ ชนชาติที่ใช้ภาษาไท ในราวคริสต์ศตวรรษที่ ๑๔ (พุทธศตวรรษที่ ๑๙) และกลุ่มทางใต้ ได้แก่ ชนชาติมอญ ขอม และจาม โดยอย่างน้อยก่อนคริสต์ศตวรรษที่ ๑๑ (พุทธศตวรรษที่ ๑๖) มาแล้ว[๒๘]

---

[๒๗] ส.พลายน้อย [นามแฝง], ตำนานสิบสองนักษัตร, ๑๗ – ๑๘.

[๒๘] ประหยัด นิชลานนท์ [ผู้แปล], “ความเป็นมาของรอบนักษัตรในกัมพูชา”, ยอร์ช เซเดส์กับตะวันออกศึกษา รวมบทความแปล (กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิริธร, ๒๕๔๒), ๒๑๒ – ๒๑๙.

ตารางที่ ๑ แสดงการนับระบบสิบสำหรับใช้คู่กับระบบสิบสองในเอเชียอาคเนย์

ระบบสิบ

ไทย	ลาว		อาหม	ฉาน	ย้อย		ศิลาจารึก		รูปเดิม
	1	2	3	4	5	6	7	8	(สมมติ)
กาบ	kap	kap	kāp	kap	kap			kāp	*kāp
ดับ	răp	hăp	dāp	lap	dap			dăp	*dăp
ระวาย	ruay	hoai	rāi	hai	rai		rāy	rvāy	*rvāy
เมือง	mo'ṅ	mu'o'ng	mung	möng	mung			mo'ṅ	*mo'ṅ
เปลือก	po'k	po'k	plek	pük	plek				*plo'k
กัต	kăt	kăt	kāt	kat	kat		kăt		*kăt
กด	kot	kōt	khut	kut	khut			kot	*kŏt
รวง	ruaṅ	huōng	rung	hông	rung		rvaṅ		*rvaṅ
เต่า	tao	tao	tāo	tao	taw		tau	tau	*tau
กา	ka	ka	kā	kā	kaa			kā	*kā

ที่มา : ประหยัด นิชลานนท์ [ผู้แปล], "ความเป็นมาของรอบนักษัตรในกัมพูชา", ยอร์ช เซเดส์กับตะวันออกศึกษา รวมบทความแปล (กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, ๒๕๔๒), ๒๐๓.

ตารางที่ ๒ แสดงการนับระบบสิบสองของกลุ่มวัฒนธรรมไทในเอเชียอาคเนย์

ระบบสิบสอง

ไทย	ลาว	อาหม	ฉาน		ย้อย	ศิลาจารึก		รูปเติม
								(สมมติ)
ไจ้	čai	cho'	cheu	saü	saw	chaeu		cai	*cài
เปล้า	pao	pau	plāo	pao	plaw	piaou	plau		*plau
ยี	yi	nhi	ngi	yi	ngi	ngien	ñī		*ñī
เหม้า	mao	mau	māo	mao	mau	maou		mau	*mau
สี	si	si	shi	hsi	si	chi		si	*sī
ไส้	sai	so'	sheu	hsaü	siu	seu		sai	*sai
ซ้า	xăńa	săngа	shingā	hsinga	singa	sa		śańā	*śańā
เม็ด	mot	mŏt	mut	mót	mut	fat		met	*mĕ/ŏt
สัน	săn	săn	shān	hsan	san	san	săn		*săn
เร้า	rao	hau	rāo	hao	raw	rhou	rau		*rau
เส็ด	sĕt	sĕt	mit	mit	mit	seut		set	s/mĕt
ไก้	k'ai	kho'	keu	kaü	kiu	kaeu		k'ai	*k'ai

ที่มา : ประหยัด นิชลานนท์ [ผู้แปล], "ความเป็นมาของรอบนักษัตรในกัมพูชา", ยอร์ช เซเดส์กับตะวันออกศึกษา รวมบทความแปล (กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, ๒๕๔๒), ๒๐๔.

นักษัตร หรือในล้านนาเรียก ตัวเพิ่ง (ตัวเพิ่งฯ) (ออกเสียงว่า ตัวเปิ้ง) หมายถึง สัตว์ที่เป็นสัญลักษณ์แทนในทิศ ดวงดาวประจำวันในหนึ่งสัปดาห์ กลุ่มจักรราศี ในรอบสิบสองปี ที่เรียกว่า *"ปีนักษัตร"* โดยมีที่มาจากองค์ความรู้เรื่องโหราศาสตร์และดาราศาสตร์ของอารยธรรมตะวันตกผ่านอินเดีย และอารยธรรมตะวันออกเช่นจีน[๒๙] ได้มีการพัฒนาอย่างยาวนานจนเป็นองค์ความรู้ที่ถูกปลูกฝังในล้านนา รวมถึงประเทศในภูมิภาคลุ่มน้ำโขงอย่างลึกซึ้ง

นักษัตร หรือ ตัวเพิ่ง (ตัวเพิ่งฯ) หรือตัวเปิ้ง เป็นสัตว์สัญลักษณ์ที่แสดงถึง ทิศ วัน ดวงดาว ในรอบสัปดาห์ และเวลาในรอบ ๑๒ ปี จะพบว่าในบรรดาสัตว์ที่ถูกจัดให้เป็นตัวแทนนามปีนั้น ได้มีลักษณะร่วมทางวัฒนธรรมอยู่ค่อนข้างมาก ทั้งจากฝ่ายตะวันตกและฝ่ายตะวันออก หรือแม้แต่ในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ เช่น วัว แพะ ม้า ไก่ เสือ งู สุนัข ฯลฯ เป็นต้น ส่วนหนึ่งได้กำหนดสัตว์ชนิดต่างๆ เป็นสัญลักษณ์แทนทิศและวันตามคติความเชื่อที่สืบทอดและคลี่คลายมาจากลัทธิพราหมณ์ ฮินดู กลายมาเป็นระบบความคิดเฉพาะที่มีการยอมรับกันในดินแดนแถบพม่า ลาว และไทย

จากคัมภีร์โลกธาตุ ได้กล่าวถึงการเกิดของโลกและจักวาลที่ถูกกำหนดด้วยทิศ ธาตุ และดวงดาว ซึ่งล้วนสัมพันธ์กันอย่างซับซ้อน โดยสัญลักษณ์ของตำแหน่งหรือพื้นที่ต่างๆ จึงถูกกำหนดด้วยตัวเลขและสัตว์สัญลักษณ์[๓๐] ลักษณะดังกล่าวพบในคติความเชื่อ พิธีกรรม ของกลุ่มไทโยนก หรือไท-ยวนในล้านนา ไทเขินในเชียงตุง ไทลาวในล้านช้างและในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย ไทยสยามในลุ่มน้ำเจ้าพระยา ตลอดจนกลุ่มพม่า – มอญ ลุ่มน้ำอิรวดีและสาละวิน[๓๑] ซึ่งในแต่ละกลุ่มวัฒนธรรมได้มีการใช้ระบบดังกล่าวเหมือนกัน จะมีความแตกต่างอยู่ที่การกำหนดให้สัตว์สัญลักษณ์มีความหมายในการพยากรณ์ และการคำนวณสิ่งที่เกิดขึ้นในภายภาคหน้าของบุคคลที่มีเกิดตามสัตว์สัญลักษณ์ รวมถึงการนับคำนวณสัตว์กับจำนวนรอบอายุของวิชาโหราศาสตร์ในวัฒนธรรมล้านนา พม่า และลาวด้วย ตลอดจนสัตว์สัญลักษณ์ได้ถูกจัดระบบ "ตัวเพิ่ง" (อ่าน "ตัวเปิ้ง") ประจำทิศ ประจำวัน และประจำปี ได้ ๒ ระบบ คือ

๑. <u>ระบบแปด</u> คือ ตัวเพิ่ง ประจำทิศและประจำวัน

๒. <u>ระบบสิบสอง</u> คือ ตัวเพิ่งประจำปี (ปีเพิ่ง หรือ สิบสองนักษัตร) ในการศึกษาครั้งนี้ จะศึกษาในส่วนของสัตว์ปีเพิ่ง หรือสัตว์สิบสองนักษัตรโดยเฉพาะ

---

[๒๙] เธียรชาย อักษรดิษฐ์, "ชุธาตุ ; บทบาทความหมายของพระธาตุในอนุภูมิภาคอุษาคเนย์ กรณีศึกษาความเชื่อเรื่องพระธาตุปีเกิดในล้านนา", ๑๙๑.

[๓๐] พระสารประเสริฐ, <u>โลกธาตุ</u>, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (พระนคร : เสริมวิทย์บรรณาคาร, ๒๕๐๓), ๑๕.

[๓๑] เธียรชาย อักษรดิษฐ์, "ชุธาตุ ; บทบาทความหมายของพระธาตุในอนุภูมิภาคอุษาคเนย์ กรณีศึกษาความเชื่อเรื่องพระธาตุปีเกิดในล้านนา", ๑๙๒.

ปีนักษัตร หรือ ระบบสัตว์ประจำปีเกิด ถือได้ว่าเกิดขึ้นโดยปราชญ์ชาวจีน ในสมัยราชวงศ์ฮั่น ในราว ๖๐๐ ปี ก่อนคริสตศักราช [๓๒] เรียกว่าระบบ *"กานจือ"* ในภาษาจีนหมายถึงต้นและกิ่ง *ซึ่งเป็นคำย่อมาจาก "เทียนกาน" และ "ตี้จือ" อันหมายถึงต้นฟ้าและกิ่งดิน โดนที่ เทียนกาน (ต้นฟ้า) คือ แม่ปี มีจำนวน ๑๐ ตี้จือ (กิ่งดิน) คือ ลูกปี มีจำนวน ๑๒ เมื่อเอา ๑๐ เทียนกาน ประสมกับ ๑๒ ตี้จือ ก็จะได้กานจือ จะได้จำนวน ๖๐*[๓๓] *เช่นแม่ปี และลูกปี ที่กล่าวถึงในขณะนี้*

ปีนักษัตร หรือระบบสัตว์ประจำปีเกิด ถือได้ว่าเป็นผลจากพัฒนาการทางแนวความคิดโดยปราชญ์ชาวจีนในสมัยราชวงศ์ฮั่น ราว ๖๐๐ ปี ก่อนคริสตศักราช [๓๔] โดยมีรากฐานแนวความคิดมาจากการจัดระบบสิบสองของระบบดวงดาวจักรราศี และระบบดวงดาวนักขัตฤกษ์จาก ๒๘ กลุ่มดาวจากทางฝ่ายตะวันตกเอเชียกลางและอินเดีย ในระบบเวลาใกล้เคียงกัน

โดยระบบดังกล่าวทั้งหมดนี้มีใช้ในดินแดนภายใต้การแผ่ขยายของวัฒนธรรมจีน โดยเฉพาะในเอเชียอาคเนย์ยกเว้นพม่า โดยที่จีนมีการพัฒนาแนวความคิดจากภูมิปัญญาตะวันออกของจีนเอง หรือการผสมผสานปรับปรุงมาจากความรู้ทางดาราศาสตร์และโหราศาสตร์ตะวันตก ดังนั้นจึงไม่พบระบบสิบสองปีนักษัตร หรือสัตว์ประจำปีในวัฒนธรรมพม่า วัฒนธรรมอินเดีย เอเชียกลาง และตะวันตก หากจะพบอยู่ในดินแดนที่เคยรับอิทธิพลวัฒนธรรมจากจีน เช่น ธิเบต เนปาล ภูฐาน ญี่ปุ่น เกาหลี เวียดนาม ลาว เขมร และไทย ทั้งนี้ ส.พลายน้อย ได้เสนอถึงการปรากฏของคติความเชื่อเรื่องนักษัตรในญี่ปุ่นที่เกี่ยวเนื่องกับเนื้อหาในพุทธประวัติ ตอนมหาปรินิพพานว่า ได้มีสัตว์ทั้งสิบสองชนิดพากันไปเฝ้าพระบรมศพ ต่อมาภายหลังจึงถูกกำหนดให้เป็นสัตว์สัญลักษณ์ประจำปี นับได้ว่าเป็นการสร้างคำอธิบายของที่มาและการเกิดปีนักษัตรในสังคมญี่ปุ่น ภายใต้การแผ่ขยายของวัฒนธรรมจีนเช่นเดียวกับพื้นที่อื่นๆ

หลักฐานด้านจารึก เช่น จารึกเสก ตา ตุย ของเขมร มีอายุราว พ.ศ.๑๕๘๒ หรือพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ได้ปรากฏมีการใช้คำและปีควบคู่กับการระบุชื่อระบบนักษัตร ที่หมายถึงสัตว์ทั้งสิบสองชนิด โดยเรียกชื่อสัตว์ทั้งสิบสองชนิดเป็น "นักษัตร" ซึ่งประกอบไปด้วยชื่อของสัตว์ที่มีรากศัพท์ส่วนใหญ่อยู่ในวัฒนธรรมเหมื่อง ในเวียดนาม บริเวณที่เคยเป็นชายแดนอาณาจักเจนละมาแต่โบราณ ก่อนที่จะ

---

[๓๒] ส. พลายน้อย [นามแฝง], "ตำนานสิบสองนักษัตร", เกร็ดโบราณคดีประเพณีไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพฯ : รวมสาส์น, ๒๕๓๙), ๑๐๙-๑๑๘.

[๓๓] ดูเพิ่ม จำนง ทองประเสริฐ [ผู้แปล], บ่อเกิดลัทธิประเพณีจีน ภาค ๑ – ๓, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), ๒๕๒ – ๒๘๖. และ ยรรยง จิระนคร (เจีย แยนจอง) *",หลักฐานเรื่องบรรพบุรุษไทย อพยพมาจากประเทศจีน"*, เอเชียปริทัศน์ ๑๘, ๑๒ (พฤษภาคม - สิงหาคม ๒๕๔๐), : ๕.

[๓๔] Gertrude and James Jobs. "Outer Space : Mythe Name Neanings Calendars" : 61 – 80.

ส่งผ่านอิทธิพลเข้าสู่เขมร โดยปรากฏชื่อสิบสองนักษัตรที่ใช้ในกลุ่มมอญ – เขมร ว่า ชวด ฉลู ขาล เถาะ มะโรง มะเส็ง มะเมีย มะแม วอก ระกา จอ กุน[๓๕] โดยยอร์ซ เซเดส์ ได้กล่าวถึงระบบปีนักษัตรเข้ามาสู่บริเวณเอเชียอาคเนย์ แบ่งเป็น ๒ กลุ่ม คือ

๑. <u>กลุ่มทางเหนือ</u> อันเป็นกลุ่มชนชาติที่ใช้ภาษาไทย โดยใช้ระบบรอบหกสิบปีของจีน (ซึ่งล้านนาเรียกระบบนี้ว่า *"ระบบแม่ปี – ลูกปี"* *"ระบบหนไท"* หรือ *"ระบบแม่กาบไจ้"*) และปรากฏในจารึกสุโขทัยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๙ ว่ามีการใช้รอบนักษัตรแทนรอบสิบสองจักรราศี ซึ่งเชื่อว่าได้รับการนำเข้าไปโดยผ่านเขมร โดยที่เกิดขึ้นหลังจากรับระบบหกสิบปีของจีนมาใช้

๒. <u>กลุ่มทางใต้</u> ซึ่งมีระบบปีนักษัตรโดยใช้ระบบรอบสิบปี เหมือนเช่นวัฒนธรรมมอญและจาม หรืออาจมีการรับเอาระบบสิบปีมาใช้ในตอนหลัง อันมีที่มาจากชนชาติไททางตอนเหนือ กลุ่มวัฒนธรรมดังกล่าวคือ เขมร และสยาม

จึงอาจกล่าวได้ว่า ในเอเชียอาคเนย์ได้มีการรับเอาระบบคตินักษัตรเข้ามาใช้โดยมีลักษณะของการใช้ควบคู่กับระบบสิบ ได้แก่ เอกศก โทศก ตรีศก จัตวาศก เบญจศก ฉศก สัปตศก อัฐศก นพศก สัมฤทธิศก ซึ่งจะปรากฏในการเรียนชื่อนักษัตรคู่กับศก เช่น ปีชวด เอกศก เป็นต้น ในกลุ่มไท หรือกลุ่มวัฒนธรรมทางภาคเหนือของอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง เช่น ไทยวน ไทลื้อ ไยยอง ไทเขิน เป็นต้น จะเรียกว่า *"แม่ปี ลูกปี"* หรือ *"แม่มื้อ ลูกมื้อ"* หรือ *"ระบบหนไท"* และ *"แม่กาบไจ้"* โดยที่ *"ศก"* ในวัฒนธรรมกลุ่มไทที่เรียกว่า *"แม่ปี"* ได้แก่ **กาบ ดับ รวาย เมิง เปิก กัด กด รวง เต่า ก่า** โดยใช้คู่กับปีนักษัตร ซึ่งในวัฒนธรรมนี้เรียกชื่อปีนักษัตรว่า *"ลูกปี"* ดังนี้ ปีไจ้ = นักษัตรหนู ปีเป้า = นักษัตรวัว ปียี = นักษัตรเสือ ปีเหม้า = นักษัตรกระต่าย ปีสี = นักษัตรพญานาค (งูใหญ่) ปีไส้= นักษัตรงู ปีสง้า = นักษัตรม้า ปีเม็ด = นักษัตรแพะ ปีสัน = นักษัตรลิง ปีเร้า = นักษัตรไก่ เส็ด = นักษัตรสุนัข ปีไค้ = นักษัตรช้าง/หมู โดยแม่ปีและลูกปีใช้ควบคู่กัน (ตารางที่ ๓) เช่น ปีกาบไจ้ = ปีชวด ฉศก เป็นต้น

---

[๓๕] ประหยัด นิชลานนท์ [ผู้แปล], "ความเป็นมาของรอบนักษัตรในกัมพูชา", <u>ยอร์ช เซเดส์กับตะวันออกศึกษา รวมบทความแปล</u>, ๒๐๘ – ๒๐๙.

ตารางประกอบที่ ๓ ปฏิทินระบบแม่กาบไจ้ (รอบ ๖๐ ปีในล้านนา)

แม่ปี		**กาบ**	**ดับ**	**รวาย**	**เมิง**	**เปิก**	**กัด**	**กด**	**ร้วง**	**เต่า**	**ก่า**
ลูกปี		ไจ้	เป้า	ยี	เหม้า	สี	ไส้	สะง้า	เม็ด	สัน	เร้า
ลูกปี		เส็ด	ไค้	ไจ้	เป้า	ยี	เหม้า	สี	ไส้	สะง้า	เม็ด
ลูกปี		สัน	เร้า	เส็ด	ไค้	ไจ้	เป้า	ยี	เหม้า	สี	ไส้
ลูกปี		สะง้า	เม็ด	สัน	เร้า	เส็ด	ไค้	ไจ้	เป้า	ยี	เหม้า
ลูกปี		สี	ไส้	สะง้า	เม็ด	สัน	เร้า	เส็ด	ไค้	ไจ้	เป้า
ลูกปี		ยี	เหม้า	สี	ไส้	สะง้า	เม็ด	สัน	เร้า	เส็ด	ไค้

ในระบบดังกล่าวประกอบด้วยระบบ ๑ รอบ มี ๑๒ ปี (จุลจักร) ๕ รอบ เท่ากับ ๖๐ ปี คือ ๑ รอบใหญ่ (มหาจักร) มีชื่อในรอบ ๖๐ ปีมีดังนี้

๑.ปีกาบไจ้	๒.ปีดับเป้า	๓.ปีรวายยี	๔.ปีเมิงเหม้า	๕.ปีเปิกสี
๖.ปีกัดไส้	๗.ปีกดสะง้า	๘.ปีร้วงเม็ด	๙.ปีเต่าสัน	๑๐.ปีก่าเร้า
๑๑.ปีกาบเส็ด	๑๒.ปีดับไค้	๑๓.ปีรวายไจ้	๑๔.ปีเมิงเป้า	๑๕.ปีเปิกยี
๑๖.ปีกัดเหม้า	๑๗.ปีกดสี	๑๘.ปีร้วงไส้	๑๙.ปีเต่าสะง้า	๒๐.ปีก่าเม็ด
๒๑.ปีกาบสัน	๒๒.ปีดับเร้า	๒๓.ปีรวายเส็ด	๒๔.ปีเมิงไค้	๒๕.ปีเปิกไจ้
๒๖.ปีกัดเป้า	๒๗.ปีกดยี	๒๘.ปีร้วงเหม้า	๒๙.ปีเต่าสี	๓๐.ปีก่าไส้
๓๑.ปีกาบสะง้า	๓๒.ปีดับเม็ด	๓๓.ปีรวายสัน	๓๔.ปีเมิงเร้า	๓๕.ปีเปิกเส็ด
๓๖.ปีกัดไค้	๓๗.ปีกดไจ้	๓๘.ปีร้วงเป้า	๓๙.ปีเต่ายี	๔๐.ปีก่าเหม้า
๔๑.ปีกาบสี	๔๒.ปีดับไส้	๔๓.ปีรวายสะง้า	๔๔.ปีเมิงเม็ด	๔๕.ปีเปิกสัน
๔๖.ปีกัดเร้า	๔๗.ปีกดเส็ด	๔๘.ปีร้วงไค้	๔๙.ปีเต่าไจ้	๕๐.ปีก่าเป้า
๕๑.ปีกาบยี	๕๒.ปีดับเหม้า	๕๓.ปีรวายสี	๕๔.ปีเมิงไส้	๕๕.ปีเปิกสะง้า
๕๖.ปีกัดเม็ด	๕๗.ปีกดสัน	๕๘.ปีร้วงเร้า	๕๙.ปีเต่าเส็ด	๖๐.ปีก่าไค้

อย่างไรก็ตาม ระบบการนับปีดังกล่าวมีลักษณะเช่นเดียวกับระบบการนับของจีน ธิเบต และอินเดีย ซึ่งระบบการนับนี้นับตั้งแต่ปีไจ้ (หนู) เป็นต้นไปจนถึงปีไค้ (หมู/ช้าง) เป็นปีสุดท้ายรวมเป็น ๑ รอบ หรือ ๑๒ ปี เรียกว่า “จุลจักร” อันสัมพันธ์กับระบบ ๕ รอบ หรือ ๖๐ ปี เท่ากับยุคหนึ่ง หรืออินเดีย

เหนือเรียกระบบนี้ว่า *"พฤหัสบดีจักร"* หรือ *"มหาจักร"* ซึ่งกลุ่มวัฒนธรรมไทในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง คือ ไทยวน ไทลื้อ ไทยอง ไทเขิน ลาว ไทอาหม ฯลฯ ได้มีการสืบทอดองค์ความรู้เกี่ยวกับการใช้ระบบหกสิบ ระบบสิบสอง และระบบสิบ อย่างต่อเนื่อง อีกทั้งยังสามารถสร้างความหลากหลายของแนวคิดดังกล่าวด้วยการสร้างตำนานประกอบการอธิบายถึงจุดกำเนิดของระบบสิบสองนักษัตร ทั้งในลักษณะของตำนานมุขปาฐะของแต่ละท้องถิ่น หรือเป็นลักษณะตำนานลายลักษณ์ เช่น คัมภีร์ปฐมมูลละมูลีของล้านนา โดยเนื้อหาได้กล่าวอธิบายถึงการกำเนิดโลกสิ่งมีชีวิตต่างๆ ทั้งมนุษย์ สัตว์ และพืช ในโลกทัศน์ของกลุ่มชนชาติไทที่อาศัยอยู่ตอนบนลุ่มน้ำโขง นอกจากนี้เนื้อหาในคัมภีร์ยังได้ยืนยันของการกำหนดชนิดสัตว์ทั้งสิบสองชนิด โดยเฉพาะปีนักษัตรกุญช์ (ปีไค้) ให้มีความแตกต่างจากระบบสิบสองนักษัตรตามคติจีน ซึ่งในล้านนาได้กำหนดใช้ *"ช้าง (กุญชระ)"* เป็นสัตว์สัญลักษณ์ของปีไค้ อันแตกต่างจากแหล่งอื่นๆ ที่ใช้ *"หมู (สุกระ)"* เป็นสัตว์สัญลักษณ์

๔ สิบสองนักษัตรกับการชุธาตุและความเชื่อเรื่องการเกิดในล้านนา

คติการบูชาพระธาตุ ถูกให้ความหมายเป็นส่วนหนึ่งของการเผยแผ่พระพุทธศาสนา นับตั้งแต่พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ ได้ประดิษฐานในล้านนาพร้อมกับรัฐอื่นในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙ และเจริญรุ่งเรืองราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ดังปรากฏหลักฐานตำนานพระธาตุต่างๆ อย่างแพร่หลาย

คำว่า *"ชุธาตุ"* (**ชุธาตุ**) (ออกเสียงว่า จุ๊ธาตุ) เป็นคำเรียกอันแสดงถึงความเชื่อเรื่องการบูชาพระธาตุเจดีย์องค์สำคัญในวัฒนธรรมล้านนา โดยเป็นแนวคิดที่สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญและการให้ความหมายต่อองค์พระบรมธาตุสำคัญอย่างเป็นระบบด้วยจำนวน ๑๒ องค์ ควบคู่กับปีนักษัตรในล้านนา โดยแนวคิดเรื่อง ชุธาตุ ได้ถูกอธิบายถึงความเกี่ยวโยงระหว่างคิดการบูชาพระบรมธาตุสำคัญกับปีนักษัตรของแต่ละปีในวัฒนธรรมล้านนา[๓๖] อันแสดงถึงผู้ที่เกิดในแต่ละปีนักษัตรจะได้มีการปฏิบัติบูชาต่อองค์พระบรมธาตุองค์นั้น อันเป็นลักษณะพิเศษของชาวล้านนาที่ถือว่าชีวิตของคนเรานั้นมีความเกี่ยวเนื่องกับเคราะห์กรรมต่างๆ ที่ตนเองได้กระทำทั้งในภพชาตินี้และภพชาติที่ผ่านมา อีกประการคือยังมีความเชื่อเกี่ยวกับเคราะห์อุบาทว์ซึ่งเกิดขึ้นตามอำนาจแห่งดวงดาวในชะตาราศีต่างๆ จึงเกิดมีพิธีกรรมสะเดาะเคราะห์บ้าง พิธีปกธาตุบ้างเพื่อความสบายใจในการดำเนินชีวิตที่มีอุปสรรค์ พระธาตุประจำปีเกิดยังมีเหตุผลในความเรื่องการเกิดขึ้นของมนุษย์ด้วย จากการกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล พระธาตุองค์สำคัญปีนักษัตร ได้ถูกอธิบายถึงความเกี่ยวโยงดังกล่าวด้วยบริบททางความเชื่อของการเกิดในวัฒนธรรมล้านนาว่า บุคคลใดๆก่อนที่จะมาเกิดเป็นชีวิตช่วงก่อนการปฏิสนธิ

---

[๓๖] มณี พยอมยงค์, ประเพณีสิบสองเดือนล้านนาไทย, ๑๐๒.

จะก่อรูปเป็นภาวะจิตที่นิ่งสถิตอยู่ ณ องค์พระธาตุที่สำคัญที่ประจำในแต่ละรอบปี แล้วนำดวงจิตนั้นมาอยู่ที่ต้นไม้ต้นหนึ่งที่มีสัตว์อยู่เฝ้ารักษาตามแต่ละปีเกิด เมื่อครบวาระแล้วดวงจิตนั้นจะเปลี่ยนเปลี่ยนรูปเป็นลักษณะของดาวกลาย (ดาวหมูกอง หรือ ดาวศุกร์)[๓๗] เข้าสู่ช่วงแห่งการปฏิสนธิก่อเกิดเป็นมนุษย์นั่นเอง ซึ่งทำให้ความเชื่อนี้กลายมาเป็นความเชื่อขั้นพื้นฐานของพุทธศาสนิกชนล้านนาที่ประสบเคราะห์กรรมใดๆก็จะมาถวายธัมม์ชะตาปีเกิด และสิ่งของที่ควรถวายไว้ในพระพุทธศาสนาตามปีเกิด (ตารางที่ ๓) ซึ่งมีปรากฏในธัมม์ชะตาปีเกิดของล้านนาในคนเกิดปีเร้า หรือ ระกา นักษัตรไก่ ตอนหนึ่งว่า

> ...***เย ชนา*** *อันว่าปุคคละญิงชายฝูงใดแลได้เกิดมาในปลีเร้า ก็หากได้เกิดร่วมชาติเจ้าสิทธาตถ์กุมาร ในกาละปางก่อนนาบุญนั้นส่วนติดตามมา ได้จุติกลากลาด ได้เกิดหลายชาติในโลกา พายลูนมาได้นำเอาตนไปชุธาตุเจ้าลำพูน แล้วได้เอาตนไปสู่ต้นกอกอันมีเสือโคร่งอยู่เฝ้ารักษา จิ่งได้เจียรจาปฏิญาณกับเสือโคร่งว่าดังนี้* ***ตาต*** *ดูกราเสือโคร่ง* ***อหำ*** *อันว่าข้า จักอยู่ในฐานะที่บ่หลอนมี เยียวว่าจักเกิดเปียธิแก่ข้า จิ่งขอสั่งอำลาท่านไปเกิด ในกำเนิดขะกูลแห่งคนทังหลาย กันข้าไปเกิดแล้วจักขงขวาย แต่งเครื่องปูชาทังหลายมาหื้อแก่เจ้า คันสั่งอำลาเสือโคร่งแล้ว ก็ได้เอาตนมาปฏิสนธิกำเนิดในคัพพะท้องแม่แห่งตน อยู่ครบถ้วน ๑๐ เดือน จิ่งได้มาเกิดเป็นคนญิงชายทังหลายในโลกนี้แล* ***อุตฺตมทานำ*** *ยอดทานแห่งตนหื้อได้สร้างธัมม์สิทธาตถ์อันเป็นธัมม์ชะตา หื้อได้สร้างเวจจกุฏีเปนทาน ก็จักมีผลาอานิสงส์กว้างขวางมากนัก บ่อย่าชะแลนา...*[๓๘]

---

[๓๗] ดูเพิ่มใน เชิงอรรถที่ ๒๒ เธียรชาย อักษรดิษฐ์, “ชุธาตุ ; บทบาทความหมายของพระธาตุในอนุภูมิภาคอุษาคเนย์ กรณีศึกษาความเชื่อเรื่องพระธาตุปีเกิดในล้านนา”, ๒๓๔.

[๓๘] พระธรรมเทศนาพื้นเมืองล้านนา เรื่อง สิทธาตถ์ ฉบับ ธาราทองการพิมพ์

ตารางที่๔ ธัมม์ชาดกประจำปีนักษัตรและสิ่งที่สร้างถวายพระพุทธศาสนาของแต่ละปีนักษัตรในล้านนา

ลำดับ	ชื่อปี	ชื่อปี	นักษัตร	ถวายธัมม์ชาดกปีเกิด	สร้างถวาย
๑.	ไจ้	ซวด	หนู	ธัมม์เตมีย์	ศาลาและบ่อน้ำ
๒.	เป้า	ฉลู	วัว	ธัมม์เวสสันดร	โรงไฟ, ห้องครัว
๓.	ยี	ขาล	เสือ	ธัมม์สุทธนู	ศาลาบาตร
๔.	เหม้า	เถาะ	กระต่าย	ธัมม์เนมิราช	ปราสาท
๕.	สี	มะโรง	งูใหญ่	ธัมม์สมภมิต	เจดีย์
๖.	ไส้	มะเส็ง	งูเล็ก	ธัมม์ภูริทัต	ดอกไม้คำ
๗.	สะง้า	มะเมีย	ม้า	ธัมม์สุธน	แท่นสังฆะ (อาน์สงฆ์)
๘.	เม็ด	มะแม	แพะ	ธัมม์ช้างฉัททันต์	ร่ม (ฉัตร)
๙.	สัน	วอก	ลิง	ธัมม์มโหสถ	กำแพง
๑๐.	เร้า	ระกา	ไก่	ธัมม์สิทธาตถ์	เวจจกุฏี (ส้วม)
๑๑.	เส็ด	จอ	สุนัข	ธัมม์กุสราช	ธรรมาสน์
๑๒.	ไค้	กุน	หมู/ช้าง	ธัมม์สุตโสม	ห้องน้ำ

ในธัมม์อภิธรรมา ๗ คัมภีร์รอมของล้านนายังได้ปรากฏการแจกอักขระต่างๆมาเป็นอวัยวะและองค์ประกอบของร่างกายนมนุษย์ คือ ๑.สังคิณี ๒.วิภังค์ ๓.ธาตุกถา ๔.ปุคคลบัญญัติ ๕.กถาวัตถุ ๖.ยมกะ ๗.มหาปัฏฐาน ดังนี้

สังคิณี คือ การรวมเอาจิตวิญญาณแห่งบุคคลมาครบ ๓๓ แล้วนำเข้าสู่กระดูกข้างขวาของพ่อตั้งอยู่ในท้องพ่อได้ ๗ วัน แล้วออกมาระหว่างกระดูกข้างซ้าย ย้ายเข้ามาสู่กระหม่อมของแม่ แล้วเข้าอยู่ในท้องแม่

วิภังค์ คือ การเคี่ยวรวมให้เป็นต่อมน้ำใสดังน้ำมันงา ติดอยู่หางทราย ๗ วัน

ธาตุกถา คือ การเคี่ยวให้กระด้างเหมือนต่อมน้ำตะทิ อีก ๗ วัน

ปุคคลบัญญัติ คือ การเคี่ยวรอมให้แห้ง ให้เป็นต่อมเลือด อีก ๗ วัน

ยมก คือ การเคี่ยวให้กระด้างเป็นเนื้อ หนัง ได้อีก ๗ วัน

มหาปัฏฐาน คือ เคี่ยวรอมให้แห้งแล้วตกแต่งให้เป็นสาขา ๕ แห่ง

ในพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ ได้จำแนกคาถาออกมาเป็นอวัยวะต่างๆที่อยู่ในตัวมนุษย์ก่อนที่ปฏิสนธิกำเนิดออกมาความโดยสรุปได้ดังนี้

> *"...พยัญชนะ ๓๓ ตัว มารวมกันเป็นทั้งอาการทั้ง ๓๓ ของคน โดยแยกเป็นรูปธรรม ๒๑ โดยนามธรรม ๑๒ กล่าวคือ รูปธรรมปฐวีธาตุคือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เส้นเอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก มะแกว หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด ไส้อ่อน ไส้ใหญ่ เป็นต้น นับมี ๒๑ เป็น* ***รูปธรรมปฐวีธาตุ ๒๑ โกฐาก เป็นคุณปิตาพ่อตน*** *ส่วน นามธรรมธาตุ เป็นดั่ง เลือด น้ำดี เสลด น้ำหนอง เหงื่อ มัน น้ำตา น้ำเหลือง น้ำลาย น้ำเมือก น้ำไขข้อ น้ำเน่า นับมี ๑๒ เป็น* ***นามธรรมธาตุ ๑๒ โกฐาก นับเป็นคุณมาตาแม่แห่งตน****..."*

อันเป็นสิ่งที่ปรากฏในธัมม์อภิธรรมา ๗ คัมภีร์รอม ตามความเชื่อเรื่องการเกิดจากรากฐานทางวัฒนธรรมดังเดิม ที่ผสมผสานกับแนวความคิดพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวโยงกับความเชื่อเรื่องพระธาตุประจำปีเกิด

ได้มีผู้ศึกษาถึงวรรณกรรมที่ใช้เป็นบทเรียกขวัญลูกแก้วในล้านนาพบว่า จากข้อมูลดังกล่าวได้แสดงถึงโลกทัศน์ของการเกิด ภายใต้คติความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่ผสมผสานกับแนวความคิดท้องถิ่นอันเกี่ยวโยงถึงคติความเชื่อเรื่อง ชุธาตุ ดังปรากฏอยู่ในคำเรียกขวัญว่า

"...ข้าจักกฎหมายเมื่อเจ้าลงมาเกิด ตั้งกำเนิดเปนคน
ยั้งอยู่บนชั้นฟ้าเปนฤกษ์ดาวกลาย ดาวทังหลายผับแผ่

ผับทั่วแต่พายบน *เถิงดีลงฤกษ์สิ่ง*
เปนดาวหล่นลงมา *ตามธาตุเคยจอด*
เปนที่เคยรอดไผมัน *ยั้งจุกขึ้นถ้าอยู่*
เกิดยามมาสู่ปิตา *ค็อานุญาตไสสว่าง*
จิ่งเข้าหว่างเกศา *แม่มารดาบ่หื้อยั้งตั้งอยู่ปิตา...”*[๓๙]

ในบทเรียกขวัญดังกล่าวอธิบายถึงช่วงก่อนการปฏิสนธิที่ดวงจิต หรือดวงวิญญาณของมนุษย์ได้อยู่ในสภาวะของดวงดาวที่สถิต ณ พระธาตุองค์สำคัญ เมื่อครบวาระก็กำหนดที่จะไปจุติในครรภ์ของมารดาโดยผ่านทางบิดาก่อนหน้านั้นเป็นเวลา ๗ วัน ดังสำนวนบทเรียกขวัญลูกแก้วที่ว่า

“อาโป ถูกวาโย *ปฐวีเตโชธาตุทังสี่*
เจ้าเข้ามาตั้งที่ในตน *จิ่งได้สู่สิรสาหัวแห่งพ่อ*
ได้โดยม่อเร็วพลัน *อยู่ในจอมขวัญกระหม่อม*
ได้เจ็ดวันก่อนเป็นถลา *จิตลูกนั้นหนากล้าแก่*
ก็สะหลอดเข้าท้องแม่เร็วไว *.....”*

จะเห็นได้ว่าเนื้อความในธัมม์อภิธรรมา ๗ คัมภีร์รอม และบทเรียกขวัญลูกแก้วในล้านนาบางสำนวน ได้สะท้อนถึงโลกทัศน์ที่เกี่ยวกับคติความเชื่อเรื่องการเกิด อันมีรากฐานมาจากองค์ความรู้พระพุทธศาสนา โดยเฉพาะเรื่องปฏิจจสมุปบาทในพระไตรปิฎก นอกจากนี้ยังมีการแทรกผสานความคิดเรื่องการเกิดด้วยลักษณะของความเชื่อท้องถิ่น ดังที่ปรากฏในรายละเอียดของการปฏิสนธิสร้างลักษณะด้วยการสถิตและการเคลื่อนย้ายของดวงจิตหรือวิญญาณผู้ที่จะมาปฏิสนธิ ณ ตำแหน่งแห่งที่มีความซับซ้อนและปลีกย่อย และสอดคล้องกับเนื้อหาทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวเอาไว้ในพระอภิธรรม เป็นต้น

พอที่จะสรุปได้ว่า ในโลกทัศน์เรื่องของการเกิดของล้านนา ยังปรากฏองค์ความรู้ตลอดจนเนื้อหาและการอธิบายโดยมีลักษณะเฉพาะของท้องถิ่น ที่สะท้อนถึงรูปแบบและแนวคิดเรื่อง *“ชุธาตุ”* หรือ *“พระธาตุปีเกิด”* อันเป็นองค์ความรู้ชุดหนึ่งที่ให้ความหมายและความสำคัญในเรื่อง *“การเกิด”* ของคนในสังคมล้านนาในอดีตและพยายามสืบทอดแนวคิดมาสู่บรรพชนคนปัจจุบันได้เป็นอย่างดี โดยให้คนเกิดปีใดก็ให้ไปไหว้พระธาตุประจำปีเกิดของตนเอง ดังนี้

---

[๓๙] นฤมล เรืองรังษี, “การศึกษาคำเรียกขวัญลูกแก้วในล้านนา”, (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาภาษาและวรรณกรรมล้านนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๒), ๒๔.

ปีไจ้	นักษัตรหนู	บูชาพระธาตุเจ้าจอมทอง	เชียงใหม่
ปีเป้า	นักษัตรวัว	บูชาพระธาตุลำปางหลวง	ลำปาง
ปียี	นักษัตรเสือ	บูชาพระธาตุช่อแฮ	แพร่
ปีเหม้า	นักษัตรกระต่าย	บูชาพระธาตุแช่แห้ง	น่าน
ปีสี	นักษัตรนาค	บูชาพระธาตุวัดพระสิงห์หลวง	เชียงใหม่
ปีไส้	นักษัตรงู	บูชาเจดีย์พุทธคยา	ประเทศอินเดีย
		โดยอนุโลมให้บูชาเจดีย์วัดเจ็ดยอด	เชียงใหม่
ปีสง้า	นักษัตรม้า	บูชาพระธาตุเจดีย์ชเวดากอง	ประเทศพม่า
ปีเม็ด	นักษัตรแพะ	บูชาพระธาตุดอยสุเทพ	เชียงใหม่
ปีสัน	นักษัตรลิง	บูชาพระธาตุพนมบรมเจดีย์	นครพนม
ปีเร้า	นักษัตรไก่	บูชาพระธาตุเจ้าหริภุญไชย	ลำพูน
ปีเส็ด	นักษัตรสุนัข	บูชาพระธาตุเกศแก้วจุฬามณี บนสรวงสวรรค์ชั้นดาวดึงส์	
		โดยอนุโลมให้บูชาพระธาตุอินทร์แขวน รัฐมอญ ประเทศพม่า	
		หรือพระธาตุวัดเกตุการาม	เชียงใหม่
ปีไค้	นักษัตรช้าง	บูชาพระมหาชินธาตุเจ้าดอยตุง	เชียงราย

คติการบูชาพระธาตุประจำประจำปีเกิด หรือพระธาตุ ๑๒ ราศี จะเห็นว่ามีการกำหนดความสัมพันธ์ที่มีความซับซ้อนกันระหว่างพระธาตุประจำปีนักษัตร กับพระธาตุองค์สำคัญที่ตั้งอยู่ ณ พื้นที่ต่างๆ ทั้งที่เป็นภูมิสาสตร์ทางกายภาพและอุดมคติ จากการศึกษาของเธียรชาย อักษรดิษฐ์ ได้เสนอผลการศึกษาของนักวิชาการ อาทิ ศรีศักร วิลลิโภดม ชี้ให้เห็นว่าการกำหนดระบบพระธาตุประจำปีเกิดของสังคมวัฒนธรรมล้านนาทำให้คนแต่ละเมืองที่อยู่ในเขตแคว้นเดียวกันมีความสัมพันธ์กันไปมาหาสู่กัน และมีความสมบูรณ์ในเรื่องของศาสนาและความเชื่อ โดยเจตนาในการสร้างพระบรมธาตุนั้นต้องการให้เป็นแหล่งจาริกแสวงบุญ[๔๐] ซึ่งก็สะท้อนให้เห็นจากบรรดาตำนานพระธาตุ และประเพณีไหว้พระธาตุประจำปีเกิดของคนล้านนาโบราณ และจากทัศนะของ อรรถจักร สัตยานุรักษ์ เสนอถึงระบบพระธาตุปีเกิดในลักษณะการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและการสร้าง *"อำนาจ"* บนฐานเครือข่ายชุมชนพื้นเมือง ด้วยการใช้ศาสนาเป็นพลังทางวัฒนธรรมที่ทำให้ความแตกต่างของ

[๔๐] ศรีศักร วัลลิโภดม, ความหมายของพระบรมธาตุในอารยธรรมสยามประเทศ (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๓๙), ๕๑.

วัฒนธรรมเฉพาะถิ่นลดทอนลงไป ดังปรากฏการแปรรูปความเชื่อท้องถิ่นให้เข้ามาอยู่ภายใต้กรอบโครงความคิดทางศาสนา โดยได้ยกตัวอย่างถึงการแปลงความเชื่อเรื่องผีปู่แสะย่าแสะให้เข้ามานับถือพระพุทธศาสนา หรือตำนานท้องถิ่นทุกฉบับก็เชื่อมโยงกับเรื่องพระพุทธเจ้า ทำให้ลักษณะเฉพาะความคิดที่ไม่เอื้อต่อความสัมพันธ์ใกล้ชิดระหว่างรัฐขนาดเล็กนั้นหายไป ประชาชนในแต่ละเมืองซึ่งเดินทางไปทำบุญพระธาตุประจำปีเกิดในท้องถิ่นอื่นๆ หรือการเดินทางมาสักการะพระธาตุเจดีย์สำคัญทางพระพุทธศาสนาประจำเมืองต่างๆ ย่อมสามารถที่จะเดินทางไปมาค้าขายหรือแลกเปลี่ยนสินค้ากันได้สะดวกสบายมากยิ่งขึ้นด้วย[๔๑] จากทัศนะดังกล่าวเป็นการพิจารณาถึงโครงสร้างทางสังคมล้านนา ที่ผูกติดกับระบบการค้าระหว่างรัฐภายใต้เครือข่ายชุมชนพื้นเมืองที่ยึดถือคติความเชื่อเรื่องพระธาตุประจำปีเกิด แต่ไม่ควรจะมีความเชื่อนี้มาตั้งแต่แรกเริ่มการสร้างนครรัฐ เพราะหากพิจารณาถึงหลักฐานทางประวัติศาสตร์ศิลปะจะพบว่า พระธาตุเจดีย์ที่อยู่ในระบบพระธาตุปีเกิดองค์สำคัญหลายๆ แห่งเช่นพระธาตุหริภุญไชย พระธาตุศรีจอมทอง พระธาตุลำปางหลวง พระธาตุดอยสุเทพ พระธาตุวัดพระสิงห์ ได้รับการสถาปนาที่ห่างกัน และจากการศึกษาของแสวง มาละแซม ที่มุ่งประเด็นการปรากฏของคติความเชื่อเรื่องการบูชาพระธาตุ และพระธาตุปีเกิดว่ามีจุดเริ่มต้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ภายใต้ความรุ่งเรืองทางพระพุทธศาสนาจากการนิยมเขียนเอกสารตำนานพระธาตุตำนานพระบาทในยุคนั้นอย่างแพร่หลาย หากที่แท้จริงแล้วหลักฐานจากเอกสารใบลานประเภทตำนานพระธาตุและตำนานพระบาทได้ถูกเขียนขึ้นมาภายใต้แนวความคิดแบบลังกาคติอย่างเคร่งครัด ดังนั้นจึงไม่ปรากฏถึงเนื้อหาของคติความเชื่อเรื่องพระธาตุปีเกิดอยู่เลย ถึงแม้ว่าจะเป็นตำนานพระธาตุองค์สำคัญในระบบพระธาตุปีเกิดเองก็ตาม โดยปรากฏเพียงหลักฐานที่กล่าวถึงการชุธาตุ หรือเรื่องพระธาตุปีเกิดที่ถือว่าเป็นหลักฐานเอกสารที่มีอายุเก่าสุดคือลานก้อมวัดพวกหงส์ จังหวัดเชียงใหม่ มีการจดจารปีพุทธศักราชชัดเจนอยู่ในราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๕ (แนบท้ายภาคผนวก) ทั้งนี้คติความเชื่อเรื่องดังกล่าวเป็นเพียงอุดมการณ์ทางพระพุทธศาสนาระดับสังคมท้องถิ่น ซึ่งน่าจะมีการกำหนดขึ้นมาภายหลังจากการสร้างองค์ความรู้เรื่องตำนานพระธาตุต่างๆ หลังพุทธศตวรรษที่ ๒๑ แล้วนั่นเอง อีกทั้งการกำหนดเอาพระธาตุเกศแก้วจุฬามณี บนสรวงสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และต้นศรีมหาโพธิ์พุทธคยา เป็นส่วนหนึ่งของระบบพระธาตุปีเกิดนั้น เธียรชาย อักษรดิษฐ์ ได้ศึกษาว่าการกำหนดนำเอาพระธาตุองค์สำคัญบนสรวงสวรรค์ และดินแดนพุทธภูมิ ซึ่งไม่อยู่ในพื้นที่สามรัฐคือล้านนา ล้านช้าง และ

[๔๑] อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, “เชียงใหม่ ๗๐๐ ปี”, สารคดี ๑๒, ๑๓๕ (พฤษภาคม ๒๕๓๙), : ๑๐๙ – ๑๒๒.

มอญ หรือพม่า เป็นการกำหนดด้วยลักษณะของความเป็นอุดมคติ[๔๒] อันเป็นกระบวนการคิดที่สะท้อนถึงโลกทัศน์ของสังคมล้านนาที่มีต่อรัฐใกล้เคียง

อาจจะกล่าวโดยสรุปได้ว่า การกำหนดพื้นที่และการผู้โยงเรื่องนักษัตรกับพระธาตุเจดีย์องค์สำคัญ จนเป็นองค์ความรู้เรื่องคติการบูชาพระธาตุปีเกิด หรือพระธาตุปีนักษัตร เป็นการสร้างความสัมพันธ์ทางแนวความคิดระหว่างล้านนากับดินแดนใกล้เคียงดังเช่นที่ พม่า มอญ และล้านช้าง ภายใต้บริบททางศาสนานำการเมือง เพื่อเป็นการบูรณาการทางสังคม วัฒนธรรมร่วมในลักษณะของการบูชาพระธาตุอันมีที่ตั้งอยู่ ณ พื้นที่สำคัญในอนุภูมิภาคต่างๆ ทั้งสามรัฐดังกล่าว

ในส่วนของพิธีกรรมที่เกี่ยวเนื่องในคติบูชาพระธาตุปีเกิด ในล้านนาจะมีความสัมพันธ์กับการสร้างสิ่งของถวายแด่พระพุทธศาสนา การสะเดาะเคราะห์กรรมของผู้ที่เกิดในแต่ละปีนักษัตร และการจาริกไปสักการะและสรงน้ำพระธาตุประจำปีเกิดแต่ละองค์ตามวันขึ้น ๑๕ ค่ำ ซึ่งจะแตกต่างกันในแต่ละเดือนทางจันทรคติ ดังนี้

ปีชวด	พระธาตุจอมทอง	ทำบุญสรงน้ำพระธาตุในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๙ (เหนือ)
ปีฉลู	พระธาตุลำปางหลวง	ทำบุญสรงน้ำพระธาตุในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๒ (เหนือ)
ปีขาล	พระธาตุช่อแฮ	ทำบุญสรงน้ำพระธาตุในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ (เหนือ)
ปีเถาะ	พระธาตุแช่แห้ง	ทำบุญสรงน้ำพระธาตุในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ (เหนือ)
ปีมะโรง	พระธาตุวัดพระสิงห์	ทำบุญสรงน้ำพระธาตุในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๙ (เหนือ)
ปีมะเมีย	พระธาตุตะชเวดากอง	ทำบุญสรงน้ำพระธาตุในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๔ (พม่า), ๕ (เหนือ)
ปีมะแม	พระธาตุดอยสุเทพ	ทำบุญสรงน้ำพระธาตุในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๙ (เหนือ)
ปีวอก	พระธาตุพนม	ทำบุญสรงน้ำพระธาตุในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๓ (เหนือ)
ปีระกา	พระธาตุหริภุญไชย	ทำบุญสรงน้ำพระธาตุในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ (เหนือ)
ปีกุน	พระธาตุดอยตุง	ทำบุญสรงน้ำพระธาตุในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๓ (เหนือ)

จะเห็นได้ว่า ในการกำหนดให้มีประเพณีบูชา และสรงน้ำพระธาตุเจดีย์องค์สำคัญในระบบคติบูชาพระธาตุประจำปีเกิด เป็นวิธีการปฏิบัติที่พุทธศาสนิกชนล้านนาได้รับรู้และมีการเตรียมพร้อมสำหรับการเดินทางจาริกแสวงบุญตามที่ต่างๆ ที่พระธาตุองค์สำคัญประดิษฐานอยู่[๔๓] ซึ่งจะประกอบไปด้วยอามิสบูชาตามแต่จะจัดเตรียมมาถวายประกอบการกล่าวคำบูชาพระธาตุเป็นภาษาบาลี แล้ว

---

[๔๒] เธียรชาย อักษรดิษฐ์, “ชุธาตุ ; บทบาทความหมายของพระธาตุในอนุภูมิภาคอุษาคเนย์ กรณีศึกษาความเชื่อเรื่องพระธาตุปีเกิดในล้านนา”, ๒๓๗ – ๒๓๘.

[๔๓] นฤมล เรืองรังษี, “การศึกษาคำเรียกขวัญลูกแก้วในล้านนา”, ๒๘๑ – ๒๘๕.

กระทำการเดินประทักษิณ เป็นการแสดงถึงการปฏิบัติบูชาถือว่าครบถ้วนของการบูชาพระธาตุประจำปีเกิด

อาจกล่าวได้ว่า กฎแห่งกรรมเกิดจากพลังงานของจิต หรือกระแสคลื่นสมองของผู้ก่อกรรมซึ่งเกิดขึ้นแล้วย่อมไม่สูญหายไปไหน และจะมีอิทธิพลต่อผู้กระทำทั้งทางดี และทางไม่ดีต่อไป ดังนั้น พลังงานของกรรมเป็นแรงส่งให้มนุษย์และสัตว์เกิดมาในภพต่างๆ กัน และแบ่งแยกฐานะของแต่ละบุคคลให้มีสภาพแตกต่างกัน กฎแห่งกรรมเป็นกฎแห่งความสมดุลที่ก่อให้เกิดภพ ชาติ ไม่มีที่สิ้นสุด ดังนั้น คนเราดับสูญแล้วจึงเกิดอีก อันเป็นสัจธรรมที่ชาวล้านนาได้ผูกโยงความเชื่อนี้สู่ความเชื่อเรื่องนักษัตรในวัฒนธรรมของตนเอง จนกลายเป็นความเชื่อพื้นฐานของบางประเพณีในล้านนา รวมถึงการเชื่อมโยงเข้ากับพระธาตุองค์สำคัญเพื่อการพึ่งพิงพุทธานุภาพที่เรียกว่าการ *“ชุธาตุ”* รวมถึงการสืบชะตา การถวายธัมม์ชะตาปีเกิด การต่อชะตา และการทำบุญอันเนื่องด้วยชะตาชีวิตของตนเอง

บทที่ ๓
สิบสองนักษัตรในวัฒนธรรมล้านนา

ศิลปกรรมในอาคารทางศาสนาของล้านนา เป็นหลักฐานที่แสดงถึงภูมิปัญญาของ *"สล่า"* ที่แสดงออกในงาน *"พุทธศิลป์ล้านนา"* อย่างต่อเนื่องยาวนาน *"ตัวนักษัตร"* เป็นส่วนหนึ่งที่นำมาประดับสถาปัตยกรรมทางศาสนา นอกจากความเชื่อเรื่อง *"ปีเพิ่ง"* แล้ว ยังแสดงถึงพลวัตของลวดลายประดับอาคารทางศาสนาของล้านนา สามารถแยกการประดับรูปนักษัตรในส่วนต่าง ๆ ของสถาปัตยกรรมทางศาสนา การศึกษาครั้งนี้มีขอบเขตการศึกษาในขอบเขตเมืองเก่าเชียงใหม่ โดยมีตัวอย่างจำนวน ๑๖ วัด ๑๙ตัวอย่าง ดังนี้

ตารางที่ ๕ แสดงอายุการสร้างอาคารและตำแหน่งที่พบตัวนักษัตร

ที่	ชื่อวัด	สถาปัตยกรรมทางศาสนา					ตำแหน่งที่พบตัวนักษัตร						ปีสร้าง
		วิหาร	อุโบสถ	หอธัมม์ (ไตร	กุฏิ	อาคารอื่น ๆ	หน้าบรรพ์				บานประตู -	เสาหน้าต่าง	
							กลาง	ไก่งี้คิ้ว	แผงแล	หน้า			
๑.	วัดพระสิงห์ วรมหาวิหาร	/						/					๒๔๖๘
๒.	วัดดับภัย	/					/						๒๔๗๓
๓.	วัดทรายมูลเมือง	/							/				๒๔๘๐
๔.	วัดอุโมงค์	/							/				๒๔๘๖
๕.	วัดควรค่าม้า	/						/					๒๔๙๐
๖.	วัดหม้อคำตวง		/					/					๒๔๙๗
๗.	วัดผาบ่อง	/							/				๒๕๐๐
๘.	วัดหมื่นเงินกอง		/						/				๒๕๐๐
๙.	วัดผ้าขาว (๑)	/					/						๒๕๐๕
๑๐.	วัดผ้าขาว (๒)				/		/						๒๕๐๕

๑๑.	วัดฟ่อนสร้อย (๑)			/			/		/				๒๕๑๐
๑๒.	วัดทุงยู (๑)					/	/		/				๒๕๑๕
๑๓.	วัดพวกแต้ม	/									/		๒๕๑๙
๑๔.	วัดทุงยู (๒)		/									/	๒๕๒๖
๑๕.	วัดปราสาท		/								/		๒๕๓๕
๑๖.	วัดดอกเอื้อง		/					/					๒๕๓๗
๑๗.	วัดช่างแต้ม				/		/						๒๕๓๘
๑๘.	วัดฟ่อนสร้อย (๒)	/									/		๒๕๓๘
๑๙.	วัดดอกคำ	/					/						๒๕๔๕

จากตาราง สถาปัตยกรรมทางศาสนาที่เป็นกรณีศึกษานั้น ปรากฏทั้งองค์ประกอบส่วนหน้าบรรพ์ ๑๕ แห่ง บานประตู – บานหน้าต่าง ๓ แห่ง และนาคทันต์ ๑ แห่ง

นักษัตร เป็นองค์ประกอบของการประดับงานสถาปัตยกรรม จากตัวอย่างที่ได้เก็บข้อมูลมาทั้ง ๑๙ ตัวอย่างแล้วพบว่า การประดับตัวนักษัตรมีวิวัฒนาการที่น่าสนใจที่สะท้อนถึงจารีตประเพณีสู่งานพุทธศิลป์ อันสะท้อนถึงจุดเปลี่ยนครั้งสำคัญของลวดลายประดับสถาปัตยกรรมทางศาสนาในล้านนา โดยพบว่ามีการประดับตัวนักษัตรร่วมกับลวดลายบนหน้าบรรพ์มากที่สุด ผู้ศึกษาสันนิษฐานว่าความนิยมในการประดับส่วนบริเวณหน้าบรรพ์มากกว่าบริเวณองค์ประกอบสถาปัตยกรรมอื่นนั้น เพราะเป็นส่วนที่เอื้ออำนวยต่อการประดับมากที่สุดและดูเด่นชัด ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเจตนาที่แสดงความงามเชิงช่างหรือเพื่อที่จะประกาศอนุโมทนาในฐานะผู้สร้างสถาปัตยกรรมทางศาสนาดังกล่าว ทั้งนี้วัสดุในการสร้างส่วนใหญ่เป็นเครื่องไม้โดยมีการใช้เทคนิคอย่างหลากหลาย

หน้าบรรพ์ [๕๓] เป็นองค์ประกอบหนึ่งในสถาปัตยกรรม ใช้เรียกส่วนผนัง หรือฝาอุดทับโครงจั่วทางด้านสกัดของหลังคาซึ่งมักนิยมประดับลวดลายของอาคารทางศาสนา[๕๔] เช่น วิหาร อุโบสถ ซึ่งในล้านนาเรียกส่วนนี้ว่า “หน้าแหนบ” หรือ “หน้าก้อง” [๕๕] ก็เรียก

---

[๕๓] หน้าบรรพ์ ปกติเขียนกันทั่วไปว่า *“หน้าบัน”* ผู้ศึกษาประสงค์เขียน *“หน้าบรรพ์”* ตามที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงอธิบายไว้ว่า *“บรรพ”* มีความหมายว่า *“ก่อน”* อันแสดงถึงสิ่งที่อยู่ด้านหน้าสามารถเห็นก่อนได้โดยง่าย ดูเพิ่มที่ สุดารา สุจฉายา, “ ความรู้เรื่องศิลปกรรมไทย : หน้าบัน”, เมืองโบราณ ๑๐, ๑ (มกราคม – มีนาคม), ๒๕๒๗ : ๑๔๓.

[๕๔] โชติ กัลยาณมิตร, พจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศิลปะเกี่ยวเนื่อง (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๔๘), ๕๑๓.

นอกจากนี้ด้านข้างทั้งสองข้างของหน้าบรรพ์จะมี *"หน้าบรรพ์ปีกนก"* เป็นรูปสามเหลี่ยมขนาดเล็ก และองค์ประกอบด้านหน้าของอาคารทางศาสนายังมีส่วนที่สำคัญอีกส่วนหนึ่ง คือ *"โก่งคิ้ว"* อันหมายถึงแผงประดับติดใต้ขื่อมุขด้านสกัดของสถาปัตยกรรมทางศาสนา[๕๖] เป็นส่วนเดียวกันที่เรียกว่า *"รวงผึ้ง"* หรือ *"สาหร่าย"* รวมถึง *"แผงแล"* ที่เป็นแผ่นไม้สี่เหลี่ยมผืนผ้า อยู่ระหว่างหลังคาซ้อนชั้นของอาคารทางศาสนา เป็นส่วนที่ยื่นออกมาจากคอสอง และ *"คอสอง"* เป็นส่วนที่อยู่ระหว่างหน้าบรรพ์กับโก่งคิ้ว มีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้า อยู่ในระดับเดียวกับแผงแลด้านหน้า – ด้านหลังของอาคารทางศาสนา ซึ่งทั้งหมดรวมกันเป็นองค์ประกอบของหน้าบรรพ์ จากหน้าบรรพ์ของสถาปัตยกรรมทางศาสนาที่ปรากฏมีการประดับรูปนักษัตรบนหน้าบรรพ์ เป็นกรณีตัวอย่างนำมาศึกษาครั้งนี้ ๑๖ ตัวอย่าง อันแสดงถึงภูมิปัญญาของ *"สล่าล้านนา"* ผู้สร้างสรรค์ซึ่งจะเห็นว่ามีการประดับหน้าบรรพ์เป็น ๒ ลักษณะ คือ

๑. หน้าบรรพ์ที่แสดงโครงสร้าง : เป็นหน้าบรรพ์ที่มีการประดับตามโครงสร้าง *"ม้าต่างไหม"* อันเป็นโครงสร้างส่วนบนของสถาปัตยกรรมทางศาสนาของล้านนา

๒. หน้าบรรพ์ที่ไม่แสดงโครงสร้าง : เป็นหน้าบรรพ์ที่มีการปิดทับโครงสร้าง ในภายนอกมีการปิดทับด้วยลวดลายแกะสลักอีกชั้นหนึ่ง

โดยในระยะแรกนั้นโครงสร้างอาคารส่วนใหญ่เป็นเครื่องไม้ แต่จะปรากฏโครงสร้างปูนในภายหลัง บางครั้งเกิดจากการบูรณปฏิสังขรณ์ด้วย นอกจากนี้การประดับลวดลายบนหน้าบรรพ์มีการใช้เทคนิค ๓ ประการ คือ

๑. ลงรักปิดลายคำ

๒. ไม้แกะสลักปิดทอง ประดับกระจก

๓. ปูนปั้นปิดทอง ประดับกระจก

บานประตู – บานหน้าต่าง เป็นองค์ประกอบหนึ่งของสถาปัตยกรรมทางศาสนา ในล้านนานั้นช่วงยุคแรกของการสร้างสถาปัตยกรรมทางศาสนาเป็นลักษณะที่ไม่มีป้างเอก (ไม่มีผนัง) ที่เรียกว่า "วิหารเปิด" หรือ "วิหารโถง" ประตูและหน้าต่างจึงไม่มีความสำคัญ และเป็นส่วนที่เพิ่มขึ้นมาภายหลัง

---

[๕๕] อุดม รุ่งเรืองศรี, พจนานุกรมภาษาล้านนา – ไทย ฉบับแม่ฟ้าหลวง (เชียงใหม่ : โรงพิมพ์มิ่งเมือง, ๒๕๔๗), ๗๗๗.

[๕๖] เรื่องเดียวกัน. ๖๓.

ที่เกิดขึ้นจากอาคารทรงปิดผนังทึบ ในช่วงแรกของยุคฟื้นฟูอาณาจักรล้านนา[๕๗] และเชื่อว่าน่าจะพัฒนาขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๓ – ๒๔[๕๘] จึงปรากฏมีลวดลายประดับในส่วนนี้ แต่ไม่เป็นแบบแผนที่ชัดเจน

นาคทันต์ มีความหมายเดียวกับคันทวย ค้ำยัน และหูช้าง ด้วยลักษณะของบทบาทหน้าที่ใช้สอยเหมือนกัน แต่ต่างกันเพียงชื่อเรียกตามการรับรู้ของแต่ละสกุลช่างศิลปะและการประดับตกแต่งเท่านั้น *"นาคทันต์"* เป็นชื่อเรียกในสกุลช่างล้านนา เป็นส่วนขององค์ประกอบในงานสถาปัตยกรรมล้านนาที่เกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนาในล้านนา มักปรากฏวิหาร อุโบสถ ตลอดจนอาคารทางศาสนาส่วนที่มีความวิจิตรสวยงามเป็นเอกลักษณ์ของช่างล้านนา เป็นตัวไม้สำหรับค้ำยันรองรับน้ำหนักโครงสร้างส่วนชายคาลงมาที่เสาด้านข้างของอาคาร และเป็นส่วนรับปลายเต้าเพื่อกันปลายไม้เครื่องบนมิให้ทรุดตก[๕๙] นาคทันต์ส่วนใหญ่มักมีการสลักตกแต่งและแบ่งองค์ประกอบของลวดลายเป็น ๓ ส่วน คือ

<u>ส่วนบน</u> มักทำเป็นลวดลายในแนวนอนเป็นแถวหน้ากระดาน

<u>ส่วนกลาง</u> เป็นส่วนที่อยู่ในรูปทรงสามเหลี่ยมบริเวณที่มีพื้นที่และมีการสลักลวดลายมากที่สุด

<u>ส่วนล่าง</u> เป็นส่วนที่อยู่ในรูปทรงสามเหลี่ยมขนาดเล็กด้านล่างสุด

จากตารางที่ ๒ ที่แสดงข้างต้นทำให้ทราบว่า สถาปัตยกรรมทางศาสนาที่ประดับนักษัตรในเขตเมืองเก่าเชียงใหม่ที่เป็นตัวอย่างในการศึกษาครั้งนี้มีอายุการสร้างตั้งแต่พ.ศ.๒๔๖๘ เป็นต้นมาถึง พ.ศ.๒๕๔๕ จำนวนทั้งหมด ๑๙ ตัวอย่างส่วนใหญ่ประดับอยู่ที่สถาปัตยกรรมที่อยู่ในระเบียบแบบแผนประเพณีมากที่สุดจำนวน ๑๖ แห่ง คือ **วิหาร** จำนวน ๑๐ แห่ง **อุโบสถ** จำนวน ๕ แห่ง **หอธัมม์** (หอพระไตรปิฎก) ๑ แห่ง ส่วนสถาปัตยกรรมที่อยู่นอกแบบประเพณีพบ ๓ แห่ง คือ **กุฏิสงฆ์** ๒ แห่ง และ **อาคารประชุมคณะสงฆ์** ๑ แห่ง แสดงให้เห็นถึงความนิยมประดับตัวนักษัตรที่สถาปัตยกรรมที่รองรับพิธีกรรม หรือส่วนพื้นที่เก็บรักษาพระไตรปิฎกจึงถือว่าเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ อาจจะเป็นเพราะ

---

[๕๗] พีระนันท์ นันทขว้าง, "การศึกษารูปแบบโบสถ์ และวิหารล้านนาในเขตภาคเหนือตอนบน ตั้งแต่ยุคฟื้นฟูอาณาจักรล้านนา ถึงยุครัตนโกสินทร์ พ.ศ.๒๓๓๙ – ๒๔๘๑" (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๔), ๓.

[๕๘] วรลัญจก์ บุณยสุรัตน์, "วิหารไม่มีป้านเอกในลำปาง", <u>เมืองโบราณ</u> ๒๓, ๒ (เมษายน – มิถุนายน, ๒๕๔๐) : ๘๐.

[๕๙] อุดม รุ่งเรืองศรี, <u>พจนานุกรมภาษาล้านนา – ไทย ฉบับแม่ฟ้าหลวง</u>, ๓๕๗.

สถาปัตยกรรมเหล่านี้จะต้องมีการประดับลวดลายเพื่อแสดงถึงความเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ จึงมีพื้นที่สำหรับการประดับลวดลายมากอันเป็นเหตุของความนิยมดังกล่าว

สำหรับสถาปัตยกรรมที่อยู่ในระเบียบแบบแผนประเพณีที่มีการประดับนักษัตร ปรากฏ ๓ ช่วง คือช่วงแรก อายุการสร้างตั้งแต่ พ.ศ.๒๔๖๘ – ๒๕๑๐ จำวน ๑๐ แห่ง คือสถาปัตยกรรมลำดับแรกถึงลำดับที่ ๙ และลำดับที่ ๑๑ ของตัวอย่าง ช่วงที่ ๒ อายุการสร้างตั้งแต่ พ.ศ.๒๕๑๕ – ๒๕๓๗ จำนวน ๕ แห่ง คือสถาปัตยกรรมลำดับที่ ๑๒ ถึงลำดับที่ ๑๖ ของกลุ่มตัวอย่าง และช่วงที่ ๓ อายุการสร้างตั้งแต่ พ.ศ.๒๕๓๘ – ๒๕๔๕ จำนวน ๒ แห่ง คือสถาปัตยกรรมลำดับที่ ๑๘ และ ๑๙ ของกลุ่มตัวอย่าง โดยมีสถาปัตยกรรมนอกประเพณีแทรกอยู่ ๒ ช่วง คือ ระหว่าง พ.ศ.๒๕๐๕ ถึง พ.ศ.๒๕๑๕ คือสถาปัตยกรรมลำดับที่ ๑๐ และ ๑๒ ของตัวอย่าง ช่วงที่ ๒ คือ พ.ศ.๒๕๓๘ มีเพียง ๑ ตัวอย่างคือลำดับที่ ๑๗ ของตัวอย่าง จากตัวอย่างที่แสดงมาทั้งหมดนั้นทำให้ปรากฏเป็นข้อมูลเชิงประจักษ์ว่าสถาปัตยกรรมที่ประดับนักษัตรส่วนใหญ่อยู่ในระเบียบแบบแผนประเพณี มีสถาปัตยกรรมนอกประเพณีเพียง ๒ ช่วง ๓ ตัวอย่างเท่านั้นที่มีการประดับนักษัตร คือ กุฏิสงฆ์วัดผ้าขาว (ภาพที่ ๑๙ – ๒๐) อาคารหอประชุมคณะสงฆ์จังหวัดเชียงใหม่ วัดทุงยู (ภาพที่ ๒๒ – ๒๓) และกุฏิสงฆ์วัดช่างแต้ม (ภาพที่ ๔๒) ซึ่งผู้ศึกษาเห็นว่าเป็นเพราะความนิยมเพียงชั่วขณะไม่ได้มีความเคร่งครัด โดยเฉพาะการประดับที่ไม่มีการประดับร่วมกับลวดลายพันธุ์พฤกษา หรือลวดลายอื่นๆ ที่มักนำมาประดับหน้าบรรพ์ อีกทั้งหนึ่งในสามตัวอย่างที่อยู่นอกแบบแผนประเพณียังเป็นตัวอย่างเดียวที่ใช้วัสดุปูนปั้น คือ อาคารหอประชุมคณะสงฆ์จังหวัดเชียงใหม่ วัดทุงยู (ภาพที่ ๒๒ – ๒๓) ผู้ศึกษาจึงเห็นว่าเป็นความนิยมเพียงชั่วขณะที่ไม่เคร่งครัดในระเบียบ และมีเจ้าภาพในการสร้างจึงประดับนักษัตรซึ่งมีความนิยมอยู่ในขณะนั้นเป็นส่วนหนึ่งของการประดับหน้าบรรพ์

นอกจากนี้การประดับนักษัตรที่หน้าบรรพ์สถาปัตยกรรมที่อยู่ในระเบียบแบบแผนประเพณีปรากฏว่ามีการประดับทั้งสถาปัตยกรรมที่แสดงโครงสร้างหลังคา หรือที่เรียกว่าโครงสร้าง *“ม้าต่างไหม”* หรือ *“ม้าตั่งไหม”* และสถาปัตยกรรมที่ไม่แสดงโครงสร้างหลังคา โดยประดับนักษัตรที่สถาปัตยกรรมที่แสดงโครงสร้างหลังคาที่เรียกโครงสร้าง *“ม้าต่างไหม”* ปรากฏอยู่ช่วงหนึ่งคือระหว่าง พ.ศ.๒๔๘๖ ถึงพ.ศ.๒๕๐๐ จำนวน ๓ แห่ง คือวิหารวัดอุโมงค์ (ภาพที่ ๗ – ๘) วิหารวัดผาบ่อง (ภาพที่ ๑๓ – ๑๔) และอุโบสถวัดหมื่นเงินกอง (ภาพที่ ๑๕ – ๑๖) ส่วนสถาปัตยกรรมไม่แสดงโครงสร้างหลังคามีมากถึง ๑๑ แห่ง อยู่ในช่วงอายุการสร้างตั้งแต่ตัวอย่างแรก พ.ศ.๒๔๖๘ ถึง พ.ศ.๒๔๘๐ จำนวน ๓ แห่ง และช่วงพ.ศ.๒๕๐๕ ถึงพ.ศ.๒๕๔๕ จำนวน ๘ แห่ง

จากการศึกษาของวรลัญจก์ บุณยสุรัตน์ ได้เสนอวิวัฒนาการของหน้าบรรพ์วิหารล้านนาว่าหน้าบรรพ์ที่แสดงโครงสร้างหลังคา หรือที่เรียกว่า *“ม้าต่างไหม”* เป็นหน้าบรรพ์ที่มีมาตั้งแต่ยุคแรกของ

การสร้างวิหารล้านนา[๖๐] และได้รับความนิยมเรื่อยมาจนถึงช่วงร่วมสมัยรัตนโกสินทร์คือตั้งแต่พ.ศ. ๒๓๕๐ เป็นต้นมาช่างก็ยังคงรักษารูปแบบของหน้าบรรพ์แบบนี้อยู่ตลอดทุกช่วงสมัย คือมีความนิยมไม่เปลี่ยนแต่จะพบว่าในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.๒๔๗๕ จะพบน้อยลง[๖๑] เพราะหลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นต้นมาจะปรากฏหน้าบรรพ์ที่ปิดทับโครงสร้างตามอย่างกรุงเทพฯ เพิ่มมากขึ้น

จากตัวอย่างการประดับนักษัตรที่สถาปัตยกรรมในระเบียบแบบแผนประเพณี ทั้งหมดนั้นส่วนใหญ่เป็นสถาปัตยกรรมที่ปิดโครงสร้าง ปรากฏสถาปัตยกรรมที่เปิดโครงสร้างม้าต่างไหมเพียง ๓ แห่ง อาจเป็นเพราะหน้าบรรพ์โครงสร้างม้าต่างไหมมีพื้นที่ไม่เอื้ออำนวยในการประดับนักษัตร และสัตว์อื่นๆ แต่หน้าบรรพ์ที่ปิดโครงสร้างมีพื้นที่ที่จะประดับได้ จากการศึกษาของวรลัญจก์ บุณยสุรัตน์ ได้เสนอสถิติไว้โดยกล่าวว่าหน้าบรรพ์ที่แสดงโครงสร้างม้าต่างไหม พบว่าจะประดับลวดลายเราขาคณิต พันธุ์พฤกษา และเทพเทวา ส่วนหน้าบรรพ์ที่ปิดโครงสร้าง จะประดับลวดลายพันธุ์พฤกษา และสัตว์[๖๒] นอกจากนี้ยังได้เสนอข้อมูลที่น่าสนใจว่าสถาปัตยกรรมที่หน้าบรรพ์แสดงโครงสร้างม้าต่างไหม จะปรากฏพร้อมกับลักษณะของอาคารที่มีการทำมุมและมีการเพิ่มมุมขยายพื้นที่ส่วนห้องโถง[๖๓] จึงเป็นเหตุผลของสถาปัตยกรรมทั้ง ๓ แห่งที่มีการประดับนักษัตรบนโครงสร้างม้าต่างไหมว่า ช่วงเวลาของการสร้างจึงไม่ใช่เหตุผลของการประดับนักษัตรบนหน้าบรรพ์ที่แสดงโครงสร้างม้าต่างไหม หรือปิดทับโครงสร้าง หากแต่รูปแบบอาคารมากกว่าที่เป็นเหตุผลของการประดับ และถึงแม้ว่าสถาปัตยกรรมที่แสดงโครงสร้างม้าต่างไหมจะมีพื้นที่การน้อยแต่ก็ได้รับอิทธิพลการประดับนักษัตรในระยะนั้นด้วย โดยการหาพื้นที่ประดับเพื่อแทนที่ลวดลายที่เคยมีอยู่เดิม เพื่อรองรับการประดับนักษัตรที่ได้รับความนิยมในขณะนั้น

อนึ่งการประดับนักษัตรบนองค์ประกอบสถาปัตยกรรมทั้งหมด จะประดับอยู่ภายนอกอาคาร โดยพบว่าสถาปัตยกรรมที่มีอายุสร้างตั้งแต่พ.ศ.๒๔๖๘ ถึง พ.ศ.๒๕๑๘ จำนวน ๑๕ แห่ง มีการประดับพื้นที่ส่วนหน้าบรรพ์เป็นส่วนใหญ่ ทั้งบริเวณกลางหน้าบรรพ์ แผงแล คอสอง และโก่งคิ้ว ซึ่งถึงว่าเป็นองค์ประกอบของหน้าบรรพ์ทั้งหมดโดยไม่ปรากฏที่องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมอื่นใดเลย ตั้งแต่พ.ศ.๒๕๑๙ เป็นต้นมา มีการนำไปประดับองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมอื่นด้วย คือ บาน

---

[๖๐] วรลัญจก์ บุณยสุรัตน์, “การศึกษาหน้าบันวิหารล้านนาในจังหวัดเชียงใหม่” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๕), ๘๔.

[๖๑] วรลัญจก์ บุณยสุรัตน์, “การศึกษาหน้าบันวิหารล้านนาในจังหวัดเชียงใหม่”, ๒๐๘.

[๖๒] เรื่องเดียวกัน, ๘๑.

[๖๓] เรื่องเดียวกัน, ๘๔.

หน้าต่าง ๒ แห่ง บานหน้าต่างวิหารวัดพวกแต้ม (ภาพที่ ๒๔) บานหน้าต่างอุโบสถวัดปราสาท (ภาพที่ ๓๔ – ๓๙) ประดับบานประตู ๑ แห่ง คือ บานประตูวิหารวัดฟ่อนสร้อย (ภาพที่ ๔๓) และประดับนาคทันต์ (คันทวย) ๑ แห่ง คือ ทาคทันต์อุโบสถวัดทุงยู (ภาพที่ ๒๕ – ๓๓) โดยก่อนหน้านี้ไม่ปรากฏมีการประดับที่องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมดังกล่าวมาก่อนเลย การประดับนักษัตรที่เลือนจากเดิมที่เคยประดับตรงหน้าบรรพ์นั้น อาจเป็นเพราะระยะหลังมีเจ้าภาพร่วมกันสร้างเป็นจำนวนมากจึงต้องหาพื้นที่ในการประดับ โปรดสังเกตการประดับที่องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมเช่นว่านี้มีการประดับนักษัตรเพิ่มมากขึ้นจากเดิมที่ประดับเพียง ๑ ตัว หรือ ๒ ตัว แต่ในระยะนี้มีการประดับมากขึ้น เช่น บานประตูวิหารวัดฟ่อนสร้อย มีนักษัตรประดับ ๔ ตัว คือ ปีฉลู (วัว) ปีมะเส็ง (งู) ปีมะแม (แพะ) และปีกุญช์ (ช้าง) และมีเพิ่มมากขึ้นจนครบจำนวนทั้ง ๑๒ นักษัตรที่บานหน้าต่างวิหารวัดพวกแต้ม และบานหน้าต่างอุโบสถวัดปราสาท

๑ ที่มาของแนวคิดการนำนักษัตรมาใช้ในงานสถาปัตยกรรมของวัดในเขตเมืองเก่าเชียงใหม่

การประดับลวดลายที่สำคัญอันเป็นกรณีศึกษาในครั้งนี้ คือการประดับตัวนักษัตรบริเวณสถาปัตยกรรมทางศาสนาของล้านนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งหน้าบรรพ์พระวิหารหลวง วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร มีการประดับตัวนักษัตร *“เสือ”* ซึ่งเป็นสัตว์สัญลักษณ์ประจำปีขาล อยู่ระหว่างรูปนกยูง อันเป็นอาคารทางศาสนาหลังแรกของกรณีศึกษาในครั้งนี้ เพราะมีอายุการสร้างเก่าที่สุดในบรรดา ๑๙ ตัวอย่าง ซึ่งต้องยอมรับว่าปรากฏการณ์ดังกล่าว เป็นการแสดงออกเชิงสัญลักษณ์ในงานเชิงช่าง หรืองานประดับนอกเหนือจากเหตุผลของความงามบริเวณสถาปัตยกรรมทางศาสนาเป็นครั้งแรกของล้านนา ที่กล่าวมานั้นย่อมมีเหตุผล และย่อมส่งแรงบันดาลใจ หรืออิทธิพลทางศิลปะให้กับสถาปัตยกรรมทางศาสนาในพื้นที่ใกล้เคียงรอบเมืองเก่าเชียงใหม่เป็นอย่างน้อย ผู้ศึกษาเห็นว่าประเด็นดังกล่าวเป็นจุดเปลี่ยนครั้งสำคัญของงานประดับบริเวณอาคารทางศาสนาของล้านนาในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๕ และหลังกึ่งพุทธกาลคือต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๖ โดยมีสมมติฐานเบื้องต้นว่าเกิดจากปัจจัยทางแนวความคิด ดังนี้

๑. เกิดจากความเชื่อดั้งเดิมเป็นพื้นฐาน
๒. เกิดจากอิทธิพลทางศิลปะจากภายนอกและกระบวนการนำของครูบาศรีวิชัย

๑.๑ พื้นฐานความเชื่อดั้งเดิม

การเกิดขึ้นของตัวนักษัตรประดับสถาปัตยกรรมทางศาสนานั้น ในประเด็นแรกผู้ศึกษาเห็นว่าเกิดจากความเชื่อเรื่องการใช้สัตว์สัญลักษณ์ในรูปของ ๑๒ นักษัตร อันเป็นส่วนหนึ่งที่สอดแทรกอยู่ในวิถีชีวิตของชาวล้านนา เป็นองค์ความรู้ตลอดจนเนื้อหาที่ถูกอธิบายเฉพาะท้องถิ่น ที่สะท้อนถึงรูปแบบและแนวคิดทางพระพุทธศาสนาตั้งแต่การเกิด การเจ็บป่วย และการตายของคนล้านนา การนำเอาวิถีชีวิตของคนล้านนาไปสัมพันธ์กับพระธาตุเจดีย์องค์สำคัญที่ถือว่าเป็นพระธาตุประจำปีเกิด หรือประจำปีนักษัตร[๖๔] ในลักษณะการพึ่งพิงพุทธานุภาพให้มีชีวิตความเป็นอยู่ที่อยู่เย็นเป็นสุข อันเป็นลักษณะเฉพาะที่ไม่มีในวัฒนธรรมอื่น โดยถือว่าชีวิตของคนมีความเกี่ยวข้องกับเคราะห์กรรมต่างๆ โดยใช้สัตว์สัญลักษณ์ประจำปีนักษัตรที่บุคคลนั้นถือกำเนิด เป็นสิ่งแทนตนเองในการสร้างบุญกิริยาวัตถุเพื่อปรารถนาความอยู่เย็นเป็นสุขของตนเอง ทั้งในปัจจุบัน และอนาคตกาล เช่น การเขียนหรือวาดรูปนักษัตรลงบน “ตุง” หรือธง ในประเพณีสรงกรานต์ ถวายทานในประเพณีการก่อพระเจดีย์ทราย (ภาพที่ ๕๖ – ๕๗) ตลอดจนการจดจารตัวนักษัตร ลงบนทองจังโกปิดพระธาตุเจดีย์องค์สำคัญ พร้อมคำปวารณาในสมบัติ ๓ ประการ คือมนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ และนิพพานสมบัติ เช่นที่ปรากฏบนองค์พระบรมธาตุเจ้าหริภุญไชย (ภาพที่ ๕๘) ซึ่งก็เป็นหนึ่งในพระธาตุเจดีย์องค์สำคัญ ที่ถูกจัดอยู่ในระบบของพระธาตุประจำปีเกิดล้านนา อันแสดงถึงความเชื่อพื้นฐานที่แสดงออกในด้านประเพณีและวิถีชีวิตพื้นบ้านอย่างเด่นชัดที่สุด

๑.๒ อิทธิพลทางศิลปะจากภายนอกและกระบวนการนำของครูบาศรีวิชัย

การประดับลวดลายนักษัตร องค์ประกอบสถาปัตยกรรมทางศาสนาของล้านนา ส่วนหนึ่งของถือว่าได้รับความนิยมตามอิทธิพลตามแบบความนิยมในศิลปะรัตนโกสินทร์ ที่เข้ามามีบทบาทในล้านนาภายหลังการขับไล่พม่าออกจากล้านนาได้หมด[๖๕] และเข้มข้นที่สุดคือภายหลังการจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาล ซึ่งทำให้ส่วนกลางเข้ามีบทบาทในกิจการด้านต่าง ๆ ของล้านนา จึงเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้กรุงเทพฯ ขณะนั้นแผ่อิทธิพลทั้งการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมขึ้นมาสู่ล้านนา แต่ในส่วนของการใช้ตัวนักษัตรที่แสดงออกในงานศิลปกรรมล้านนาด้วยได้รับอิทธิพลจากภายนอกเช่นนี้ ผู้ศึกษาเห็นว่า มีความเป็นไปได้น้อยกว่าความเชื่อพื้นฐานของท้องถิ่น แต่ในเวลาเดียวกันนั้นที่กรุงเทพฯ พบว่าได้มีการสร้างนักษัตรเป็นสัญลักษณ์แทนบุคคลแต่มิได้ประดับอยู่บริเวณอาคารทางศาสนาแต่อย่างใด และเป็นการสร้างโดยพระมหากษัตริย์ เช่นที่พัดรอง *“ที่ระลึกงานปีฉลู”* พ.ศ.๒๔๓๖

---

[๖๔] มณี พยอมยงค์, ประเพณีสิบสองเดือนล้านนาไทย, ๑๐๒.

[๖๕] วรลัญจก์ บุณยสุรัตน์, วิหารล้านนา (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๔๔), ๕๓.

สร้างขึ้นในวโรกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงเจริญพระชนมพรรษา ๔๐ พรรษา (ภาพที่ ๕๙) และพัดรอง *"กุนนักษัตร"* สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ในรัชกาลที่ ๖ รัชกาลที่ ๗ ทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้น

ถวายพระสงฆ์ที่เป็นสหชาติ[๖๖]กับพระองค์ ในพระราชพิธีฉลองพระชนมพรรษา ๕๐ พรรษา (ภาพที่ ๖๐) สร้างขึ้นในปี ๒๔๕๖ ถึงแม้ว่านักษัตรดังกล่าวมานั้นเป็นงานศิลปกรรมที่ประดับบนตาลปัตรพัดรองซึ่งมิใช่งานสถาปัตยกรรมก็ตาม แต่ได้แสดงถึงความนิยมใช้นักษัตรแทนบุคคลในงานเชิงช่างมาก่อน อีกทั้งมีอายุการสร้างก่อนตัวอย่างแรกในกรณีศึกษา และเป็นงานที่ล้วนแต่ถวายแด่พระพุทธศาสนาเพื่อปรารถนาพระราชกุศลหรือบุญกิริยาวัตถุเฉกเช่นกัน ผู้ศึกษาสันนิษฐานในความนิยมเช่นนี้ว่า เป็นส่วนสำคัญในการปูพื้นฐานการประดับตัวนักษัตรในงานพุทธศิลป์ล้านนา โดยใช้เป็นสัญลักษณ์แทนบุคคลของผู้ถวายวัตถุแด่พระพุทธศาสนา แต่จะแสดงออกในงานสถาปัตยกรรมมากยิ่งขึ้นภายหลังจากนี้

การรับเอาแนวความคิดดังกล่าวจากกรุงเทพฯ สู่ล้านนาจึงมีความเป็นได้ อย่างน้อยคือแนวคิดการนำสัตว์ประจำปีเกิด หรือนักษัตร เป็นสัตว์สัญลักษณ์แทนตนเองในการสร้างบุญกิริยาถวายแด่พระพุทธศาสนา ทั้งนี้เพราะกรุงเทพฯ ได้เข้ามามีบทบาทมากขึ้นในล้านนาโดยเฉพาะอิทธิพลทางการเมืองที่มีการปฏิรูปการปกครองในศตวรรษนั้น โดยการรวมหัวเมืองฝ่ายเหนือยกเลิกฐานะประเทศราชของล้านนาเข้าเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรสยาม ในปีพ.ศ.๒๔๔๒[๖๗] ในรูปแบบการปกครองมณฑลเทศาภิบาลให้เป็นไปตามแบบอุดมการณ์ของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ โดยเป็นการรวมอำนาจเข้าสู่จุดศูนย์กลาง ซึ่งนโยบายและกฎเกณฑ์แบบใหม่ที่จัดตั้งขึ้นนี้ได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในสังคมและวัฒนธรรมล้านนา ในขณะเดียวกันนั้นคณะสงฆ์ล้านนาได้ถูกรวมให้อยู่ภายใต้การดูแลของคณะสงฆ์ส่วนกลางด้วย[๖๘] โดยสยามได้พยายามดึงวัดทั้งหมดในล้านนาเข้าสู่การปกครองของคณะสงฆ์

---

[๖๖] สหชาติ แปลว่า *"ผู้เกิดร่วมด้วย"* หมายถึง บุคคล (ตลอดจนสัตว์และสิ่งของ) ที่เกิดร่วมวันเดือนปีเดียวกันอย่างเพลา หมายถึง ผู้เกิดร่วมปีกัน ; อ้างอิงตามพุทธประวัติ กล่าวว่า เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะประสูตินั้น มีสหชาต ๗ คือ พระมารดาของเจ้าชายราหุล (เจ้าหญิงยโสธราหรือพิมพา) พระอานนท์ นายฉันนะ อามาตย์กาฬุกายี ม้ากัณฐกะ ต้นมหาโพธิ์ และขุมทรัพย์ทั้ง ๔ (นิธิกุมภี) ดูเพิ่มที่ พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต ป.ธ.๙), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (กรุงเทพฯ : เอส.อาร์ พริ้นติ้ง แมส โปรดักส์, ๒๕๔๖).

[๖๗] ธเนศวร์ เจริญเมือง, คนเมือง : ประวัติศาสตร์ล้านนาสมัยใหม่ (พ.ศ.๒๓๑๗ – ๒๕๕๒) (กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๒), ๙๔.

[๖๘] จิรชาติ สันต๊ะยศ, "ครูบาศรีวิชัย" กับคตินิยมแบบ "ครูบา" (ใหม่) ช่วงทศวรรษที่ ๒๕๓๐ – ๕๐", ศิลปวัฒนธรรม ๓๑, ๔ (กุมภาพันธ์ ๒๕๕๓) : ๘๐ – ๙๕.

ส่วนกลางเริ่มในปี พ.ศ.๒๔๓๙ และหลังจากล้านนาตกเป็นมณฑลหนึ่งของสยามการรวมศูนย์อำนาจด้านศาสนาก็เริ่มขึ้นในปี พ.ศ.๒๔๔๖[๖๙] มีการออก พ.ร.บ.การปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.๑๒๑ ให้ทุกวัดทั่วสยามขึ้นต่อการปกครองของมหาเถรสมาคมอย่างเด็ดขาด[๗๐] จึงเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดกรณีอธิกรณ์ของครูบาศรีวิชัยขึ้นโดยการปูพื้นฐานจากความเชื่อเรื่อง *"ตนบุญ"* ของครูบาศรีวิชัย กลายเป็นคติความเชื่อและศูนย์กลางของการยึดมั่นค่านิยมแบบจารีตประเพณีดั้งเดิม และกลายเป็นสิ่งที่สามารถรวบรวมกลุ่มชนชั้นกลางใหม่ เช่น เจ้านายฝ่ายเหนือ ข้าราชการ กลุ่มพ่อค้า นักการเมือง ให้เข้ามามีส่วนร่วมในรูปแบบของการอุปถัมภ์ได้ ดังเช่น การบูรณะพระวิหารหลวงวัดสวนดอก พระอารามหลวง ได้รับการอุปถัมภ์จากเถ้าแก่โห้ว เจ้าของกิจการวัสดุก่อสร้าง การบูรณะวัดพระสิงห์วรมหาวิหาร ระหว่าง พ.ศ.๒๔๖๗ – ๒๔๗๑ หลวงอนุสารสุนทร (ซุนฮี้ ซัวย่งเส็ง) สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดเชียงใหม่ ร่วมเป็นผู้อุปถัมภ์ ซึ่งการบูรณะทั้ง ๒ วัดนี้ก็ได้รับการร้องขอจากเจ้านายฝ่ายเหนือ คือ พระราชชายา เจ้าดารารัศมีและเจ้าแก้วนวรัฐ ที่นิมนต์ให้ท่านมาเป็นประธานในการบูรณะหรือการบูรณะวัดพระพุทธบาทตากผ้า พระอารามหลวง ได้ร่วมกับหลวงวิโรจน์รัฐกิจ นายอำเภอปากบ่อง (ป่าซาง) ซึ่งเป็นข้าราชการ เป็นต้น

ครูบาศรีวิชัย จึงอยู่ในฐานะที่พึ่งทางจิตใจของชาวล้านนาในขณะนั้น[๗๑] ซึ่งกิจกรรมของท่านนั้นได้ขยายตัวขึ้น ซึ่งเวลานั้นเป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อในการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญในสังคมและวัฒนธรรมทั้งสยามและล้านนา ส่งผลให้กระบวนการของครูบาศรีวิชัยเข้าไปเกี่ยวข้องกับเงื่อนไขทางสังคม จนกลายเป็นชนวนที่นำไปสู่ข้อขัดแย้งระหว่างแนวความคิดที่เป็นแบบแผนจารีตประเพณีและแนวคิดของการปฏิรูปการปกครองของรัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์ จนกระทั่งถูกอธิกรณ์และถูกนำตัวเข้ามาสอบสวนโดยคณะสงฆ์ส่วนกลางที่กรุงเทพ ฯ ถึง ๓ ครั้ง แต่ก็พบว่างานสร้างและงานบูรณปฏิสังขรณ์สถาปัตยกรรมทางศาสนาของครูบาศรีวิชัยช่วงระหว่าง พ.ศ.๒๔๖๓ – ๒๔๗๘ มีจำนวนทั้งสิ้น ๕๘ รายการ[๗๒] (งานเขียนบางฉบับกล่าวว่ามีถึง ๑๐๘ แห่ง) แต่เมื่อพิจารณาลักษณะสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมที่ครูบาศรีวิชัยเป็นผู้นำในการบูรณปฏิสังขรณ์นั้น โดยส่วนใหญ่จะพบว่า

---

[๖๙] ธเนศวร์ เจริญเมือง, คนเมือง : ประวัติศาสตร์ล้านนาสมัยใหม่ (พ.ศ.๒๓๑๗ – ๒๕๕๒), ๙๔.

[๗๐] โสภา ชานะมูล, "ครูบาศรีวิชัย "ตนบุญ" แห่งล้านนา (พ.ศ.๒๔๒๑ – ๒๔๘๑)" (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๔), ๔๖ – ๔๘.

[๗๑] ชาญณรงค์ ศรีสุวรรณ, "การศึกษาวิหารที่สร้างในกระบวนการครูบาศรีวิชัย พ.ศ.๒๔๗๗ – ๒๔๘๑" (วิทยานิพนธ์ปริญญาปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๐), ๓.

[๗๒] เรื่องเดียวกัน, ๙๑ – ๙๓.

ล้วนเป็นลักษณะศิลปกรรมตามแบบกรุงเทพฯ โดยทั้งสิ้น[๗๓] โดยเฉพาะหน้าบรรพ์พระวิหารหลวงวัดพระสิงห์ วรมหาวิหาร (ภาพที่ ๑ – ๒) จึงพิเคราะห์ได้ว่าแม้ท่านเองจะเกิดกรณีขัดแย้งกับส่วนกลางและถูกมองว่าต่อต้านก็ตาม แต่ท่านก็ยังพยายามที่จะประนีประนอมกับรัฐบาลกรุงเทพฯ โดยการเลือกใช้รูปแบบศิลปกรรมอย่างกรุงเทพ ฯ แทนแบบดั้งเดิมของล้านนา เพื่อลดการเผชิญหน้ากับการขยายอำนาจทางการเมืองการปกครองและการครอบงำวัฒนธรรมอื่น ๆ ที่ต่างไปจากเดิม

ปัจจัยทางแนวความคิดสำคัญที่ผู้ศึกษาสันนิษฐานว่า เป็นจุดเริ่มต้นของการประดับนักษัตรในงานพุทธศิลป์ล้านนามากที่สุดคือการนำพาโดยครูบาศรีวิชัย โดยที่ชาวล้านนาต่างยกย่องให้ท่านเป็นนักบุญแห่งล้านนา ซึ่งต้องยอมรับว่าครูบาศรีวิชัย เป็นผู้มีบทบาทและความเคลื่อนไหวทางสังคมและวัฒนธรรมล้านนาระยะเวลาตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๔๔๗ – ๒๔๘๑ ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น อีกทั้งยังอยู่ในฐานะศูนย์รวมของพลังศรัทธา เป็นผู้นำในการสร้างสาธารณประโยชน์ โดยเฉพาะการสร้างงานสถาปัตยกรรมในพื้นที่ภาคเหนือ โดยมีจุดประสงค์หลักในการทำกิจกรรมดังกล่าวเพื่อสนองตอบแนวคิดและปณิธานหลักของท่านเป็นสำคัญ ท่านได้จาริกทำกิจกรรมในการสร้างเสนาสนะถาวรวัตถุในพระพุทธศาสนา และเพื่อสาธารณะประโยชน์มากมาย ท่านได้รวบรวมคนโดยใช้กำลังจากชาวบ้านในท้องถิ่นเป็นจำนวนมาก อันเกิดจากความเลื่อมใสศรัทธาในตัวครูบาศรีวิชัย จากภาพพระสงฆ์ที่มีจริยาวัตรงดงามเคร่งครัดในแนวทางปฏิบัติ จนได้รับการยกย่องเป็น *“ตนบุญ”*[๗๔] หรือ *“ตนวิเศษ”* นำไปสู่แนวคิดที่เชื่อกันว่าหากใครได้ร่วมทำบุญกับตนบุญ จะได้ผลบุญอย่างใหญ่หลวง

๑.๓ การปรารถนาบรรลุธรรมครูบาศรีวิชัยจุดเริ่มต้นของการประดับนักษัตร

แนวคิดและปณิธานหลักของครูบาศรีวิชัยในการสร้างศาสนสถาน คือ เพื่อบำเพ็ญบารมีเพื่อให้บรรลุธรรมอันสูงสุด คือ *“พระนิพพาน”* โดยพระนิพพานดังกล่าวนี้มีนัยของการปรารถนาที่จะบรรลุธรรมสำเร็จอนุตตระสัมมาสัมโพธิญาณเป็นพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในอนาคตกาล มิใช่เพียงแต่สำเร็จอรหันตมรรค อรหันตผลเท่านั้น ดังปรากฏหลักฐานคำอธิษฐาน คำปวารณา หรือเจตนารมณ์ที่แน่วแน่ว่า *“...ตั้งผาถนา (ปรารถนา) ขอหื้อได้ถึงธรรมะ ยึดเหนี่ยวเอาพระนิพพานสิ่ง*

---

[๗๓] จิรชาติ สันต๊ะยศ, “ครูบาศรีวิชัย” กับคตินิยมแบบ “ครูบา” (ใหม่) ช่วงทศวรรษที่ ๒๕๓๐ – ๕๐”, ศิลปวัฒนธรรม ๓๑, ๔ (กุมภาพันธ์ ๒๕๕๓) : ๘๐ – ๙๕.

[๗๔] ความเชื่อถือศรัทธาต่อ “ตนบุญ” มีแพร่หลายในล้านนา โดยปกติเป็นพระสงฆ์ผู้มีคุณลักษณะพิเศษ คือ มีความเคร่งครัดในการรักษาพระธรรมวินัย และเชื่อว่ามีพลังศักดิ์สิทธิ์เสมือนเป็นผู้มีบุญกลับชาติมาเกิด ความรู้และคุณสมบัติอย่างอื่นไม่ใช่สิ่งสำคัญในการเพิ่มชื่อเสียงและความศักดิ์สิทธิ์ให้แก่ “ตนบุญ” โดยมีคนมากราบไหว้มาก ๆ เพื่อขอรับบุญจากตนบุญเท่านั้น ดูเพิ่มที่ แสง จันทร์งาม, ”ศาสนาในล้านนา”, ล้านนาไทย (เชียงใหม่ : อนุสรณ์เปิดพระบรมราชานุสาวรีย์, ๒๕๒๖), ๗๖.

เดียว...”[๗๕] คำตั้งสัจจะอธิษฐานดังกล่าวเป็นคำจารึกที่ท่านมักจะเขียนไว้ตอนท้ายของคัมภีร์ใบลานที่ท่านได้จารไว้ทุกท่าน เปรียบเสมือนการย้ำแนวคิดและแนวทางปฏิบัติของท่านเสมอ[๗๖] ดังนั้นในภพชาตินี้ครูบาศรีวิชัยจึงเปรียบเสมือนพระโพธิสัตว์[๗๗]บำเพ็ญบารมีธรรม ซึ่งยังต้องบำเพ็ญบารมีเป็นเวลาอันยาวนานเหมือนดังพระพุทธเจ้าในอดีต ดังนั้นกิจกรรมที่ท่านได้กระทำ และการแสดงออกล้วนแต่แสดงถึงวัตรปฏิบัติเพื่อที่จะนำไปสู่การได้มาซึ่งธรรมสโมธาน ๘ ประการ[๗๘]แทบทั้งสิ้น ความปรารถนาเช่นนี้เองจึงทำให้ปรากฏมีการสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์สถาปัตยกรรมทางศาสนามากมาย ทั้งนี้ในการสร้างสถาปัตยกรรมทางศาสนาดังกล่าว จะมีการประดับนักษัตรเป็นส่วนหนึ่งของลายประดับที่โดดเด่นที่สุดลายหนึ่ง โดยที่ถือว่าเป็นการเกิดความนิยมใหม่โดยครูบาศรีวิชัยเป็นผู้นำพา โดยพบว่าการใช้ตัวนักษัตรประดับอาคารทางศาสนาของครูบาศรีวิชัยมีความตั้งใจเพื่อย้ำถึงแนวความคิดในการบำเพ็ญบารมี โดยใช้พญานาคและตัวนักษัตรเป็นสัญลักษณ์ไปสู่อนุตตระสัมมาสัมโพธิญาณของท่าน ดังปรากฏหลักฐานใน *“คร่าวตำนานครูบาศรีวิชัย”* ในการบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุช่อแฮ จังหวัดแพร่ ความตอนหนึ่งว่า

เจ้าพระสร้างคำ นามปีตามเกิด เปิกยี[๗๙]นามปี แห่งเจ้า
นาคาสองตัว กับเสือโคร่งเฒ่า สวยงามเลา ชิดช้อย
จ้างคนสร้างแปง แต่งค่าหกร้อย หนักกว่าหาบห้อย หอคาบ
หมายหื้อนาค อัสสตัวหาน นำเข้านิพพาน เป็นสานแก่นหมั้น
ช่างสร้างรูปเสือ เฝือแฝงใฝ่ฝัน ต้อมกันนาคา นาคน้ำ
เพื่อประสงค์ ได้หื้อบุญค้ำ นำไปสูสวรรค์ชั้นจัตุรัส ชื่อตุสิตาจุติคาด[๘๐]

---

[๗๕] เจ้าสุริวงศ์ วโรรส, ประวัติท่านพระสีวิชัยวัดบ้านปาง (เชียงใหม่ : โรงพิมพ์อเมริกัน, ๒๔๗๒), ๖.

[๗๖] ดูเพิ่มที่ ชาญณรงค์ ศรีสุวรรณ, “การศึกษาวิหารที่สร้างในกระบวนการครูบาศรีวิชัย พ.ศ.๒๔๗๗ – ๒๔๘๑” , ๑๒ – ๑๕.

[๗๗] มาจากคำว่า *“โพธิ”* แปลว่า การตรัสรู้ และ *“สัตตะ”* แปลว่า สัตว์โลก รวมหมายถึง สัตว์ที่บำเพ็ญเพียรเพื่อตรัสรู้ หรือสัตว์ที่จะตรัสรู้ ดูเพิ่มที่ วัดบวรนิเวศวิหาร, ทศบารมี ทศพิธราชธรรม (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๒), ๓๒.

[๗๘] คือ ๑. ความเป็นมนุษย์ ๒. ความถึงพร้อมด้วยเพศ ๓. ความถึงพร้อมด้วยเหตุ (แห่งการบรรลุพระอรหันต์) ๔. การเห็นพระศาสดา๕. การบรรพชา ๖. การสมบูรณ์ด้วยคุณ (อภิญญา ๕, สมาบัติ ๘) ๗. การกระทำยิ่งใหญ่ (บริจาคชีวิต) ๘. ความพอใจ (ฉันทะอันใหญ่หลวง อุตสาหะ ความพยายาม)

[๗๙] ปีขาล เบญจศก

[๘๐] สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, คร่าวตำนานครูบาศรีวิชัยปฏิสังขรณ์พระธาตุช่อแฮ, สมุดข่อย สำเนาไมโครฟิล์ม, (โขมสี แสนจิตต์, ปริวรรต)

(ความหมาย ครูบาศรีวิชัยได้บูรณะพระธาตุช่อแฮ พระธาตุประจำปีขาล ตามปีเกิดของท่าน โดยมีพญานาค ๒ ตัว กับเสือโคร่ง (ปีนักษัตร) โดยช่างได้สร้างให้มีค่าประมาณ ๖๐๐ โดยหมายจะให้พญานาคเป็นสะพานทอดเข้าสู่พระนิพพาน และสร้างรูปเสือ (ปีนักษัตร) โดยหมายเป็นตัวแทนของท่านครูบาฯ เดินตามทางที่พญานาคได้ทอดสะพานไว้ เพื่อประสงค์ให้ได้ไปสู่สวรรค์ชั้นที่ ๔ ในฉกามาพจร ชื่อ สวรรค์ชั้นดุสิต[๙๑])

จากกวีนิพนธ์คร่าวบทนี้ แสดงให้เห็นถึงการใช้นักษัตร *"เสือ"* ซึ่งเป็นปีเพิ่ง หรือนักษัตรประจำปีเกิดของครูบาศรีวิชัย เป็นสัญลักษณ์แทนตัวท่านในการสร้างบุญกิริยาวัตถุในพระพุทธศาสนา โดยมีความปรารถนาให้พญานาคเป็นสะพานในการนำพาผู้สร้างคือครูบาศรีวิชัย ที่แทนด้วยตัวนักษัตรเข้าสู่ภาวะโพธิญาณ โดยประสงค์ที่จะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอนาคต

ด้วยผลปัจจัยของแนวความคิดดังกล่าวมาทั้งหมดนั้น นอกจากจะเป็นส่วนที่สร้างความเคลื่อนไหวให้กับสังคมแล้ว หากมองในประเด็นของงานช่างซึ่งพบว่าภายใต้ปัจจัยที่กล่าวมานั้นได้สร้างสรรค์งานศิลปกรรมเพื่อศาสนาจำนานมากมาย ซึ่งถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการเกิดขึ้นใหม่ของกระบวนการช่างในล้านนา อันมากับกระแสความเปลี่ยนแปลงทางสังคม มีการตรวจสอบจากการศึกษาของวรลัญจก์ บุณยสุรัตน์ พบว่าการประดับนักษัตรบนหน้าบรรพ์วิหารล้านนาพบว่ามีการประดับนักษัตร หรือ ปีเป้ิง อันแสดงถึงสัญลักษณ์ของ เจ้าศรัทธา ผู้สร้าง สล่า หรือผู้นำในการก่อสร้าง

---

[๙๑] ตามคัมภีร์ไตรภูมิกล่าวถึงสวรรค์ชั้นดุสิตว่า มีวิมานของท้าวสันดุสิต เป็นศูนย์กลางของสวรรค์ชั้นนี้ แล้วแบ่งออกเป็น ๔ เขตโดยรอบวิมานของท้าวสันดุสิต ดังนี้

เขตที่ ๑ เป็นที่อยู่ของพระอริยะเจ้า คือ พระโสดาบัน พระสกิทาคามี ซึ่งอยู่ชั้นในสุด

เขตที่ ๒ เป็นที่อยู่ของนิยตโพธิสัตว์ คือ พระโพธิสัตว์ที่ได้รับการพยากรณ์จากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วว่า จะได้เป็นพระพุทธเจ้าอย่างแน่นอน ซึ่งวงบุญพิเศษของผู้ที่มีมโนปณิธาน จะรื้อสัตว์ขนสัตว์ไปสู่ฝั่งพระนิพพาน ให้หมดจนกระทั่งถึงที่สุดแห่งธรรม ก็จะอยู่ในเขตนี้ด้วย

เขตที่ ๓ เป็นที่อยู่ของอนิยตโพธิสัตว์ คือ พระโพธิสัตว์ที่ยังไม่ได้รับพยากรณ์เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ยังต้องสร้างบารมีอีกมาก

เขตที่ ๔ เป็นที่อยู่ของผู้ที่ทำกุศลมาก และมีกำลังบุญมากพอที่จะได้อยู่สวรรค์ชั้นดุสิตนี้ เป็นเขตทั่วไปนอกเหนือจาก 3เขตแรก

สวรรค์ชั้นดุสิต จึงมีความพิเศษกว่าสวรรค์ชั้นอื่นอยู่หลายประการ หนึ่งในความพิเศษนั้นก็คือ เป็นที่อยู่ของเหล่าพระบรมโพธิสัตว์ ที่จะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอนาคตจำนวนมาก และเหล่าเทพบุตรที่สร้างบารมีเป็นพระสาวก เพื่อตามพระบรมโพธิสัตว์ลงมาตรัสรู้ในอนาคต ดูเพิ่มที่ พระสิริมังคลาจารย์, สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร ตรวจชำระเรียบเรียง, จกฺกวาฬทีปนี (กรุงเทพฯ : สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, ๒๕๔๘. และ บาลี พุทธรักษา, "จักกกวาฬทีปนี กัณฑ์ที่ ๕" (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓)., ๗๕.

ตั้งแต่ช่วงเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นมณฑลพายัพ (พ.ศ.๒๔๒๗ – ๒๔๗๖) เป็นต้นไป อันไม่เคยปรากฏมาก่อนในหน้าบรรพ์ยุคก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองแต่อย่างใด[๘๒] เป็นวิวัฒนาการสำคัญทางวิชาการด้านประวัติศาสตร์ศิลปะด้วย เช่นการประดับตัวนักษัตรบริเวณโก่งคิ้วหน้าบรรพ์พระวิหารหลวง วัดพระสิงห์ วรมหาวิหาร จังหวัดเชียงใหม่ (ภาพที่ ๑๓ – ๑๔) เป็นตัวอย่างแรกที่ประดับสถาปัตยกรรมทางศาสนาในเขตเมืองเก่าเชียงใหม่ที่มีอายุการสร้างเก่าสุด อีกทั้งยังมีความสำคัญกว่าแห่งอื่นๆ ด้วยมีฐานะเป็นพระอารามหลวงประจำเมืองที่สำคัญยิ่ง โดยพระวิหารหลวงหลังนี้สร้างขึ้นโดยอยู่ในพระอุปถัมภ์แห่งพระราชชายา เจ้าดารารัศมี พระราชชายาเธอในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕, เจ้าแก้วนวรัฐ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ และอยู่ในความอุปถัมภ์ของหลวงศรีประกาศ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเมืองเชียงใหม่ โดยได้นิมนต์ครูบาศรีวิชัย มาเป็นประธานในการก่อสร้าง

ผู้ศึกษาจะกล่าวถึงการประดับหน้าบรรพ์ของพระวิหารหลวงหลังนี้ ที่มีการประดับลวดลายอื่นๆ ร่วมกับตัวนักษัตร เพื่อแสดงถึงที่มาของอิทธิพลทางศิลปะเชิงช่าง และรสนิยมการประดับ อันเป็นจุดเริ่มต้น หรือต้นแบบที่ทำให้เกิดความนิยมสืบทอดในเขตเมืองเก่าเชียงใหม่ และแหล่งอื่นๆ ด้วย

หน้าบรรพ์พระวิหารหลวงวัดพระสิงห์ วรมหาวิหาร หลังนี้ มีการประดับประติมากรรมสามมิติรูปนารายณ์ทรงครุฑเป็นหลักกลางหน้าบรรพ์ อันเป็นตัวอย่างแรกในวัฒนธรรมนี้ที่ไม่เคยปรากฏมีการประดับเช่นนี้มาก่อน ซึ่งเป็นสัญลักษณ์สะท้อนถึงทิพภาวะแห่งองค์พระมหากษัตริย์ตั้งแต่สมัยอยุธยา ต่อมาถึงรัตนโกสินทร์[๘๓] การประดับหน้าบรรพ์ด้วยประติมากรรมนูนสูง หรือสามมิติรูปพระนารายณ์ทรงครุฑในศิลปะรัตนโกสินทร์ เป็นแบบแผนที่กำหนดเฉพาะพระอารามหลวงที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้าง แต่ภายหลังระเบียบแบบแผนดังกล่าวได้เลือนไป[๘๔] เช่นปรากฏที่หน้าบรรพ์พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม (ภาพที่ ๕๑) หรือหน้าบรรพ์พระที่นั่งองค์สำคัญในพระพระมหาราชวัง เช่น พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท (ภาพที่ ๕๒) ลักษณะการประดับประติมากรรมสามมิติรูปพระนารายณ์ทรงครุฑที่ หน้าบรรพ์สถาปัตยกรรมทางศาสนาในศิลปะล้านนา ได้ถูกนำมาใช้ครั้งแรกในเชียงใหม่ที่หน้าบรรพ์พระวิหารหลวง วัดพระสิงห์ วรมหาวิหาร โดยการสร้างของครูบาศรี

---

[๘๒] วรลัญจก์ บุณยสุรัตน์, “การศึกษาหน้าบันวิหารล้านนาในจังหวัดเชียงใหม่”, ๒๕๖.

[๘๓]วรพร ภู่พงศ์พันธุ์, “งานพระเมรุ : พระราชพิธีสะท้อนทิพภาวะแห่งองค์พระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยา”, งานพระเมรุ : ศิลปะสถาปัตยกรรม ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมเกี่ยวเนื่อง (กรุงเทพฯ : อุษาคเนย์, ๒๕๕๒), หน้า ๑๒๖.

[๘๔] สันติ เล็กสุขุม, ข้อมูลกับมุมมอง : ศิลปะรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๔๘), ๕๕.

วิชัย ในส่วนนี้ผู้ศึกษาเห็นว่าไม่เพียงแต่เป็นการรับอิทธิพลทางศิลปะเท่านั้น แต่เป็นการแทรกอิทธิพลทางการเมืองในงานช่างด้วย ซึ่งในขณะนั้นอิทธิพลทางการเมืองได้เข้ามาสู่ล้านนาอย่างหนาแน่นในฐานะมณฑลพายัพ (พ.ศ.๒๔๒๗ – พ.ศ.๒๔๗๖) ดังที่ได้กล่าวมา อีกทั้งการสร้างพระวิหารหลวงหลังนี้อยู่ในพระอุปถัมภ์ของพระราชชายา เจ้าดารารัศมี ซึ่งพระองค์มีพระสถานะเป็นทั้งพระราชชายาเธอแห่งองค์พระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๕ ในพระราชวงศ์จักรี และยังเป็นการแสดงพระสถานะของพระองค์และพระสถานะของชนชั้นสูงในล้านนา หรือเจ้านายฝ่ายเหนือที่ถูกลดทอนบทบาทลงไปอย่างมากจากการรวมอำนาจสู่ศูนย์กลาง และแสดงให้เห็นถึงความทัดเทียมระหว่างพระราชวงศ์จักรีและราชวงศ์ทิพจักราธิวงศ์ (ราชวงศ์แห่งเจ้านายฝ่ายเหนือเชื้อเจ็ดตน) หรืออาจเป็นการแสดงออกถึงการสวามิภักดิ์ที่ได้มาพึ่งพิงอยู่ใต้ร่มพระบรมโพธิสมภาร หรือการถวายความจงรักภักดีแด่พระราชวงศ์จักรีของเจ้านายฝ่ายเหนือและราษฎรชาวล้านนาก็เป็นข้อสันนิษฐานได้อีกประการหนึ่ง ซึ่งประการสำคัญหลังจากนี้คือหลังจากการบูรณปฏิสังขรณ์เสร็จได้จัดเป็นสถานที่ถวายการรับเสด็จพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ และสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ในรัชกาลที่ ๗ ในการเสด็จพระราชดำเนินเลียบพระนครฝ่ายเหนือมณฑลพายัพในปีรุ่งขึ้น พ.ศ.๒๔๖๙[๘๕] และเสด็จพระราชดำเนินมาทรงเป็นประธานในประเพณีปอยหลวงฉลองพระวิหารหลวงหลังนี้ด้วย

นอกจากนี้หน้าบรรพ์พระวิหารหลวง วัดพระสิงห์ วรมหาวิหาร มีการประดับลวดลายเทวดา หรือเทพพนมที่ใช้ประดับตกแต่งเป็นองค์ประกอบย่อยช่วงปลายโก่งคิ้ว (ภาพที่ ๑ – ๒) ซึ่งโดยปกติลวดลายเทวดาในการประดับอาคารทางศาสนาของล้านนานั้น จะใช้ประดับตกแต่งบนหน้าบรรพ์ที่มีการประดับลวดลายบนโครงสร้างม้าต่างไหม[๘๖] ในตำแหน่งกึ่งกลางของหน้าบรรพ์หรือในตำแหน่งเสาตั้งรับขื่อ (เสาสะโก๋น) ซึ่งการประดับในลักษณะดังกล่าวนั้นพบประดับที่อาคารทางศาสนาที่มีอายุแรกสร้าง ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๒ – ๒๓ เป็นการสื่อความหมายถึงการจำลองชั้น – ภูมิของสวรรค์[๘๗] แสดงออกในฐานะท้าวจตุโลกบาล[๘๘] มีตัวอย่างเช่นที่หน้าวิหารวัดสำเภา

---

[๘๕] สถาบันพระปกเกล้า, จดหมายเหตุพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเลียบมณฑลฝ่ายเหนือและนครเชียงใหม่ พ.ศ.๒๔๖๙ (กรุงเทพฯ : สถาบันพระปกเกล้า, ๒๕๔๔), ๓๘.

[๘๖] วรลัญจก์ บุณยสุรัตน์, วิหารล้านนา, ๔๓.

[๘๗] เรื่องเดียวกัน

[๘๘] ในวัฒนธรรมล้านนา มีความเชื่อเรื่องท้าวจตุโลกบาล หรือท้าวมหาราช ๔ องค์ ที่สถิตอยู่สวรรค์ชั้น “จาตุมหาราชิกา” คือ ๑.ท้าวธตรฐ รักษาทิศตะวันออกของเขาพระสุเมรุ ๒.ท้าววิรุฬหก รักษาทิศใต้ของเขาพระสุเมรุ ๓.ท้าววิรูปักขะ รักษาทิศตะวันตกของเขาพระสุเมรุ และ ๔.ท้าวกุเวรุราช รักษาทิศเหนือของเขาพระสุเมรุ อีกทั้งมหาราชทั้ง ๔ ยังเป็นผู้รักษาโลกมนุษย์ด้วย จึงเรียกว่า “ท้าวจตุโลกบาล” และอยู่ในฐานะผู้คุ้มครองเคหะสถานหรือสาสนสถาน โดย

(ภาพที่ ๕๓) ในประเด็นนี้ผู้ศึกษาเห็นว่าเป็นส่วนที่ได้รับแรงบันดาลใจจากศิลปะรัตนโกสินทร์มากกว่า เพราะแม้แต่โก่งคิ้วของพระวิหารหลวงก็มิได้ยึดถือตามแบบแผนประเพณีของล้านนา แต่ได้มีการใช้ประดับมาก่อนที่พระที่นั่งองค์สำคัญในพระบรมมหาราชวัง เช่นที่ปราสาทพระเทพบิดร (ภาพที่ ๕๔) เป็นส่วนองค์ประกอบที่เรียกว่า *"สาหร่ายรวงผึ้ง"*

การประดับหน้าบรรพ์ด้วยลายพันธุ์พฤกษา เป็นลวดลายประดับที่มีความนิยมประดับอยู่แล้วในวัฒนธรรมนี้ เป็นการประดับลวดลายในพื้นที่ว่าง แต่ลวดลายพันธุ์พฤกษาหน้าบรรพ์พระวิหารหลวงวัดพระสิงห์ วรมหาวิหาร เป็นลายก้านขดแตกใบม้วนตัวเข้าปลายตวัดปลายเป็นตัวกระหนกเปลว ซึ่งไม่เคยปรากฏลวดลายดังกล่าวในล้านนามาก่อนหน้านี้ ผู้ศึกษาเห็นว่าเป็นการประดับที่ได้รับอิทธิพล หรือได้รับการถ่ายทอดลวดลายประดับกระหนกก้านขดแตกลายเป็นรูปเทพพนม อันเป็นรูปแบบที่ปรากฏบนหน้าบรรพ์ในศิลปะรัตนโกสินทร์ ปรากฏตัวอย่างที่หน้าบรรพ์พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท (ภาพที่ ๕๕) โดยมีการประดับแวดล้อมประติมากรรมสามมิติรูปนารายณ์ทรงสุบรรณ ซึ่งพบมากในสกุลช่างราชสำนักสยามสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

๒ พัฒนาการของการประดับนักษัตรในองค์ประกอบสถาปัตยกรรม

๒.๑ นักษัตรที่องค์ประกอบสถาปัตยกรรมทางศาสนาในแบบแผนประเพณี

การประดับนักษัตร เป็นส่วนหนึ่งของการประดับสถาปัตยกรรมทางศาสนาในล้านนา มีการเกิดขึ้นด้วยปัจจัยทางคติความเชื่อ ตลอดจนอิทธิพลทางศิลปะ และสภาพการเมือง สังคมและวัฒนธรรม โดยในระยะเริ่มแรกนั้นการแสดงออกของนักษัตรในฐานะส่วนหนึ่งในลวดลายประดับนั้นเป็นการประดับที่มีความกลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน โดยประดับร่วมกับรูปสัตว์อื่นๆ ด้วย เช่น กวาง นกยูง โต เป็นต้น เช่นที่หน้าบรรพ์พระวิหารหลวง วัดพระสิงห์ วรมหาวิหาร (ภาพที่ ๑ – ๒) ไม่ได้เป็นการแสดงออกที่เด่นชัด หรือต้องการแสดงให้เห็นถึงความโดดเด่นเฉพาะตัวนักษัตร ในระยะต่อมาการประดับตัวนักษัตรร่วมกับลายพันธุ์พฤกษามีความเด่นชัดเจนมากยิ่งขึ้น เพราะไม่มีการประดับรูปสัตว์อื่นๆ ร่วมอยู่ด้วย พบการประดับเช่นว่านี้ตั้งแต่วิหารวัดดับภัย (ภาพที่ ๓ – ๔) เป็นต้นไป อันสะท้อนภาพความนิยมอย่างมากในการประดับตัวนักษัตร ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แทนตัวบุคคลไปบนอาคารทางศาสนาอันเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในเขตพุทธาวาส โดยไม่มีข้อจำกัดทางสังคมเหมือนพระวิหารหลวง วัดพระสิงห์ วรมหาวิหาร (ภาพที่ ๑ – ๒) ที่มีปัจจัยแวดล้อมทางสังคมและการเมืองในขณะนั้น

ในพิธีกรรมต่างๆ ของล้านนาจะมีการ "ขึ้นท้าวทั้งสี่" เพื่อบูชาเครื่องสังเวยและขอรับการปกปักษ์รักษา ดูเพิ่มที่ พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา ปริเฉทที่ ๕ เล่ม ๑ (กรุงเทพฯ : มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ, ๒๕๒๖), ๑๐๗. และ มณี พยอมยงค์, ประเพณีสิบสองเดือนล้านนาไทย, ๘๑ – ๘๕.

เป็นส่วนสำคัญ ในการกำหนดลวดลายประดับ รวมถึงการแสดงออกของลวดลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการประดับหน้าบรรพ์ที่มีการเลียนแบบ หรือได้รับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมทางศาสนาและพระที่นั่งองค์สำคัญในกรุงเทพฯ และด้วยความเป็นพระอารามหลวงที่สำคัญกลางเมืองของวัดพระสิงห์วรมหาวิหาร อาจมีความจำเป็นที่จะต้องแสดงออกอย่างชัดเจนถึงการได้รับแรงบันดาลใจจากกรุงเทพฯ หรือการแสดงออกถึงความจงรักภักดีของเจ้านายฝ่ายเหนือที่มีต่อพระราชวงศ์จักรี นักษัตรที่แสดงฐานะบุคคลผู้เป็นประธานในการสร้าง คือ ครูบาศรีวิชัย จึงมีการประดับร่วมกันและมีการจัดวางตำแหน่งการประดับได้อย่างเหมาะสม การประดับนักษัตรดังกล่าวจึงเป็นตัวอย่างแรกของกรณีศึกษาและจะมีวิวัฒนาการสืบต่อไปหากแต่การประดับที่มีอิทธิพลทางสังคมจากกรุงเทพฯ จะไม่ปรากฏในตัวอย่างแห่งอื่นอีกแล้ว ตั้งแต่หน้าบรรพ์วิหารวัดดับภัย (ภาพที่ ๓ – ๔) ที่สร้างขึ้นในระยะต่อมาโดยครูบาศรีวิชัยเช่นกัน ไม่ปรากฏรูปสัตว์อื่นๆ ประดับร่วมอยู่ด้วย ลักษณะดังกล่าวนี้จะแสดงออกต่อไปบนอาคารทางศาสนาในระยะหลังๆ ต่อมา

การประดับนักษัตรบนหน้าบรรพ์ในพื้นที่กรณีศึกษาส่วนใหญ่ เป็นหน้าบรรพ์ที่ปิดทับโครงสร้าง ซึ่งมีผู้ศึกษาเกี่ยวกับหน้าบรรพ์วิหารล้านนา โดยมีการปิดทับด้วยลวดลายแกะสลักอีกครั้ง ซึ่งเป็นรูปแบบความนิยมในช่วงที่ล้านนาอยู่ในระหว่างเปลี่ยนแปลงระบบการปกครอง จากฐานะเมืองประเทศราชกรุงสยาม สู่ความเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรสยามในฐานะมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. ๒๔๒๖ – ๒๔๗๘)[๘๙] หน้าบรรพ์สถาปัตยกรรมทางศาสนาในระยะนี้จึงมีการประดับตัวนักษัตรร่วมกับลายพันธุ์พฤกษา *“เครือเถาก้านขด”* เป็นส่วนใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในขอบเขตของการศึกษาปรากฏบนหน้าบรรพ์สถาปัตยกรรมทางศาสนาของล้านนาที่มีอายุการสร้างตั้งแต่ พ.ศ.๒๔๖๘ เป็นต้นมา อันสะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่ได้รับความนิยมสืบเนื่อง ผู้ศึกษาเห็นว่าหน้าบรรพ์ที่มีการปิดทับโครงสร้างส่วนหลังคา เอื้ออำนวยต่อการประดับตัวนักษัตรร่วมกับลวดลายพันธุ์พฤกษามากกว่าหน้าบรรพ์ที่แสดงโครงสร้างม้าต่างไหม เพราะมีพื้นที่การประดับไม่จำกัด อีกทั้งหน้าบรรพ์ที่ปิดทับโครงสร้างเป็นความนิยมใหม่ที่เกิดขึ้นในงานสถาปัตยกรรมล้านนาดังที่กล่าวมา จึงอาจเป็นส่วนสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้ได้รับความนิยม

การประดับนักษัตรบนหน้าบรรพ์สถาปัตยกรรมทางศาสนาในกรณีศึกษาส่วนใหญ่ประดับตั้งแต่ส่วนโก่งคิ้ว ๔ แห่ง นอกจากนั้นประดับส่วนคอสองหน้าบรรพ์ (เหนือโก่งคิ้วขึ้นไป) ๖ แห่ง และประดับตรงส่วนในกรอบจั่วของหน้าบรรพ์ ๗ แห่ง ผู้ศึกษาเห็นว่าถึงแม้จะมีการประดับต่างตำแหน่งของหน้าบรรพ์แต่ยังสื่อแสดงความหมายไม่เปลี่ยนแปลง เพราะทุกส่วนเป็นองค์ประกอบ

---

[๘๙] วรลัญจก์ บุณยสุรัตน์, “การศึกษาหน้าบันวิหารล้านนาในจังหวัดเชียงใหม่”, ๘๒.

ของหน้าบรรพ์และยังสื่อถึงภาพสัญลักษณ์แทนบุคคลของผู้สร้าง และการประดับขึ้นอยู่กับพื้นที่ที่เหมาะสมของหน้าบรรพ์เท่านั้น

อนึ่ง นอกจากในช่วงนี้จะมีความนิยมในการประดับหน้าบรรพ์ปิดทับโครงสร้างดังกล่าวข้างต้นแล้ว ก็ปรากฏมีตัวอย่างของการประดับตัวนักษัตรในช่องฝาปะกนของโครงสร้างม้าต่างไหม การประดับลวดลายตามโครงสร้างม้าต่างไหมเช่นว่านี้ เป็นระเบียบแบบแผนประเพณีของสถาปัตยกรรมทางศาสนาในล้านนา ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๙ เป็นต้นมา[๙๐] ในขอบเขตของการศึกษามีสถาปัตยกรรมทางศาสนาที่ประดับโครงสร้างหลังคาแบบม้าต่างไหม ประกอบด้วย วิหารวัดอุโมงค์มหาเถรจันทร์ (ภาพที่ ๗ – ๘) วิหารวัดผาบ่อง (ภาพที่ ๑๓ – ๑๔) อุโบสถวัดหมื่นเงินกอง (ภาพที่ ๑๕ – ๑๖) ซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมที่มีอายุการสร้างอยู่ระหว่าง พ.ศ.๒๔๘๖ – ๒๕๐๐ เป็นการประดับหน้าบรรพ์ที่มีการนำรูปแบบเดิมมาใช้ใหม่แต่ได้รับความนิยมน้อย หลังจากนี้ความนิยมดังกล่าวได้เลือนหายไป แต่มาปรากฏอีกครั้งที่อาคารทางศาสนาที่สร้างขึ้น พ.ศ.๒๕๓๘ คือหน้าบรรพ์กุฏิสงฆ์วัดช่างแต้ม (ภาพที่ ๕๔) ผู้ศึกษาเห็นว่าเป็นการสะท้อนถึงความนิยมเพียงบางขณะเท่านั้น เพราะไม่มีความต่อเนื่องในรูปแบบ เป็นการนำกลับมาใช้อีกครั้งหนึ่ง มีข้อสังเกตบางประการในส่วนที่มีความนิยมในการใช้รูปแบบหน้าบรรพ์ม้าต่างไหมใน ๓ ตัวอย่างแรกที่มีระยะเวลาการสร้างใกล้เคียงกัน และแต่ละแห่งต่างมีการประดับลวดลายร่วมกับตัวนักษัตรที่แสดงถึงการได้รับการปูพื้นฐาน หรือแรงบันดาลใจจากอิทธิพลทางศิลปะและอิทธิพลทางการเมืองในกรุงเทพฯ ที่แผ่ขยายมามีบทบาทในล้านนา เช่น ลวดลายรูปพานรัฐธรรมนูญ รูปลายดอกประจำยามก้ามปู โดยใช้เทคนิคการประดับโดยปูนปั้นและกระจกจีน ปรากฏตัวอย่างดังกล่าวที่หน้าบรรพ์วิหารวัดอุโมงค์ (มหาเถรจันทร์) (ภาพที่ ๗ - ๘) รวมถึงและลวดลายเทวดาผุดครึ่งองค์ ลายก้านเครือขดบริเวณโก่งคิ้ว โดยใช้เทคนิคปูนปั้น – แกะสลักปิดทอง ที่หน้าบรรพ์วิหารวัดผาบ่อง (ภาพที่ ๑๓ – ๑๔) และลวดลายกระหนกก้านเครือ ลายดอกซีกดอกซ้อน โดยใช้เทคนิคปิดลายคำ ที่หน้าบรรพ์อุโบสถวัดหมื่นเงินกอง (ภาพที่ ๑๕ – ๑๖) ทั้งสามตัวอย่างที่แสดงมานั้นสะท้อนให้เห็นว่า มีช่างได้มีการประดับลวดลายที่มีความนิยมอย่างมากในช่วงนั้นเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในการประดับสถาปัตยกรรมทางศาสนา ถึงแม้ว่าจะมีความพยายามย้อนกลับไปนำเอารูปแบบการประดับหน้าบรรพ์บนโครงสร้างม้าต่างไหม หรือแม้กระทั่งการประดับร่วมกับนักษัตรได้อย่างลงตัว ผู้ศึกษาเห็นว่าเป็นการแสดงออกโดยให้แง่คิดด้านวิถีชีวิตและสังคมผ่านงานศิลปกรรม อันแสดงให้เห็นถึงการร่วมกันได้อย่างกลมกลืมระหว่างลวดลายใหม่ เทคนิคและและโครงสร้างแบบโบราณ ในส่วนของการประดับตัวนักษัตรในโครงสร้างม้าต่างไหมของกุฏิสงฆ์วัดช่างแต้ม ผู้ศึกษาเห็นว่าอยู่นอกเหนือเหตุผลดังกล่าวมาข้างต้น เพราะสร้างขึ้นร่วมสมัยปัจจุบันตลอดจนการประดับไม่อยู่

---

[๙๐] วรลัญจก์ บุณยสุรัตน์, วิหารล้านนา, ๓๑.

ในระเบียบแบบแผนประเพณี จริงอยู่กุฏิสงฆ์หลังดังกล่าวมีการประดับส่วนหน้าบรรพ์ตามโครงสร้างม้าต่างไหม แต่การแบ่งช่องฝาปะกน และการประดับตัวนักษัตรครบจำนวน ๑๒ นักษัตร เป็นส่วนที่อยู่นอกเหนือจากระเบียบแบบประเพณี ซึ่งจะได้ชี้แจงในประเด็นนี้ต่อไป

หน้าบรรพ์สถาปัตยกรรมทางศาสนาที่มีอายุการสร้างหลังสุด คือ วิหารวัดดอกคำ (ภาพที่ ๔๕ - ๕๐) มีการประดับตัวนักษัตรบริเวณคานล่างของหน้าบรรพ์วิหารที่มีการประดับตัวนักษัตรครบตามจำนวน ๑๒ นักษัตรเป็นครั้งแรกของอาคารทางศาสนาที่อยู่ในระเบียบแบบแผนประเพณี โดยมีส่วนหนึ่งที่กลับไปนำเอาความนิยมมาใช้ในการประดับอีกครั้ง เพราะตัวนักษัตรทุกตัวประดับอยู่ในกรอบช่องกระจกซึ่งไม่เคยปรากฏเช่นว่านี้มาก่อน เพราะหน้าบรรพ์ที่มีการประดับรูปสัตว์ในกรอบช่องกระจกซึ่งเป็นความนิยมในช่วงยุคฟื้นฟูราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๔[๙๑] โดยรูปสัตว์ที่นำมาประดับในช่องกระจก ได้แก่ สิงห์ กิเลน โต หรือตัวมอม ดังปรากฏที่หน้าบรรพ์วิหารวัดปราสาท (ภาพที่ ๗๒) และหน้าบรรพ์วิหารวัดสำเภา (ภาพที่ ๕๓) ผู้ศึกษาเห็นว่ารูปสัตว์ในกรอบช่องกระจกในยุคฟื้นฟูเป็นส่วนที่นำพาให้ตัวนักษัตรอยู่ในช่องกระจก โดยการด้วยการนำกลับมาใช้แทนที่เพียงเพื่อจัดระเบียบ และด้วยเหตุผลของความสวยงามเท่านั้น นอกจากนี้การประดับตัวนักษัตรครบตามจำนวน ๑๒ นักษัตรของหน้าบรรพ์วิหารหลังนี้สะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางความคิดอย่างชัดเจน การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเกิดขึ้นก่อนหน้านี้ จากการเปลี่ยนตำแหน่งการประดับจากหน้าบรรพ์ไปสู่บานหน้าต่างแล้วมีการประดับตัวนักษัตรครบตามจำนวน ๑๒ เป็นครั้งแรก ที่บานหน้าต่างวิหารวัดพวกแต้ม (ภาพที่ ๒๔) และบานหน้าต่างอุโบสถวัดปราสาท (ภาพที่ ๓๔ – ๓๙) ก่อนกลับมาสู่การประดับหน้าบรรพ์ครบตามจำนวน ๑๒ นักษัตรที่หน้าบรรพ์วิหารวัดดอกคำ (ภาพที่ ๔๕ - ๕๐)

๒.๒ นักษัตรที่สถาปัตยกรรมทางศาสนานอกแบบแผนประเพณี

การประดับตัวนักษัตรบนหน้าบรรพ์สถาปัตยกรรมทางศาสนาที่ได้กล่าวมาแล้วนั้นล้วนแต่อยู่ในระเบียบแบบแผนประเพณี เช่น หน้าบรรพ์วิหาร หน้าบรรพ์อุโบสถ หรือหน้าบรรพ์หอธัมม์ (หอพระไตรปิฎก) เป็นต้น แต่ในขณะเดียวกันปรากฏตัวอย่างการประดับอยู่ในสถาปัตยกรรมทางศาสนาที่ถือว่าอยู่นอกแบบแผนประเพณี คือ หน้าบรรพ์กุฏิสงฆ์วัดผ้าขาว (ภาพที่ ๑๙ – ๒๐) หน้าบรรพ์หอประชุมคณะสงฆ์จังหวัดเชียงใหม่วัดทุงยู ที่ปัจจุบันมีหน้าที่ใช้งานเป็นกุฏิสงฆ์ (ภาพที่ ๒๒ – ๒๓) และกุฏิสงฆ์วัดช่างแต้ม (ภาพที่ ๔๒) ที่ถือว่าเป็นอาคารที่อยู่นอกแบบแผนประเพณีนั้น เพราะเป็นอาคารที่ไม่มีวิวัฒนาการทางรูปแบบที่ยึดถือเป็นระเบียบแบบแผน และหน้าที่ใช้สอยไม่อยู่ในฐานะพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ คืออาคารที่ตั้งอยู่นอกพื้นที่เขตพุทธาวาส จึงถือว่าเป็นกรณีที่แตกต่าง โดยพบว่ากระ

---

[๙๑] วรลัญจก์ บุณยสุรัตน์, “การศึกษาหน้าบันวิหารล้านนาในจังหวัดเชียงใหม่”, ๘๓.

ประดับหน้าบรรพ์อาคารตัวอย่างทั้ง ๓ แห่งก็มีความแตกต่างเป็นเฉพาะของแต่ละอาคาร เริ่มต้นด้วยหน้าบรรพ์กุฏิสงฆ์วัดผ้าขาว (ภาพที่ ๑๙ – ๒๐) มีการประดับตัวนักษัตร *“กระต่าย”* ลงรักปิดทองกลางหน้าบรรพ์โดยไม่มีลวดลายอื่นๆ ประดับร่วมอยู่ด้วย ผู้ศึกษาเห็นว่าด้วยเหตุที่กุฏิสงฆ์ ไม่ใช่อาคารทางศาสนาที่อยู่ในฐานะพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ตั้งอยู่นอกเขตพุทธาวาส จึงไม่มีความจำเป็นในการประดับร่วมกับลายอื่นๆ อย่างที่เคยปรากฏที่อาคารทางศาสนาในแบบแผนประเพณี และการประดับเพียงตัวนักษัตรเพียงเพื่อต้องการแสดงถึงสัญลักษณ์ของผู้ที่สร้างถวายเท่านั้น ที่วิหารวัดเดียวกันนั้นก็มีการประดับตัวนักษัตร *“กระต่าย”* ร่วมกับลายพันธุ์พฤกษา ซึ่งสันนิษฐานว่าผู้สร้างถวายเป็นบุคคลเดียวกัน

ในส่วนของหน้าบรรพ์หอประชุมคณะสงฆ์จังหวัดเชียงใหม่ วัดทุงยู (ภาพที่ ๒๒ – ๒๓) เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน และเป็นตัวอย่างเดียวที่มีการประดับลวดลายหน้าบรรพ์โดยใช้ปูนซีเมนต์หล่อจากแม่พิมพ์ ตัวนักษัตรที่ประดับบนหน้าบรรพ์ใช้เทคนิคเดียวกัน เป็นความเปลี่ยนแปลงทั้งเทคนิคและประเภทอาคารแสดงให้เห็นถึงความหลากหลายในการประดับ โดยไม่มีข้อจำกัดเฉพาะหน้าที่ของอาคารทางศาสนา อาจเห็นว่ามีการประดับลายหน้าบรรพ์ได้ จึงประดับตัวนักษัตรด้วยเพื่อแสดงถึงการจารึกแทนชื่อผู้ถวาย หรืออาจจะสะท้อนความนิยมในการประดับตัวนักษัตรที่เลือนไปแล้วก็ได้ และหน้าบรรพ์กุฏิสงฆ์วัดช่างแต้ม (ภาพที่ ๔๒) เป็นอาคารทางศาสนายุคหลังที่มีการประดับตัวนักษัตรไว้บนหน้าบรรพ์ที่ต่างจาก ๒ ตัวอย่างข้างต้น โดยเฉพาะอาคารที่มีมุขหน้าบรรพ์ยื่นออกมาด้านหน้า ๓ มุข มุขกลางมีการประดับตัวนักษัตร *“กระต่าย”* เพียงตัวเดียว ส่วนหน้าบรรพ์อีก ๒ แห่งด้านข้าง มีการประดับตัวนักษัตรในช่องฝาปะกนตามโครงสร้างมาต่างไหมจนเต็มพื้นที่เหมือนกันทั้ง ๒ มุข มีตัวนักษัตรบางชนิดประดับซ้ำกัน ผู้ศึกษาเห็นว่าการประดับตัวนักษัตรดังกล่าวมีความตั้งใจที่จะประดับครบตามจำนวน ๑๒ นักษัตร แต่เพื่อให้การประดับจนเต็มพื้นที่ของหน้าบรรพ์ มุขด้านข้างทั้งสองจึงมีการประดับตัวนักษัตรซ้ำกันบ้าง และให้ความสำคัญกับนักษัตร *“กระต่าย”* ที่ประดับตัวเดียวกลางหน้าบรรพ์ของมุขกลาง ด้วยเหตุผลที่กุฏิสงฆ์หลังนี้สร้างขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โดยที่เสด็จพระบรมราชสมภพในปีเถาะ จึงให้ความสำคัญกับนักษัตรกระต่ายเป็นพิเศษ

จากการศึกษาตัวอย่างอาคารทางศาสนานอกระเบียบแบบแผนประเพณีทั้ง ๓ ตัวอย่างแล้วพบว่า เป็นการประดับตัวนักษัตรเลียนแบบอาคารทางศาสนาที่อยู่ในระเบียบประเพณี แต่ไม่มีการประดับร่วมกับลวดลายพันธุ์พฤกษาหรือลวดลายอื่นๆ อันเป็นการประดับเพื่อแสดงถึงสัญลักษณ์แทนผู้สร้างอาคารถวายไว้แด่พระพุทธศาสนา และในที่สุดการประดับตัวนักษัตรมีมากขึ้นครบตามจำนวน ๑๒ นักษัตร โดยให้ความสำคัญกับนักษัตรเดียว และมิใช่เป็นสัญลักษณ์แทนผู้สร้างถวาย แต่เป็นสัญลักษณ์แทนปีพระบรมราชสมภพ โดยมีจุดมุ่งหมายในการประดับหน้าบรรพ์ในส่วนดังกล่าวเพื่อเฉลิมพระเกียรติ อันสะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนจุดมุ่งหมาย คติความเชื่อเดิมนั้นเลือนไป

มีข้อสังเกตบางประการ คือ อาคารทางศาสนานอกเหนือแบบแผนประเพณีทั้งหมดล้วนแล้วแต่มีการประดับตัวนักษัตร *"กระต่าย"* เป็นสำคัญทั้งสิ้น ผู้ศึกษายังไม่พบเหตุผลอื่นใดที่จะอธิบายได้ชัดเจนนักนอกจากที่ได้กล่าวมาข้างต้น รวมถึงอาคารทางศาสนาที่อยู่ในระเบียบแบบแผนประเพณีอีก ๓ ตัวอย่าง แต่ได้ตั้งข้อสังเกตว่าจะมีความเกี่ยวโยงในเรื่องทศชาติ ในส่วนของพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็น *"พระเนมิราช"* ด้วยหรือไม่ ในพระชาตินี้มีความสำคัญสูงสุดในวัฒนธรรมพม่า[๙๒] ซึ่งในล้านนาเชียงใหม่ได้อยู่ภายใต้อิทธิพลทางการเมืองและวัฒนธรรมนี้ยาวนานถึง ๒๑๖ ปี (พ.ศ.๒๑๐๑ – ๒๓๑๗)[๙๓] แต่ก็ไม่ปรากฏหลักฐานที่จะอธิบายในประเด็นนี้ได้อย่างชัดเจนนัก และอีกประการหนึ่งเกี่ยวกับความเชื่อนี้แล้วเชื่อมโยงถึงการสร้างอาคารตามตำราพรหมชาติล้านนาและธัมม์พื้นเมืองล้านนากัณฑ์ *"เนมิราช"* ได้ระบุ *"ยอดทาน"* หรือสิ่งที่ผู้เกิดปีเถาะนักษัตรกระต่ายควรสร้างคือ *"ปราสาท"* ถวายแด่พระพุทธศาสนา การสร้างวิหาร อุโบสถ หรือกุฏิสงฆ์ อาจเป็นการอนุโลมในการสร้างปราสาทถวายแด่พระพุทธศาสนาด้วยความเชื่อนี้ก็เป็นได้

๒.๓ การประดับนักษัตรในองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมอื่น

จุดเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญในการประดับตัวนักษัตรในสถาปัตยกรรมทางศาสนาเกิดขึ้นอีกครั้งด้วยการเปลี่ยนตำแหน่งการประดับจากที่เคยปรากฏบนหน้าบรรพ์ มาเป็นบานประตู บานหน้าต่าง และนาคทันต์ (คันทวย) ปรากฏตัวอย่างแรกที่บานประตูวิหารวัดฟ่อนสร้อย (ภาพที่ ๔๓) บานหน้าต่างวิหารวัดพวกแต้ม (ภาพที่ ๒๔) บานหน้าต่างอุโบสถวัดปราสาท (ภาพที่ ๓๔ – ๓๙) และนาคทันต์อุโบสถวัดทุงยู (ภาพที่ ๒๕ - ๓๓) โดยที่ ๒ – ๓ ตัวอย่างแรกมีความเหมือนกันตรงที่ประดับที่บานหน้าต่างโดยรอบ และมีการประดับตัวนักษัตรครบเต็มจำนวน ๑๒ นักษัตรเป็นครั้งแรกในการประดับตัวนักษัตรในสถาปัตยกรรมทางศาสนา ในประเด็นแรก คือ การเปลี่ยนตำแหน่งของการประดับจากที่เคยปรากฏอย่างยิ่งที่หน้าบรรพ์มาเป็นบานประตูและบานหน้าต่าง นอกจากสะท้อนให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงในส่วนของการประดับแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงในการถวายสิ่งก่อสร้างแด่พระพุทธศาสนาด้วย เพราะการประดับหน้าบรรพ์นั้นเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงออกชัดเจนถึงตัวแทนผู้สร้างอาคารทางศาสนาทั้งหลัง แต่การประดับตัวนักษัตรที่บานประตูและบานหน้าต่าง เป็นเพียงสัญลักษณ์ของผู้ที่สร้างถวายเพียงบานประตู บานหน้าต่างเฉพาะบานโดยมีการ

---

[๙๒] คำบรรยาย ศ.ดร.สันติ เล็กสุขุม ได้อธิบายประกอบภาพประติมากรรมเล่าเรื่องที่ฉากหลังวิหาร วัดไลย์ จังหวัดลพบุรี เมื่อวันที่ ๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑.

[๙๓] สรัสวดี อ๋องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, ฉบับปรับปรุงครั้งที่ ๔ (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๙), หน้า ๒๕๓.

จารึกชื่อกำกับไว้ทุกบาน แสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตผ่านงานศิลปกรรมได้เป็นอย่างดี ที่แสดงถึงการร่วมกันสร้างถวายพระพุทธศาสนา โดยไม่จำกัดเฉพาะผู้ที่มีสถานภาพเป็นผู้มีฐานะทางสังคม เป็นแกนนำในการสร้าง หรือมีสถานภาพทางเศรษฐกิจที่มั่นคงเท่านั้น ทำให้การสร้างถาวรวัตถุถวายพระพุทธศาสนาคนทุกระดับชั้นมีส่วนร่วมมากขึ้น ด้วยเหตุที่มีผู้ร่วมกระบวนการสร้างอย่างหลากหลายดังกล่าว จึงทำให้เกิดมีการประดับตัวนักษัตรครบเต็มตามจำนวน ๑๒ นักษัตร ซึ่งเกิดขึ้นเป็นครั้งแรกพร้อมกับการเปลี่ยนตำแหน่งที่ประดับนักษัตรจากหน้าบรรพ์มาสู่บานหน้าต่าง

ในส่วนที่ประดับบานประตูวิหารวัดฟ่อนสร้อย ๔ นักษัตร ตลอดจนการประดับตัวนักษัตรบนนาคทันต์อุโบสถวัดทุงยู จำนวน ๓ นักษัตร ซึ่งเห็นว่าเป็นการร่วมกันของคณะบุคคล หรือร่วมกันในครอบครัว เป็นจุดเปลี่ยนสำคัญอีกครั้งที่การประดับตัวนักษัตรสูงงานสถาปัตยกรรม

จากความนิยมในการประดับตัวนักษัตรที่บานหน้าต่างครบตามจำนวน ๑๒ นักษัตร ที่วิหารวัดพวกแต้ม อุโบสถวัดปราสาท เป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้มีการประดับตัวนักษัตรครบทั้ง ๑๒ นักษัตรเรื่อยมา เป็นแรงบันดาลใจให้กับการประดับบนหน้าบรรพ์อีกครั้งที่กุฏิสงฆ์วัดช่างแต้ม (ภาพที่ ๔๒) และวิหารวัดดอกคำ (ภาพที่ ๔๕ – ๕๐) ที่มีการประดับตัวนักษัตรครบจำนวน ๑๒ นักษัตรบนหน้าบรรพ์ดังที่ได้กล่าวมา

วิวัฒนาการของการประดับนักษัตรในสถาปัตยกรรมทางศาสนาในเขตเมืองเก่าเชียงใหม่เริ่มต้นจากบริเวณส่วนต่างๆ ของหน้าบรรพ์มาสู่การประดับบานประตู – บานหน้าต่าง นาคทันต์ และกลับไปสู่หน้าบรรพ์อย่างมีพลวัต หรือความเปลี่ยนแปลงที่แปลกใหม่ตามสภาพการณ์ที่มีปัจจัยทางสังคมและการเมืองเป็นแรงขับเคลื่อนสำคัญโดยมีเหตุผลดังได้ชี้แจงรองรับไว้ข้างต้น ความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ ทำให้บริบทในการประดับตกแต่งงานศิลปกรรมบนสถาปัตยกรรมทางศาสนาขยายตัวอย่างยิ่ง แต่ยังอยู่ในขอบเขตของความเชื่อท้องถิ่น สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตผ่านงานศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมได้เป็นอย่างดี

บทที่ ๔
สรุปผลการศึกษา

นักษัตร หรือปีเพิ้ง (**ปีเป้งฯ**) เป็นสัตว์สัญลักษณ์ในฐานะรูปนักษัตรแทนสัตว์ประจำปีเกิด มีบทบาทที่สำคัญต่อสังคมล้านนา เกิดขึ้นทางโลกตะวันออกตั้งแต่ช่วง ๖๐๐ ปีก่อนคริสตกาลในวัฒนธรรมจีนได้มีพัฒนาการทางด้านโหราศาสตร์ขึ้นมาเป็นของตนเอง ประการสำคัญคือการคิดค้นระบบปฏิทินสิบสองนักษัตรในสมัยราชวงศ์ฮั่น และมีการคิดค้นการเกิดระบบหกสิบ (เทียนกาน) ซึ่งทั้งสองระบบดังกล่าวได้ถูกถ่ายทอดเข้ามามีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมและวิถีชีวิตในเรื่องการกำหนดเวลาของสังคมเอเชียอาคเนย์ ที่ปรากฏมีหลักฐานอย่างน้อยเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ในวัฒนธรรมขอมจากหลักฐานจารึกเสก ตา ตุย อีกทั้งมีการถ่ายทอดมาสู่วัฒนธรรมไททางตอนในของภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ ดังเช่น ไทอาหม ไทยวน ไทลื้อ ลาว โดยที่ระบบโหราศาสตร์และการกำหนดเวลาด้วยระบบปฏิทินสิบสองนักษัตรและระบบหกสิบ จะแพร่หลายในสังคมเอเชียอาคเนย์อย่างกว้างขวาง แต่มีการใช้ระบบดังกล่าวเป็นเพียงเครื่องกำหนดเวลาเพียงอย่างเดียว โดยไม่ได้ปรากฏถึงพิธีกรรมรวมถึงความเชื่อเรื่องอื่นเข้ามาเกี่ยวข้องแต่อย่างใด แต่ความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์และระบบปฏิทินได้เข้ามารองรับพิธีกรรมอันเนื่องด้วยพระพุทธศาสนากับความเชื่อเรื่องนักษัตรในภายหลัง ทำให้เกิดระเบียบและวิธีคิดของสังคมล้านนาที่ได้สร้างความสัมพันธ์ระหว่างโลกทัศน์ของการเกิดกับโหราศาสตร์ และความเชื่อภายใต้บริบทของวัฒนธรรมพระพุทธศาสนาคือแนวคิดเรื่อง การนำเอาวิถีชีวิตของคนล้านนาไปสัมพันธ์กับพระธาตุในลักษณะการพึ่งพิงพุทธานุภาพให้ชีวิตมีความอยู่เย็นเป็นสุข รวมถึงการสิ้นอายุขัยไปแล้วโดยเชื่อว่าจะต้องได้ไปสักการะพระธาตุเกศแก้วจุฬามณี บนสรวงสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ คือคติความเชื่อเรื่อง *“ชุธาตุ”* หรือการบูชาพระธาตุปีเกิดที่ถูกกำหนดให้เป็นกรอบการปฏิบัติเฉพาะภายในสังคมล้านนา ทำให้เกิดการพึ่งพิงพุทธานุภาพเพื่อหลีกเลี่ยงและแก้ไขเคราะห์กรรมคือการไปจาริกแสวงบุญเพื่อสักการะพระธาตุปีเกิด การถวายสิ่งของแด่พระพุทธศาสนาตามปีเกิด หรือการสะเดาะเคราะห์กรรมที่ประสบจากความเชื่อทางโหราศาสตร์นั่นเอง โดยจะใช้สัญลักษณ์รูปนักษัตรประจำปีเกิด เป็นสิ่งแทนตนในพิธีกรรมดังกล่าว เช่น การปั้นนักษัตรใส่กระทงสะเดาะเคราะห์ สืบชะตา การเขียนลายรูปนักษัตรไว้ติดทองจังโกหุ้มพระธาตุเจดีย์องค์สำคัญ ซึ่งลักษณะดังกล่าวไม่อยู่ในฐานะของความงามตามสกุลช่างที่ถือว่าเป็นงานศิลปกรรมแต่อย่างใด หากแต่แสดงถึงการใช้รูปนักษัตรในฐานะของภาพแทนบุคคลเพื่อหวังผลบุญกิริยา เช่น การจารึกนักษัตรลงบนทองจังโกปิดถวายพระบรมธาตุหริภุญไชย จังหวัดลำพูน จารึกดังกล่าวมีทั้งนักษัตร ชื่อผู้ถวาย คำปวารณาเพื่ออุทิศผลบุญแก่ตนเองไว้ภายภาค

หน้า โดยจารึกทั้งหมดระบุปีพุทธศักราชชัดเจนว่าอยู่ในช่วง พ.ศ.๒๕๔๐ – ๒๔๗๙ คือช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๕ ซึ่งถือว่าเป็นการแสดงออกในเชิงพิธีกรรมซึ่งน่าจะเป็นพื้นฐานก่อนการนำมาประดับในองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม อันเป็นจุดเริ่มต้นของการใช้นักษัตรในงานศิลปกรรม โดยพัฒนาจากความรู้ทางพระพุทธศาสนาและความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์ ที่ถูกผสมผสานเป็นความเชื่อที่มีบทบาทต่อวัฒนธรรมล้านนาตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๕ เป็นต้นมา

ในระยะต่อมา จึงปรากฏรูปนักษัตรในการประดับองค์ประกอบสถาปัตยกรรมทางศาสนาของล้านนาอยู่เป็นจำนวนไม่น้อย โดยในที่นี้ได้ศึกษาเฉพาะส่วนในเขตเมืองเก่าเชียงใหม่ปรากฏตัวอย่าง ๑๙ ตัวอย่าง พบว่ามีการประดับตรงบริเวณหน้าบรรพ์มากที่สุด และบานประตู หน้าต่าง และนาคทันต์ (คันทวย) ตามลำดับ จากการศึกษาแล้วสามารถสรุปได้ว่าการประดับนักษัตรในสถาปัตยกรรมทางศาสนาของล้านนาเฉพาะกรณีศึกษา เกิดขึ้นด้วยความเชื่อพื้นฐานดั้งเดิมในการสร้างบุญกิริยาวัตถุเป็นประการแรก ประการต่อมาการได้รับอิทธิพลจากกรุงเทพ ฯ โดยอิทธิพลเช่นว่านี้คือการใช้นักษัตรประดับบนพัดรอง ซึ่งถือว่าเป็นงานศิลปกรรมที่ถวายแด่พระสงฆ์อันแสดงถึงการนำมาใช้ก่อนในลักษณะของงานประดับ อีกทั้งจากการนำพาโดยครูบาศรีวิชัย ซึ่งเป็นผู้นำทางบุญหรือ *“ตนบุญ”* ในการนำชาวล้านนาสร้างสถาปัตยกรรมทางศาสนาที่สำคัญยิ่งในขณะนั้น ได้มีการนำนักษัตรมาเป็นสัญลักษณ์แทนบุคคลในการสร้างสถาปัตยกรรมเป็นครั้งแรกในล้านนาเพื่อปรารถนาบุญกิริยาและการบำเพ็ญบารมีเพื่อปรารถนานิพพานสมบัติ ที่ทำให้นักษัตรได้รับความนิยมเป็นอย่างมากในการประดับสถาปัตยกรรมทางศาสนา ทำให้กรณีศึกษานี้มีพลวัตในการประดับอย่างน่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง

จากตัวอย่างทั้งหมดส่วนใหญ่พบว่ามีความนิยมประดับนักษัตรที่สถาปัตยกรรมทางศาสนาที่อยู่ในระเบียบแบบแผนประเพณี คือ วิหาร อุโบสถ หอธัมม์ (หอพระไตรปิฎก) และนิยมประดับส่วนหน้าบรรพ์มากที่สุด และมีการประดับกระจายตัวไปสู่สถาปัตยกรรมทางศาสนาที่อยู่นอกแบบแผนประเพณี คือ กุฏิสงฆ์ และอาคารประชุมคณะสงฆ์ โดยในระยะแรก ๆ นั้นจะปรากฏนักษัตรเพียงหนึ่งถึงสองตัวเท่านั้น หลังจากเปลี่ยนตำแหน่งการประดับไปสู่บานหน้าต่าง บานประตู และนาคทันต์ (คันทวย) ทำให้มีการประดับนักษัตรมากจำนวนขึ้นเรื่อย ๆ จนครบเต็มจำนวนสิบสอง จนกลับไปสู่การประดับที่หน้าบรรพ์ครบตามจำนวนสิบสอง

ทั้งนี้การประดับนักษัตรในสถาปัตยกรรมทางศาสนาทั้งในแบบแผนประเพณี และนอกแบบแผนประเพณี ในแต่ละแห่งย่อมมีความเป็นเฉพาะ แต่ที่สุดแล้วการประดับนักษัตรนั้นเป็นที่นิยมอยู่ในสถาปัตยกรรมในระเบียบประเพณี เพราะเป็นสถานที่รองรับพิธีกรรมสำคัญอันเนื่องด้วยพระพุทธศาสนาในชุมชน ด้วยคติความเชื่อเรื่องนักษัตรมีส่วนในการกำหนดวิถีแห่งการเกิด การทำบุญ การสะเดาะเคราะห์ การตาย ตามกระบวนแห่งโหราศาสตร์ล้านนา

การสร้างสถาปัตยกรรมเพื่อถวายแด่พระพุทธศาสนา โดยการประดับ *“นักษัตร”* เป็นสัญลักษณ์แทนบุคคลเพื่อหวังบุญกิริยาวัตถุ แสดงให้เห็นถึงความเชื่อเรื่อง *“นักษัตร”* ที่มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของชาวล้านนา อันแสดงออกมาก่อนในรูปลักษณ์ของพิธีกรรมทางความเชื่อผูกโยงเข้ากับความศรัทธาทางพระพุทธศาสนา แล้วมาขัดเจนในการจารึกตัวนักษัตรที่พระธาตุเจดีย์องค์สำคัญและสถาปัตยกรรมทางศาสนาด้วยการปรารถนาสมบัติ ๓ ประการ คือมนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ และนิพพานสมบัติ ทำให้เกิดปรากฏการณ์งานประดับนักษัตรในงานศิลปกรรมของล้านนาขึ้นมากตั้งแต่ช่วงสยามเข้ามามีบทบาทในล้านนาในสมัยรัชกาลที่ ๕ ช่วงเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นมณฑลเทศาภิบาล ตั้งแต่ พ.ศ.๒๔๒๗ เป็นต้นมาร่วมสมัยครูบาศรีวิชัย คือช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๕ เป็นต้นมา อันเป็นการถ่ายทอดแนวคิดและความเชื่อผ่านการสร้างสรรค์งานทางศิลปะ โดยการถวายทานเพื่อกัลปนาผลปรารถนากุศลโดยการใช้นักษัตรที่เป็นสัตว์สัญลักษณ์ประจำปีเกิดของตน จนทำให้ “นักษัตร” ที่เป็นความเชื่อพื้นฐานของวิถีชีวิตชาวล้านนาสู่งานศิลปกรรมเพื่อพระพุทธศาสนา

ภาพที่ ๑ หน้าบรรพ์พระวิหารหลวง วัดพระสิงห์ วรมหาวิหาร

ภาพที่ ๒ หน้าบรรพ์พระวิหารหลวง วัดพระสิงห์ วรมหาวิหาร

ภาพที่ ๓ หน้าบรรพ์วิหาร วัดดับภัย

ภาพที่ ๔ หน้าบรรพ์วิหารวัดดับภัย

ภาพที่ ๕ หน้าบรรพ์วิหาร วัดทรายมูลเมือง

ภาพที่ ๖ หน้าบรรพ์วิหารวัดทรายมูลเมือง

ภาพที่ ๗ วิหารวัดอุโมงค์ (มหาเถรจันทร์)

ภาพที่ ๘ หน้าบรรพ์วิหารวัดอุโมงค์ (มหาเถรจันทร์)

ภาพที่ ๙ หน้าบรรพ์วิหาร วัดควรค่าม้า

ภาพที่ ๑๐ หน้าบรรพ์วิหาร วัดควรค่าม้า

ภาพที่ ๑๑ หน้าบรรพ์อุโบสถ วัดหม้อคำตวง

ภาพที่ ๑๒ หน้าบรรพ์อุโบสถ วัดหม้อคำตวง

ภาพที่ ๑๓ หน้าบรรพ์วิหารวัดผาบ่อง

ภาพที่ ๑๔ หน้าบรรพ์วิหาร วัดผาบ่อง

ภาพที่ ๑๕ หน้าบรรพ์อุโบสถ วัดหมื่นเงินกอง

ภาพที่ ๑๖ หน้าบรรพ์อุโบสถ วัดหมื่นเงินกอง

ภาพที่ ๑๗ หน้าบรรพ์อุโบสถ วัดผ้าขาว

ภาพที่ ๑๘ หน้าบรรพ์อุโบสถ วัดผ้าขาว

ภาพที่ ๑๙ กุฏิสงฆ์ วัดผ้าขาว

ภาพที่ ๒๐ หน้าบรรพ์กุฏิสงฆ์ วัดผ้าขาว

ภาพที่ ๒๑ หน้าบรรพ์หอธัมม์ วัดฟ่อนสร้อย

ภาพที่ ๒๒ อาคารประชุมคณะสงฆ์จังหวัดเชียงใหม่ วัดทุงยู

ภาพที่ ๒๓ หน้าบรรพ์อาคารประชุมคณะสงฆ์จังหวัดเชียงใหม่ วัดทุงยู

ภาพที่ ๒๔ ตัวอย่างบานหน้าต่างวิหาร วัดพวกแต้ม

ภาพที่ ๒๕ นาคทันต์ (คันทวย) อุโบสถ วัดทุงยู

ภาพที่ ๒๖ นาคทันต์ (คันทวย) อุโบสถ วัดทุงยู

ภาพที่ ๒๗ นาคทันต์ (คันทวย) อุโบสถ วัดทุงยู

ภาพที่ ๒๘ นาคทันต์ (คันทวย) อุโบสถ วัดทุงยู

ภาพที่ ๒๙ นาคทันต์ (คันทวย) อุโบสถ วัดทุ่งยู

ภาพที่ ๓๐ นาคทันต์ (คันทวย) อุโบสถ วัดทุ่งยู

ภาพที่ ๓๑ นาคทันต์ (คันทวย) อุโบสถ วัดทุ่งยู

ภาพที่ ๓๒ นาคทันต์ (คันทวย) อุโบสถ วัดทุ่งยู

ภาพที่ ๓๓ นาคทันต์ (คันทวย) อุโบสถ วัดทุงยู

ภาพที่ ๓๔ บานหน้าต่างอุโบสถ วัดปราสาท

ภาพที่ ๓๕ บานหน้าต่างอุโบสถ วัดปราสาท

ภาพที่ ๓๖ บานหน้าต่างอุโบสถ วัดปราสาท

ภาพที่ ๓๗ บานหน้าต่างอุโบสถ วัดปราสาท

ภาพที่ ๓๘ บานหน้าต่างอุโบสถ วัดปราสาท

ภาพที่ ๓๙ บานหน้าต่างอุโบสถ วัดปราสาท

ภาพที่ ๔๐ อุโบสถ วัดดอกเอื้อง

ภาพที่ ๔๑ หน้าบรรพ์อุโบสถ วัดดอกเอื้อง

ภาพที่ ๔๒ หน้าบรรพ์กุฏิสงฆ์ วัดช่างแต้ม

ภาพที่ ๔๓ บานประตูวิหาร วัดฟ่อนสร้อย

ภาพที่ ๔๔ หน้าบรรพวิหารวัดดอกคำ

ภาพที่ ๔๕ นักษัตรหนู นักษัตรวัว หน้าบรรพ์วิหารวัดดอกคำ

ภาพที่ ๔๖ นักษัตรเสือ นักษัตรกระต่าย หน้าบรรพ์วิหารวัดดอกคำ

ภาพที่ ๔๗ นักษัตรงูใหญ่ นักษัตรงูเล็ก หน้าบรรพ์วิหารวัดดอกคำ

ภาพที่ ๔๘ นักษัตรม้า นักษัตรแพะ หน้าบรรพ์วิหารวัดดอกคำ

ภาพที่ ๔๙ นักษัตรลิง นักษัตรไก่ หน้าบรรพ์วิหารวัดดอกคำ

ภาพที่ ๕๐ นักษัตรสุนัข นักษัตรช้าง หน้าบรรพ์วิหารวัดดอกคำ

ภาพที่ ๕๑ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ภาพที่ ๕๒ หน้าบรรพ์พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

ที่มาภาพ ; คณะกรรมการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก, สถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง ๑ (กรุงเทพฯ : สำนักราชเลขาธิการ, ๒๕๓๑), ๓

ภาพที่ ๕๓ หน้าบรรพ์วิหาร วัดสำเภา

ภาพที่ ๕๔ ปราสาทพระเทพบิดร

ภาพที่ ๕๕ กระหนกก้านขดแตกลายเป็นรูปเทพพนมหน้าบรรพ์พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

ที่มาภาพ ; คณะกรรมการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก, สถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง ๑ (กรุงเทพฯ : สำนักราชเลขาธิการ, ๒๕๓๑), ๓๒.

ภาพที่ ๕๖ เจดีย์ทรายที่ปักตุง ๑๒ นักษัตร ในประเพณีสงกรานต์ล้านนา

ภาพที่ ๕๗ ตุง ๑๒ นักษัตร

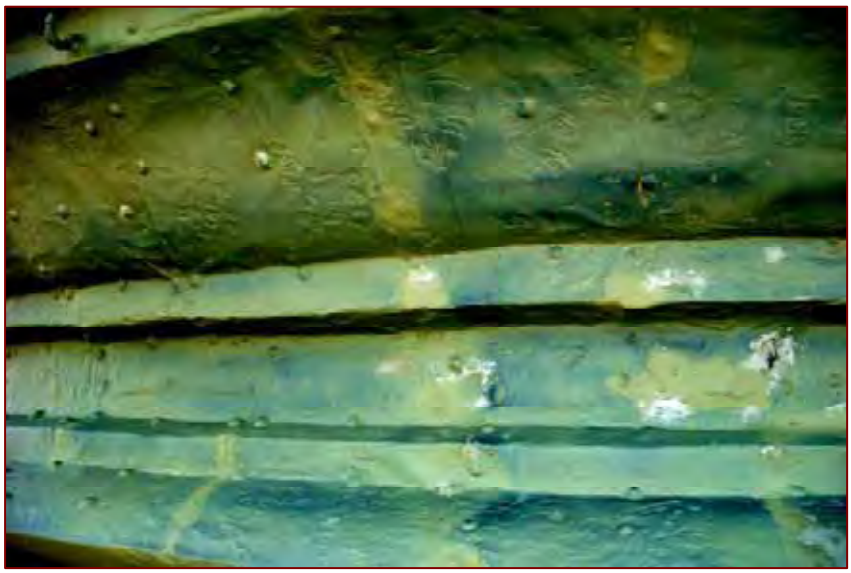

ภาพที่ ๕๘ จารึกนักษัตรบนทองจังโกองค์พระธาตุหริภุญไชย

ภาพที่ ๕๙ ตาลปัตรพัดรองที่ระลึกพระราชพิธีฉลองพระชนมพรรษา ๔๐ พรรษา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕

ที่มาภาพ ; สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร, **สมเด็จพระปิยมหาราช พระผู้พระราชทานกำเนิดพิพิธภัณฑสถานเพื่อประชา** (กรุงเทพฯ ; กรมศิลปากร, ๒๕๔๗), ๒๕๐.

ภาพที่ ๖๐ พัดรอง *"กุญนักษัตร"* สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวงฯ

ที่มาภาพ ; ณัฏฐภัทร จันทวิช, **ตาลปัตรพัดยศ ศิลปบนศาสนวัตถุ**, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ริเวอร์บุ๊คส์, ๒๕๓๘), ๑๘๗.

ภาพที่ ๖๑ หน้าบรรพ์วิหารวัดปราสาท

บรรณานุกรม

กรมศิลปากร. สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ. สมเด็จพระปิยมหาราช พระผู้พระราชทานกำเนิดพิพิธภัณฑสถานเพื่อประชา. กรุงเทพฯ ; กรมศิลปากร, ๒๕๔๗.

กันยา เอื้อประเสริฐ. การเกิด : บรรณนิทัศน์เลือกสรร. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊พ, ๒๕๓๔.

คณะกรรมการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก. สถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง ๑. กรุงเทพฯ : สำนักราชเลขาธิการ, ๒๕๓๑.

จำนง ทองประเสริฐ, ผู้แปล. บ่อเกิดลัทธิประเพณีจีน ภาค ๑ – ๓. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

โชติ กัลยาณมิตร. พจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศิลปะเกี่ยวเนื่อง. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๔๘.

ณัฏฐภัทร จันทวิช. ตาลปัดพัดยศ ศิลปบนศาสนวัตถุ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์วิเวอร์ บุ๊คส์, ๒๕๓๘.

ธเนศวร์ เจริญเมือง. คนเมือง : ประวัติศาสตร์ล้านนาสมัยใหม่ (พ.ศ.๒๓๑๗ – ๒๕๕๒). กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

ประหยัด นิชลานนท์ [ผู้แปล]. “ความเป็นมาของรอบนักษัตรในกัมพูชา”. ยอร์ช เซเดส์กับตะวันออกศึกษา รวมบทความแปล. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, ๒๕๔๒.

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต ป.ธ.๙). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. กรุงเทพฯ : เอส.อาร์ พริ้นติ้ง แมส โปรดักส์, ๒๕๔๖.

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ. ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา ปริเฉทที่ ๕ เล่ม ๑ .กรุงเทพฯ : มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ, ๒๕๒๖.

มณี พยอมยงค์. ประเพณีสิบสองเดือนล้านนาไทย. เชียงใหม่ ; ส.ทรัพย์การพิมพ์, ๒๕๒๙.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๐. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒. กรุงเทพฯ : นามมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖.

วชิรญาณวงศ์. สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวง. “พุทธศาสนคติ”. พุทธศาสนคติและรวมเรื่องเมืองกาญจนบุรี. พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๕๑๑. (อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระเทพมงคลรังสี (ดี่ พุทฺธโชติเถร) เจ้าอาวาสวัดเทวสังฆาราม และเจ้าคณะจังหวัดกาญจนบุรี ณ เมรุวัดเทวสังฆาราม ๗ เมษายน ๒๕๑๑).

วรพร ภู่พงศ์พันธุ์. “งานพระเมรุ : พระราชพิธีสะท้อนทิพภาวะแห่งองค์พระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยา” ใน. งานพระเมรุ : ศิลปะสถาปัตยกรรม ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมเกี่ยวเนื่อง, ๑๒๖ กรุงเทพฯ : อุษาคเนย์, ๒๕๕๒.

วรลัญจก์ บุณยสุรัตน์. วิหารล้านนา. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๔๔.

วัดบวรนิเวศวิหาร. ทศบารมี ทศพิธราชธรรม. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๒.

ศรีศักร วัลลิโภดม. ความหมายของพระบรมธาตุในอารยธรรมสยามประเทศ. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๓๙.

ส.พลายน้อย [นามแฝง]. ตำนานสิบสองนักษัตร. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๓๐.

————. “ตำนานสิบสองนักษัตร”. เกร็ดโบราณคดีประเพณีไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๓.กรุงเทพฯ : รวมสาส์น, ๒๕๓๙.

สถาบันพระปกเกล้า. จดหมายเหตุพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเลียบมณฑลฝ่ายเหนือและนครเชียงใหม่ พ.ศ.๒๔๖๙. กรุงเทพฯ : สถาบันพระปกเกล้า, ๒๕๔๔.

สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. คร่าวตำนานครูบาศรีวิชัยปฏิสังขรณ์พระธาตุช่อแฮ, สมุดข่อยสำเนาไมโครฟิล์ม. (โขมสี แสนจิตต์, ปริวรรต)

สมาคมวรรณคดี. บันทึกสมาคมวรรณคดี. พระนคร : โรงพิมพ์ไทยใหม่, ๒๔๗๕.

สรัสวดี อ๋องสกุล. ประวัติศาสตร์ล้านนา. ฉบับปรับปรุงครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๙.

สังข์ พัฒโนทัย. จีนสมัยก่อนพุทธกาล. กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., ๒๕๒๐.

สันติ เล็กสุขุม. ข้อมูลกับมุมมอง : ศิลปะรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๔๘.

สารประเสริฐ, พระ. โลกธาตุ, พิมพ์ครั้งที่ ๒. พระนคร : เสริมวิทย์บรรณาคาร, ๒๕๐๓.

สิริมังคลาจารย์, พระ. สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร ตรวจชำระเรียบเรียง. จกฺกวาฬทีปนี. กรุงเทพฯ : สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, ๒๔๔๘.

สุนทร ทัศนจันทร์. โหราศาสตร์ของวันพรุ่งนี้. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๓๙.

สุริวงศ์ วโรรส, เจ้า. ประวัติท่านพระสีวิชัยวัดบ้านปาง. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์อเมริกัน, ๒๔๗๒.

แสง จันทร์งาม. “ศาสนาในล้านนา”. ล้านนาไทย. เชียงใหม่ : อนุสรณ์เปิดพระบรมราชานุสาวรีย์, ๒๕๒๖.

อลิสา รามโกมุท. “นักษัตร”. นามานุกรมขนบประเพณีไทย หมวดประเพณีราษฎร์ เล่ม ๓ (คติความเชื่อ). กรุงเทพฯ : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๕๒.

อุดม รุ่งเรืองศรี. พจนานุกรมภาษาล้านนา – ไทย ฉบับแม่ฟ้าหลวง. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์มิ่งเมือง, ๒๕๔๗.

_____ . สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒.

บทความ

จิรชาติ สันต๊ะยศ. “ครูบาศรีวิชัย” กับคตินิยมแบบ “ครูบา” (ใหม่) ช่วงทศวรรษที่ ๒๕๓๐ – ๕๐”. ศิลปวัฒนธรรม ๓๑. ๔ (กุมภาพันธ์ ๒๕๕๓) : ๘๐ – ๙๕.

ยรรยง จิระนคร (เจีย แยนจอง). “หลักฐานเรื่องบรรพบุรุษไทย อพยพมาจากประเทศจีน”. **เอเชีย ปริทัศน์** ๑๘. ๑๒ (พฤษภาคม - สิงหาคม ๒๕๔๐), : ๕.

วรลัญจก์ บุณยสุรัตน์. “วิหารไม่มีป้างเอกในลำปาง”. เมืองโบราณ ๒๓. ๒ (เมษายน – มิถุนายน, ๒๕๔๐) : ๘๐.

สุดารา สุจฉายา. “ความรู้เรื่องศิลปกรรมไทย : หน้าบัน”. เมืองโบราณ ๑๐. ๑ (มกราคม – มีนาคม), ๒๕๒๗ : ๑๔๓.

เสถียรโกเศศ (นามแฝง). “บันทึกเรื่องสิบสองนักษัตร”. ศิลปากร ๑, ๑ (พฤษภาคม ๒๕๐๐) :๒๕ – ๓๓.

“หน้าบันพระอุโบสถและพระวิหารสมัยปฐมราชวงศ์จักรี”. เมืองโบราณ ๑๓. ๒ (เมษายน – มิถุนายน). ๒๕๓๐ : ๘๗ – ๗๙.

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. “เชียงใหม่ ๗๐๐ ปี”. สารคดี ๑๒. ๑๓๕ (พฤษภาคม ๒๕๓๙) : ๑๐๙ – ๑๒๒.

วิทยานิพนธ์

ชาญณรงค์ ศรีสุวรรณ. “การศึกษาวิหารที่สร้างในกระบวนการครูบาศรีวิชัย พ.ศ.๒๔๗๗ – ๒๔๘๑.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๐.

เธียรชาย อักษรดิษฐ์. “ชุธาตุ : บทบาทและความหมายของพระธาตุในอนุภูมิภาคอุษาคเนย์ กรณีศึกษาความเชื่อเรื่องพระธาตุปีเกิดในล้านนา.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาภูมิภาคศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๕.

นฤมล เรืองรังษี. “การศึกษาคำเรียกขวัญลูกแก้วในล้านนา.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาและวรรณกรรมล้านนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๒.

บาลี พุทธรักษา. “จักกกวาฬทีปนี กัณฑ์ที่ ๕.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓.

พีระนันท์ นันทขว้าง. “การศึกษารูปแบบโบสถ์ และวิหารล้านนาในเขตภาคเหนือตอนบน ตั้งแต่ยุคฟื้นฟูอาณาจักรล้านนา ถึงยุคครูบาศรีวิชัย พ.ศ.๒๓๓๙ – ๒๔๘๑.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๔.

วรลัญจก์ บุณยสุรัตน์. “การศึกษาหน้าบันวิหารล้านนาในจังหวัดเชียงใหม่.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๕.

โสภา ชานะมูล. “ครูบาศรีวิชัย “ตนบุญ” แห่งล้านนา (พ.ศ.๒๔๒๑ – ๒๔๘๑).” วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๔.

เอกสารภาษาต่างประเทศ

Gertrude and James Jobs. “Outer Space : Mythe Name Neanings Calendars”. **The Scarecrow Press**. Inc. New Yourk & London, 1964.

Stuart W. Smilthers. “Calendars and Eras : Indian Calendars and Eras”. **Encychopydia of Asian History Vol. 1**. New Yourk : Charles Soribner’s Son, 1988.

ประวัติของผู้ศึกษา

ชื่อ ร.ต.เหมันต สุนทร ร.น.

อายุ ๒๕ ปี เกิดวันที่ ๔ มกราคม พ.ศ.๒๕๒๘

ชื่อบิดามารดา นายทรงศักดิ์ นางธัญณิชา สุนทร

บ้านเลขที่ ๑๑๘/๑ หมู่ที่ ๒ ตำบลเหมืองง่า อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน

ปัจจุบัน รับราชการทหาร

ตำแหน่ง ประจำแผนกประวัติศาสตร์ทหาร

กองประวัติศาสตร์และพิพิธภัณฑ์ทหาร

กองบัญชาการสถาบันวิชาการป้องกันประเทศ

กองบัญชาการกองทัพไทย

<u>การศึกษา</u>

๑.	พ.ศ.๒๕๓๙	ประถมศึกษา โรงเรียนเทศบาลสันป่ายางหน่อม (เทศบาลเมืองลำพูน)
๒.	พ.ศ.๒๕๔๒	มัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนเมธีวุฒิกร “วัดพระธาตุหริภุญชัย” จังหวัดลำพูน
๓.	พ.ศ.๒๕๔๕	มัธยมศึกษาตอนปลาย โรงเรียนเมธีวุฒิกร “วัดพระธาตุหริภุญชัย” จังหวัดลำพูน
๔.	พ.ศ.๒๕๔๙	ปริญญาศิลปบัณฑิต สาขาศิลปะไทย (ศิลปะไทยประวัติศาสตร์) คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
๕.	พ.ศ.๒๕๕๒	ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาประวัติศาสตร์ศิลปะ) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

<u>คติ</u>

ใคร่ครวญก่อน แล้วจึงทำดีกว่า